

FACULTEIT LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE
DEPARTEMENT WIJSBEGEERTE

**Sades anti-moraalfilosofie.
Een omkering in het denken over de moraal.**

Promotor: prof.dr. Koenraad Verrycken

Verhandeling aangeboden tot het
verkrijgen van de graad van
Licentiaat in de Wijsbegeerte
door:
Wim De Geest

Antwerpen, 2005

Inhoudstafel

Inhoudstafel.....	1
Inleiding.....	2
De anti-moraalfilosofie.....	2
De deugd en de ondeugd.....	4
De criminaliteit.....	5
De natuur en de tegen-natuur.....	7
Het recht van de Sterkste.....	8
Hoofdstuk 1: De omkering van de deugd naar de ondeugd.....	11
1.1. Het eigenbelang waarborgt het geluk.....	12
1.2. De christelijke waarden.....	17
1.3. Liefde en Vriendschap.....	21
1.4. De verwerping van de deugd.....	25
Hoofdstuk 2: De omkering in het denken over de criminaliteit.....	32
2.1. Wat is een misdaad?.....	33
2.2. Het geweld en de erotiek.....	35
2.3. Het genot.....	46
2.4. De waarheid.....	52
Hoofdstuk 3: De omkering van de natuur naar de tegen-natuur.....	56
3.1. Het belang van de biologie.....	58
3.2. De natuur.....	64
3.3. De tegen-natuur.....	70
Hoofdstuk 4: Het recht van de Sterkste.....	75
4.1. De Sterke.....	76
4.2. De Zwakke.....	79
4.3. Het sociaal contract.....	84
4.4. De oorsprong van de ongelijkheid.....	89
Besluit.....	93
Bibliografie.....	99

Inleiding

De anti-moraalfilosofie

Het thema van deze licentiaatsverhandeling is de omkering in het denken over de moraal. Sade zet een anti-moraalfilosofie uiteen. De fundamenten van deze filosofie haalt hij uit zijn denken over de godsdienst en de natuur. Sade is een overtuigde atheïst, die de natuur propageert tot hoogste goed in de werkelijkheid.

Het is mijn bedoeling deze anti-moraalfilosofie te bestuderen aan de hand van de belevenissen van Justine en Juliette. In *La Nouvelle Justine* ontmoeten we de twee zussen. De meisjes bevinden zich in het eerste hoofdstuk nog in het klooster waar ze hun opvoeding hebben genoten. Hun ouders zijn gestorven en ze krijgen nog vierentwintig uren om het klooster te verlaten. Justine is een braaf en zedig meisje. Ze draagt de christelijke waarden hoog in het vaandel. Ze heeft ook een onomstotelijk geloof in de christelijke God. Juliette is stout en onzedig. Ze geeft zich met veel plezier over aan de ondeugd en gelooft absoluut niet in God. Elk hebben ze dan ook een eigen visie op hun situatie. Terwijl Justine aan het huilen is en geen raad meer weet, werpt Juliette zich op het bed: ‘Tiens, lui dit-elle, en se jetant sur un lit aux yeux de sa sœur, et se troussant jusqu’au-dessus du nombril, voilà comme je fais, Justine, quand j’ai du chagrin: je me branle...je décharge...et cela me console.’¹ Ze nemen elk een andere weg en er worden geen afspraken gemaakt om elkaar weer te zien. Justine komt al meteen in een vervelende situatie terecht:

Justine, caressée dès son enfance par la couturière de sa mère, croit que cette femme sera sensible à son malheur; elle va la trouver, elle lui fait part de ses

¹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine I*, pagina 34.

infortunes, elle lui demande de l'ouvrage... A peine la reconnaît-on; elle est renvoyée durement.

Oh ciel! dit cette pauvre créature, faut-il que les premiers pas que je fais dans le monde soient déjà marqués par des chagrins?

Een paar regels verder zegt Justine:

Hélas! c'est que je suis orpheline et pauvre, c'est que je n'ai plus de ressources sur la terre, et que l'on n'estime les gens qu'en raison des secours et des agréments que l'on s'imagine en recevoir.²

Justine trekt dan maar naar haar pastoor. Ze hoopt bij hem troost te vinden, maar de man wordt te hard opgewonden door het mooie uiterlijk van onze heldin. Bijgevolg wordt hij handtastelijk. Justine wijst hem af, zodat ze weer op straat belandt. Zo gaat het van kwaad naar erger. Bij Juliette gebeurt dus het tegenovergestelde. Zij wordt onder leiding van Delbène opgeleid tot een libertijnse vrouw, die zeer succesrijk wordt in het leven.

Op basis van *La Nouvelle Justine* en *Histoire de Juliette* onderscheid ik vier omkeringen die fundamenteel zijn in Sades anti-moraalfilosofie. In 'Hoofdstuk 1' bespreek ik de omkering van de deugd naar de ondeugd. In 'Hoofdstuk 2' behandel ik de omkering in het denken over de criminaliteit. In 'Hoofdstuk 3' staat de omkering van de natuur naar de tegen-natuur centraal. Ten slotte bespreek ik in 'Hoofdstuk 4' het recht van de Sterkste.

² D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 35.

De deugd en de ondeugd

Sade stelt volgende vraag:

Si, pleins d'un respect vain, ridicule et superstitieux pour nos absurdes conventions sociales, il arrive malgré cela que nous n'ayons rencontré que des ronces, où les méchants ne cueillaient que des roses, les gens naturellement vicieux par système, par goût, ou par tempérament, ne calculeront-ils pas, avec assez de vraisemblance, qu'il vaut mieux s'abandonner au vice que d'y résister?³

Ondeugdzaam leven maakt gelukkig, omdat het meer oplevert dan deugdzaam door het leven te gaan. Toch zegt Sade dat de deugd niet volledig het onderspit mag delven: 'On a beau dire: il faut un peu de vertu dans le monde [...]'.⁴

Deze gedachte wordt verder in het verhaal uitgewerkt aan de hand van een discussie tussen Justine en Dubois. Deze laatste zegt dat de natuur naar een evenwicht verlangt tussen de deugdzamen en de ondeugdzamen. Dubois wil dat de deugd wordt verdreven. Ze zou graag in een volledig ondeugdzaam wereld leven. Ze zegt ook dat we ons handelen moeten laten leiden door de neigingen die de natuur ons ingeeft.

In een absoluut deugdzame wereld is het verstandig de weg van de deugd te volgen. Doe je dat niet, dan word je ongelukkig. In een wereld, die gedeeltelijk ondeugdzaam of geheel ondeugdzaam is, is het verstandiger de ondeugd na te streven. Volgens Dubois staat de natuur onverschillig tegenover de keuze die de mens maakt om deugdzaam te leven of niet. Ze heeft elk van ons bedeed met een temperament en een bepaalde hoeveelheid talenten. De natuur heeft dus, zoals gezegd, een evenwicht op het oog. Als er een volledig ondeugdzaam wereld zou overblijven, wordt dit evenwicht uiteraard bedreigd. In *La Nouvelle Justine* heeft de libertijn⁵ een dubbelzinnige houding tegenover

³ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 31.

⁴ Ibid., pagina 35.

⁵ De libertijn in Sades verhalen is een persoon die leeft volgens de ondeugd. Hij verwerpt de moraal. Hij gelooft dat hij enkel gelukkig kan worden als hij zoveel mogelijk kan genieten. Doordat hij de moraal verworpen heeft, hoeft hij zich door niets of niemand te laten hinderen in zijn zoektocht naar het meest intense genot. De libertijn wil zoveel mogelijk de (wrede) principes van de natuur imiteren, maar zijn ultieme wens is de gehele natuur te vernietigen.

de natuur. Enerzijds gebruikt hij haar ter verdediging van zijn gruweldaden. Anderzijds zou hij haar graag willen vernietigen. Deze houding vinden we ook hier bij Dubois terug. Uit het verhaal van Justine blijkt dat Dubois heel rijk geworden is, dankzij haar ondeugdzame principes. Ze is dan ook zeer gelukkig. Justine is niet gelukkig, maar wil dat wel zijn. Kan ze dat ook worden? Als het van Sade afhangt, natuurlijk niet. Justine kan in zijn verhaal enkel maar gelukkig worden als ze de levensstijl van de libertijn aanneemt. Zo komen we tot de kern van de omkering van de deugd naar de ondeugd. Justine faalt in het leven, omdat ze weigert de moraal af te zweren. Juliette is de incarnatie van de omkering van de deugd naar de ondeugd, want zij slaagt erin amoreel te leven. Zij slaagt dus in het leven.

De criminaliteit

Als er geen moraal meer is, is er dan nog sprake van criminaliteit? Sade laat elke libertijn uit zijn verhalen gruweldaden begaan. Het is de bedoeling om deze daden in ‘Hoofdstuk 2’ te belichten en te kijken wat hun rol is in de anti-moraalfilosofie van Sade. Ik denk hier bijvoorbeeld aan Rodin, die zegt dat moorden een genoegen is. Meer nog:

il est un devoir; il est un des moyens dont la nature se sert pour parvenir aux fins qu'elle se propose sur nous. [...] C'est le prix ridicule que nous attachons à cette vie qui nous fait éternellement déraisonner sur le genre d'action qui engage un homme à se délivrer de son semblable. Croyant que l'existence est le plus grand des biens, nous nous imaginons stupidement faire un crime en soustrayant ceux qui en jouissent.⁶

Het is de natuur die er voordeel bij heeft dat er gemoord wordt. Zo kan ze nieuw leven scheppen uit het dode lichaam. Moorden is niet alleen een genoegen, maar ook een plicht. Mensen beschouwen het als een misdaad, omdat ze een belangrijke waarde aan het leven toekennen. Het leven is in hun ogen het hoogste goed. Rodin denkt er duidelijk anders

⁶ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 206.

over. Voor hem is iemand doden geen misdaad. Het is gewoon een handeling die iedereen kan en soms zelfs moet stellen.

Verder in ‘Hoofdstuk 2’ zal ik Sade in verband brengen met onder andere het werk van Georges Bataille. Nadat ik Sades opvatting over de criminaliteit uiteengezet heb, zal ik aan de hand van Bataille de rol van het verbod bespreken. Het is evident dat we bij Sades libertijnen kunnen spreken over de transgressie van het verbod. Als de libertijn bijvoorbeeld het verbod op moorden overschrijdt, is het dan noodzakelijk dat het verbod blijft bestaan? Keert de libertijn terug naar het verbod? Volgens Bataille is er in Sades denken geen terugkeer naar het verbod. Bataille voert argumenten aan waaruit blijkt dat Sade het domein van de erotiek ziet als het wezenlijke domein van het geweld. In *De opstand van het lichaam* probeert Henk Oosterling, op basis van het werk van Bataille, aan te tonen dat het geweld bij Sade grenzeloos is. Het geweld bij Sade moet volgens Oosterling wel uitmonden in het plegen van moorden.

Vervolgens behandel ik ook de rol van het genot. De libertijn begaat misdaden, omdat ze het genot verhogen. We kunnen spreken van een hedonisme bij Sade. Alles mag en alles kan, zolang het genot maar wordt verhoogd. De paters in het klooster Sainte-Marie-des-Bois hebben bijvoorbeeld een huishoudelijk reglement opgesteld, waardoor ze hun genot kunnen waarborgen.

De natuur en de tegen-natuur

De omkering van de natuur naar de tegen-natuur is een merkwaardige omkering. Ik heb al vermeld dat de libertijn een dubbelzinnige verhouding heeft tegenover de natuur. In ‘Hoofdstuk 3’ zal ik trachten aan te tonen hoe groot de invloed van de filosofische biologie van de achttiende eeuw op het denken van Sade is. Sade heeft bijvoorbeeld verschillende passages uit *Le Bon Sens* en *Système de la nature* van d’Holbach herschreven. De natuur is het uitgangspunt van Sades anti-moraalfilosofie. Het is daarom ook belangrijk om Sades opvatting over de natuur te bestuderen. De libertijnen imiteren de natuur op talloze wijzen. Uit de uiteenzetting van paus Pius VI over de natuur in *Histoire de Juliette* komen we veel te weten over Sades opvatting over de natuur. De paus verdedigt er de gedachte dat de mens maar een toevallig gevolg is van de wetten van de natuur. Dat strookt uiteraard niet met de traditie van het christendom. In *De Bijbel* staat ‘dat de mens geschapen is naar het beeld van God’.⁷ Sade benadrukt dat de mens voortgebracht werd door de natuur en dat de mens enkel zijn eigen lichaam heeft. Er is geen hiernamaals. De mens mag geen paradijs verwachten. Hij kan alleen maar gelukkig worden als hij elk mogelijk lichamelijk genot nastreeft. Dat is de enige manier om werkelijk bevredigd te worden door het leven. De mens is ook bij Blaise Pascal maar een nietig wezen, maar dan tegenover God.⁸ Uit het betoog van Pius VI in *Histoire de Juliette* kunnen we afleiden dat Sade de mens maar een waardeloos wezen vindt, maar met dit verschil dat Sade geen God in het leven roept die de mens groot kan maken. Bij Sade betekent de mens dus niets en staat deze laatste ook alleen in het universum.

De libertijn legt zich neer bij de macht van de natuur. Volgens Sade staat de mens vanaf zijn geboorte op zichzelf. Dat betekent dat de mens en de natuur niets meer met elkaar te maken hebben. Er heerst dus in Sades denken een grote spanning tussen de mens en de natuur. De libertijn wil de natuur vernietigen, maar heeft daar de kracht niet toe. Het is opmerkelijk dat de libertijn in zijn gruweldaden rekening houdt met de natuur. Hij gelooft

⁷ *Genesis* 1, 26.

⁸ B. Pascal, *Pensées*, pagina 1106-1107.

bijvoorbeeld dat het de natuur werkeloos maakt als de mens zich voorplant. Hij beweert ook, zoals vermeld, dat de moord de natuur in staat stelt nieuwe dingen te scheppen. Zo zijn er nog tal van voorbeelden te geven. Uiteindelijk wil de libertijn de natuur dan toch geheel vernietigen, en dat is voor hem de ultieme misdaad. Sade denkt in zijn anti-moraalfilosofie dus tegennatuurlijk, hoewel hij aanvankelijk de principes van de natuur als zijn uitgangspunt neemt.

Het recht van de Sterkste

Sade beweert dat de sterken in de samenleving het recht hebben om te heersen over de zwakken. Deze omkering is die van de gelijkwaardigheid naar de ongelijkwaardigheid tussen personen in de samenleving. Verneuil betoogt:

Établissons d'abord, je vous prie, dit Verneuil, comme bases inébranlables de tout système sur pareilles matières, qu'il y a nécessairement dans les intentions de la nature une classe d'individus essentiellement soumise à l'autre par sa faiblesse et par sa naissance: ceci posé, si le sujet sacrifié par l'individu qui se livre à ses passions est de cette classe faible et débile, le sacrificateur, en ce cas, n'a pas fait plus de mal que le propriétaire d'une ferme qui tue son cochon. Douteriez-vous de mon premier principe? Parcourez l'univers; je vous défie d'y trouver un seul peuple qui n'ait eu sa caste méprisée: les Juifs formaient celle des Égyptiens; les Ilotes celle des Grecs, les Parias celle des Brame; les Nègres celle de l'Europe. Quel est, je vous prie, le mortel assez imbécile pour oser affirmer, en dépit de l'évidence, que tous les hommes naissent égaux en droits et en force! Il n'appartenait qu'à un misanthrope comme Rousseau d'établir un pareil paradoxe, parce que, très faible lui-même, il aimait mieux rabaisser à lui ceux auxquels il n'osait s'élever.⁹

Een klasse van zwakken is dus een noodzakelijk iets in de intenties van de natuur. Dit is in overeenstemming met wat Dubois zegt, namelijk dat de natuur een evenwicht verlangt tussen de deugdzamen en de ondeugdzamen.¹⁰ De deugdzame mens is een zwakke mens. De zwakken hebben de moraal uitgevonden om zich te beschermen tegen de sterken. Het

⁹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina's 206-207.

¹⁰ Supra.

recht dat de natuur de sterken verleent om over de zwakken te heersen, wordt zo geschonden. Sade noemt Jean-Jacques Rousseau hier een mensenhater, omdat deze laatste uitgaat van het principe dat alle mensen gelijk zijn. In ‘Hoofdstuk 4’ zal ik stilstaan bij het verband tussen Sade en Rousseau.

Justine is ook zwak. Ze huilt bijvoorbeeld veel. Ze is niet opgewassen tegen de schurken, die ze tegen het lijf loopt. Als ze iemand helpt, dan ondervindt ze daar later de nadelige gevolgen van enz. Ze kent haar plaats niet in de wereld. Elke libertijn in *La Nouvelle Justine* probeert haar zijn levensstijl aan te praten, maar ze weigert keer op keer. Ze begrijpt niet dat haar geluk enkel te vinden is in de onderwerping aan de sterkere. Sade zegt, met andere woorden, dus niet dat de zwakken geen geluk kunnen kennen. Integendeel, dat kunnen ze wel. Het is zo dat enkel de sterkste het gelukkigst zal zijn, omdat die natuurlijk kan doen wat hij wil. De vraag naar hoe men gelukkig kan worden, komt hier weer naar voren. De positie van de vrouw is een mooie illustratie van dit gedachtegoed.

Voor de vrouw is het moeilijk om een grote dosis geluk te vergaren, omdat vrouwen bij Sade de voornaamste vertegenwoordigsters van de zwakke klasse zijn. Toch zijn er vrouwen die zich kunnen opwerken. Juliette is hier het beste voorbeeld van. Het blijft natuurlijk een feit dat een man altijd een streepje voor heeft, en dit op alle vlakken. Bijvoorbeeld: de erotiek die beleefd wordt tussen twee mannen is van een hoger niveau dan die tussen man en vrouw. Gernande heeft volgende opvatting over de vrouw: ‘Une créature chétive, toujours inférieure à l’homme, infiniment moins ingénieuse, moins sage, constituée d’une manière dégoûtante, entièrement opposée à ce qui peut plaire à son maître...’¹¹

Sade kon niet anders dan zijn ideeën neerschrijven. Hij zag het niet als zijn fout dat hij het grootste deel van zijn leven in gevangenschap moest doorbrengen. Het waren zijn tijdgenoten die hem uit de maatschappij hebben gehouden, omdat ze zijn inzichten te zwaar om dragen vonden.

Sade had twee sleutels in zijn bezit om vrij te kunnen zijn. De eerste sleutel was het opgeven van zijn ideeën. De tweede was zijn pen. Deze laatste stelde hem in staat zijn

¹¹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine* 2, pagina 153.

gedachten over het papier te laten vloeien. Hij schiep een wereld waarin hij alle deuren van het leven kon openen. Geen enkele cipier kon bijvoorbeeld mee naar het kasteel Silling uit *Les cent vingt journées de Sodome*. Sade was niet van plan zich te schikken naar de ideeën van zijn tijd. Het leven in de gevangenis stelde hem in staat nog extremer te gaan denken. Het getuigt natuurlijk van veel durf dat Sade tegen zijn tijdgenoten inging, maar desondanks heeft hij ook veel afgezien in de periode dat hij gevangen zat. Hij kon bijvoorbeeld zijn seksuele honger niet stillen en ondervond daardoor prostaatklachten.¹²

Uit het werk van Sade kunnen we nog veel leren. Er bestaan vele taboes rondom zijn persoon en werk. Toch vind ik het belangrijk dat we zijn verhalen ter hand nemen. Hij nodigt ons uit om op een unieke wijze mee te denken over onszelf en over de wereld om ons heen. Het is vreemd dat veel mensen deze sprong niet durven wagen. Als we het werk van Sade tegenkomen in ons leven staan we plots voor een afgrond. Sade brengt ons aan het wankelen. De metafoer van de afgrond haal ik uit *Soudain un bloc d'abîme*, Sade van Annie Le Brun. Zij heeft het boek geschreven als inleiding op de *Œuvres complètes du Marquis de Sade*. Dit laatste is het verzamelde werk van Sade, samengesteld door Pauvert. Le Brun wijst ons erop dat het vreemd is dat we het œuvre van Sade niet aandurven, hoewel we een heel wrede geschiedenis hebben:

Alors, si nos yeux en ont tant vu, si notre mémoire est tellement gorgée de sang, qu'y a-t-il de si monstrueux en Sade? Ne jouons-nous pas trop aux délicats, alors que, depuis bientôt cinquante ans, nous savons ce que veut dire solution finale, menace nucléaire, camps d'extermination, alors que, chaque année, les rapports d'Amnesty International déposent leurs sinistres moissons de corps mutilés et de vies déchiquetées? Comment, enfin, condamnés à traîner cette masse d'horreur régulièrement renouvelée, continuons-nous à trouver insupportable la lecture des *Cent vingt journées de Sodome*?¹³

¹² A. Le Brun, *Soudain un bloc d'abîme*, Sade, pagina's 45-46.

¹³ Ibid., pagina 42.

Hoofdstuk 1:

De omkering van de deugd naar de ondeugd

O Juliette, si tu veux, comme moi, vivre heureuse dans le crime... et j'en commets beaucoup, ma chère... si tu veux, dis-je, y trouver le même bonheur que moi, tâche de t'en faire, avec le temps, une si douce habitude, qu'il te devienne comme impossible de pouvoir exister sans le commettre ; et que toutes les convenances humaines te paraissent si ridicules, que ton âme flexible, et malgré cela nerveuse, se trouve imperceptiblement accoutumée à se faire des vices de toutes les vertus humaines et des vertus de tous les crimes : alors un nouvel univers semblera se créer à tes regards ; un feu dévorant et délicieux se glissera dans tes nerfs, il embrasera ce fluide électrique dans lequel réside le principe de la vie.¹⁴

De deugd en de ondeugd zijn twee fundamentele begrippen in Sades anti-moraalfilosofie. Om goed te begrijpen hoe deze omkering zich voltrekt, zal ik eerst het eigenbelang behandelen. In een tweede punt heb ik het over de christelijke waarden. Sade schreef in de 18de eeuw en viel dan ook voornamelijk het christendom aan. De christelijke waarden brengen ons in een volgend punt bij de noties 'Liefde' en 'Vriendschap'. Ik laat er Timo Airaksinen aan het woord. Uiteindelijk leidt dit alles tot het laatste punt, waarin ik bespreek hoe de deugd uiteindelijk door Sade verworpen wordt. Het werk van Airaksinen is ook hier belangrijk.

In het bovenstaande citaat zit al de rode draad van dit hoofdstuk vervat. Ik parafraseer het belangrijkste gedeelte: 'Alle deugden zijn ondeugden en alle ondeugden worden als deugden beschouwd.' Hier draait heel de discussie om. Is Sades denken louter een negatie van het morele of slaagt hij erin de moraal te verwerpen? Ik ben ervan overtuigd dat Sades anti-moraalfilosofie slaagt, maar laten we beginnen bij het begin.

¹⁴ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 1*, pagina 66.

Het eigenbelang waarborgt het geluk

Wie ondeugdzaam door het leven gaat, wordt een gelukkige persoon. Waarom leidt de ondeugdzaamheid tot het geluk? In Sades verhalen is de wereld meer ondeugdzaam dan deugdzaam. Het is dan ook logisch dat de mens er meer baat bij heeft ondeugdzaam te leven. Wie een goede daad stelt, heeft een groter risico om misbruikt te worden dan iemand die een slechte daad stelt. Dat heb ik al in de ‘Inleiding’ gezegd. Wat een goede of een slechte daad is, wordt bestudeerd in ‘Hoofdstuk 2’.

Wat betekent het geluk bij Sade? Gelukkig zijn houdt voor de sterke in dat hij moet kunnen doen waar hij zin in heeft. Voor de zwakke geldt dat ook, maar in mindere mate. Deze laatste heeft veel minder bewegingsvrijheid. Als de sterke het doen en laten van de zwakke wil inperken, heeft hij dat recht. Het eigenbelang stelt de mens in staat om zijn eigen leven zo aangenaam mogelijk te maken. Als de mens graag zijn seksuele honger stilt door met leden van zijn familie te slapen, dan heeft hij daar het recht toe. Rodin in *La Nouvelle Justine* heeft bijvoorbeeld seksuele betrekkingen met zijn dochter Rosalie. Deze laatste is zwakker dan haar vader. Zij kan niet anders dan zich onderwerpen aan zijn wil. Rodin wordt gelukkig, omdat hij gekregen heeft wat hij verlangde. Als hij deugdzaam zou leven, had hij zich moeten onthouden. Hij had niet met zijn mooie dochter kunnen slapen. Hij had zich gefrustreerd gevoeld. Rosalie weet dat ze niet anders kan dan luisteren naar haar vader. Zij zal alles doen om hem zo goed mogelijk te bevredigen. Zij heeft er alle belang bij om het hem naar zijn zin te maken. Zo heeft ze de meeste kans dat ze goed behandeld wordt. Ze kan alleen maar haar best doen, want het gedrag van Rodin is onvoorspelbaar. Haar geluk ligt dus tussen de grenzen die Rodin trekt. Rosalie wordt op haar beurt ook door eigenbelang gedreven. Doordat Justine Rosalie moeiteloos kon bekeren tot het christendom, wil deze laatste les krijgen van een priester.¹⁵ Justine regelt alles, maar Rodin komt erachter.¹⁶ Zijn wraak is verschrikkelijk. Hij ontziet Justine, maar vermoordt de priester en Rosalie.¹⁷ Deze laatste wordt op een

¹⁵ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 195.

¹⁶ Ibid., pagina's 199-200.

¹⁷ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina's 200-201.

vreselijke wijze om het leven gebracht. Rodin snijdt namelijk de onderbuik van zijn dochter open, terwijl ze nog bij leven is, om het maagdevlies en de baarmoeder te verwijderen.¹⁸ Ze was te zwak tegenover haar vader en ze had niet zo verschrikkelijk geleden als ze zich had blijven onderwerpen. Door toe te geven aan Justines deugdzaamheid is ze gestorven. Justine heeft, volgens Sade, dus twee moorden op haar geweten. Het is haar deugdzaamheid die niet opgewassen is tegen de ondeugdzaamheid van Rodin.¹⁹ Als Justine zich met plezier had overgegeven aan Rodins wensen dan had hij meer respect voor haar gehad. Ze had meer voor elkaar gekregen en ze zou gelukkiger zijn. Dit is maar één van de vele voorbeelden die aantonen dat de deugdzaamheid dus niet tot het geluk kan leiden. Rodin voert argumenten aan waarom het beter is ondeugdzaam te leven. Ten eerste, het brengt meer op. Als je deugdzaam leeft, investeer je meer dan je uiteindelijk terugkrijgt. Ten tweede, een wereld waarin iedereen de ondeugd nastreeft, zorgt ervoor dat iedereen ongeveer even gelukkig is. Ik verwijs hier weer naar Rosalie. Ze had gelukkiger kunnen zijn als ze niet naar Justine had geluisterd. Ten derde, Rodin geeft toe dat een ondeugdzaam leven ook risico's kan inhouden, maar die zullen nooit groter zijn dan de risico's van een deugdzaam leven. Bovendien maakt het genot dat de ondeugd verschaft het de moeite waard om ondeugdzaam te leven. Ten slotte, iedereen weet wat hij kan verwachten. Het is dan nog louter een kwestie hiermee rekening te houden.²⁰

Het eigenbelang is een gevoel dat ons ingegeven is door de natuur. Vele denkers hebben al geworsteld met dit intrigerende vraagstuk. Wordt de mens werkelijk gedreven door eigenbelang? Is egoïsme de drijfkracht in ons dagelijks leven? Zijn we uit op het verwerven van zoveel mogelijk macht? Ik zou eindeloos door kunnen gaan met zulke vragen. Al deze vragen zijn terecht. Hobbes heeft, op basis van het eigenbelang, het sociaal contract geponereerd. d'Esterval verwijst in een discussie met Justine ook naar Hobbes. d'Esterval zegt dat de beweging de essentie van de wereld is en dat er zonder vernieling geen beweging kan zijn. Dat betekent, volgens d'Esterval, dat de vernieling

¹⁸ Ibid., pagina's 216-217.

¹⁹ Het is op zich niet erg dat er twee mensen dood zijn voor Sade, maar het bewijst dat de deugd niet in staat is de ondeugd tegen te houden. Ondeugdzamen zullen altijd heersen, het heeft geen zin om zich daar tegen te verzetten.

²⁰ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine I*, pagina 191.

noodzakelijk is voor de instandhouding van de natuur. Bijgevolg zijn de personen die het meeste vernielen, degenen die het best de natuurwetten dienen. De natuur heeft enkel zulke personen gelijke rechten op alle gebied gegeven. Volgens d'Esterval is het in de natuurlijke orde der dingen iedereen geoorloofd gelijk wie gelijk wat aan te doen, en iedereen kan al wat hem goed lijkt bezitten, er zich van bedienen en er van genieten. De nuttigheid is de rechtsregel: het volstaat dat een mens iets begeert, om vast te stellen dat hij het nodig heeft, en zodra die zaak hem nuttig is, of zelfs alleen maar aangenaam is, is ze rechtvaardig²¹:

La seule punition que nous devons recevoir d'avoir fait cette action consiste dans la permission qu'un autre a de la commettre également envers nous: "La justice ou l'injustice d'une action, dit Hobbes, dépend du jugement seul de celui qui l'a faite: ce qui le tirera hors de blâme et justifiera son procédé."²²

Het begrip rechtvaardigheid is problematisch. Een daad is, volgens Hobbes, rechtvaardig als de persoon die oordeelt ze rechtvaardig vindt. Er is hier geen sprake van de moraal. Er is geen objectief criterium nodig om te oordelen over goed en kwaad. Het is de persoon die oordeelt, die het recht heeft te beslissen wat goed of kwaad is. Sade gebruikt de woorden goed en kwaad, maar ik denk dat hij dat doet om geen verwarring te stichten. We hebben hierboven gezien dat Rodin zegt: 'Reste maintenant le tort que je peux faire aux autres étant vicieux, et le mal que je recevrai à mon tour, si tout le monde me ressemble.'²³

Er blijft enkel nog het kwaad over dat hij de anderen mag aandoen, omdat hij de ondeugd aanhangt. Hij weet dat de anderen hem kwaad kunnen berokkenen. Zo is het een eerlijk systeem van geven en nemen. Mijn standpunt is nu dat Sade inderdaad over het kwaad spreekt, maar er niet mee bedoelt dat iemand kwaad berokkenen ook werkelijk iets slechts is. Het lijkt een banale zaak om over de betekenis van deze woorden te filosoferen, maar dat is het volgens mij niet. Als er geen objectief verschil gemaakt kan worden tussen het goede en het kwade, dan verliezen die woorden ook hun betekenis: '[...] Tout principe de morale universelle est une vraie chimère: il n'y a de vraie morale

²¹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina's 105-106

²² Ibid., pagina's 105-106.

²³ Supra.

que la morale relative, et celle-là n'a d'effets que sur nous. Les crimes me délectent, je les adopte; j'abhorre la vertu ...'²⁴

Aan het begin van het citaat toont d'Esterval aan dat de universele moraal een fictief iets is. Er is enkel een relatieve moraal. Dat betekent dat goed en kwaad voor elk van ons iets anders betekenen. Dat wil ook zeggen dat de sterkste het recht verkrijgt te oordelen wat voor hem goed of kwaad is. Bijgevolg moeten de zwakkeren zich aan dit oordeel onderwerpen, omdat ze niet bij machte zijn tegen dit oordeel in te gaan. Let wel: Hobbes geeft bovenstaande omschrijving van de term rechtvaardigheid, maar verzet er zich ook tegen. Hij is het er niet mee eens dat we volgens deze vorm van rechtvaardigheid zouden moeten leven.

Bij Justines aankomst in de herberg van d'Esterval zegt deze laatste:

De toutes les aventures qui ont pu vous arriver dans le cours de votre vie, ma chère enfant, lui dit-il, celle-ci sans doute vous paraîtra la plus singulière. Dupe de votre enthousiasme imbécile pour la vertu, vous vous êtes trouvée prise, à ce que m'apprend ma femme, dans beaucoup de pièges où l'on vous captivait par la force : vous n'allez l'être ici que par l'opinion. Là, vous étiez l'objet de beaucoup de crimes, sans participer à aucun : vous les partagerez tous ici ; sans pouvoir vous en empêcher, vous y coopérerez librement ; vous serez obligée d'y participer, et sans qu'on vous y contraigne autrement que par des chaînes morales et par vos vertus.²⁵

Ik heb al naar deze situatie verwezen in de 'Inleiding'. Justine moet dus de reizigers verwelkomen die de herberg bezoeken op hun reis. Ze moet hen waarschuwen dat het echtpaar d'Esterval van plan is hen te doden. Telkens wanneer de reizigers haar geloven, is het net te laat en sterven ze. Mocht Justine egoïstisch zijn, dan zou ze vluchten. Dat kan ze echter niet, want dan sterven de reizigers zeker. Ze heeft altijd een kans dat het wel een keer lukt om iemand te redden. De deugd heeft haar zo in haar macht dat de ondeugd nog sterker kan zegevieren. Het altruïsme leidt tot ongeluk. Dat is ook duidelijk uit een van de orgieën van Gernande. Terwijl Gernande zijn vrouw een aderlating toebrengt, moet Justine hem oraal bevredigen. Ze doet dit zo goed mogelijk, want zo vergroot ze de kans

²⁴ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 105.

²⁵ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 88.

dat Gernande sneller zijn gruweldaad staakt.²⁶ Het is voor haar dus een keuze voor het minste kwaad. Het is zeer onzedig om iemand oraal te bevredigen. Dat strookt niet met haar waarden, maar het is nog erger als er iemand wordt dood gemarteld.

Ik verwijs hierna naar mevrouw d'Esterval om nog een illustratie te geven dat het egoïsme, volgens Sade, tot het ultieme geluk leidt. Mevrouw d'Esterval zegt dat ze slecht zou genieten, als ze wist dat de anderen even rijk als zij zouden zijn. Voor haar volmaakte gelukzaligheid is het noodzakelijk dat ze zich alleen ter wereld gelukkig kan voelen, terwijl alle anderen lijden. Mevrouw d'Esterval wil zich duidelijk onderscheiden van de rest. Het geluk bestaat voor haar niet in een of andere gemoedstoestand. Het bestaat uitsluitend in de vergelijking tussen de eigen toestand en die van de anderen. Welke vergelijking kan ze immers maken als iedereen even rijk is?²⁷

Bij Sade heeft het geluk dus niets te maken met een gemoedstoestand. Het geluk van een persoon is afmeetbaar aan het ongeluk van de anderen. Als iedereen gelijk is, dan is niemand uitzonderlijk. De libertijn in Sades verhalen wil uniek zijn. De beste, de sterkste, de bloeddorstigste, de wreedste, de rijkste en uiteindelijk dus de gelukkigste. De andere is dus noodzakelijk, maar niet als persoon, louter als object. Enkel het eigen zelf is belangrijk. Roland, op het einde van *La Nouvelle Justine*, vraagt zich af waarom hij zich moet laten vernederen, telkens als de blikken van diegene die hem geholpen heeft op hem vallen. Hij zegt dat de ondankbaarheid een deugd van de trotse zielen is net zoals de dankbaarheid dat is voor de zwakke zielen. Hij vindt het best dat hij geholpen wordt en dat sterkere mensen hem verplichtingen opleggen, maar hij wil hen niets in ruil geven. Roland zegt dat diegene die hem helpt of verplicht iets te doen zelf genoeg schept uit die daad en bijgevolg vindt Roland dat hij hen niets verschuldigd is.²⁸ Iedereen streeft dus zijn eigen belang na, maar niemand mag iets in ruil verwachten. Als dankbaarheid een deugd zou zijn, waarom zou de sterke zich dan nog sterk voelen? Op de ondankbaarheid als deugd of ondeugd kom ik verder terug.

²⁶ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine* 2, pagina 148.

²⁷ Ibid., pagina 103.

²⁸ Ibid., pagina's 297-298.

De christelijke waarden

Celibacy, fasting, penance, mortification, self-denial, humility, silence, solitude, and the whole train of monkish virtues; for what reason are they every where rejected by men of sense, but because they serve to no manner of purpose; neither advance a man's fortune in the world, nor render him a more valuable member of society; neither qualify him for the entertainment of company, nor encrease his power of self-enjoyment?²⁹

David Hume heeft het niet hoog op met de 'monkish virtues'. Ik ga hier niet in op de discussie in hoeverre Hume atheïst was of niet. Ik haal hem aan, omdat hij zeer specifiek wijst op een aantal deugden die centraal staan in het christelijke geloof. Hij bekritiseert ze en Sade, die nog een stap verder gaat, verwerpt ze. In één van de orgieën bij Gernande wordt er een beeld van God gemaakt. De oude diensters hebben van Verneuil vijf briefjes gekregen, waar verschillende pornografische taferelen op beschreven staan:

Les cinq billets s'écrivent; une vieille les ballotte dans un calice, et, se plaçant sur l'ottomane, au bas du symbole de l'Être suprême, chaque couple vient tirer tour à tour et est obligé de lire à haute voix le sort qui lui est échu. d'Esterval a manifesté le vœu de pincer fortement les fesses, de mordre les trous du cul et les clitoris. Mme de Verneuil et Laurette lui échoient.³⁰

Het is duidelijk dat Sade niet enkel het christendom bekritiseert, maar het ook volledig belachelijk wil maken om het uiteindelijk te verwerpen. De deelnemers aan de orgie gebruiken dus een beeld dat God moet voorstellen. Dat is een schending van het beeldverbod. Bovendien geeft het beeld, zogezegd, het bevel om schandelijkheden ten uitvoer te brengen. Zulke godslasteringen zijn legio in het werk van Sade. De libertijnen zien de religie als de oorzaak van het ontstaan van de moraal. De zwakke wordt beschermd door het christendom en dat zint hen niet. Ze wensen dat het christendom en de moraal nooit ontstaan zouden zijn, zodat ze nu in een volledig ondeugdzame wereld

²⁹ D. Hume, *Principles of Morals*, pagina 146.

³⁰ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 187.

zouden kunnen leven. Graag had Bressac het volgende gedaan met de eerste die de mens verzielt heeft met de religieuze waarden:

Mille et mille fois maudit soit l'épouvantable imposteur qui, le premier, s'avisa d'empoisonner les hommes par de telles infamies: le plus affreux supplice eût encore été trop doux pour lui. Ah ! puisse-t-on condamner de même tous ceux qui promulguent ou qui suivent d'aussi détestables erreurs !³¹

Een paar regels verder ontstaat er een discussie tussen Gernande en Bressac :

C'est aux plus fausses notions de la morale que sont dues, selon moi, toutes les imbécillités religieuses, dit Gernande.

C'est tout le contraire, répondit Bressac; les idées religieuses furent les fruits de la crainte et de l'espoir; et ce fut pour les fomenter et pour les servir que l'homme arrangea sa morale sur la bonté imaginaire de son absurde Dieu.

Ma foi, dit Gernande en sablant du champagne, que l'un vienne de l'autre, ou que celui-ci ait produit le premier, toujours est-il que j'ai pour tous deux la plus profonde horreur, et que mon immoralité, fondée sur mon athéisme, me fera bafouer et ridiculiser les liens sociaux avec autant de charmes et d'énergie que je détruirai la religion.³²

Het verband tussen het christendom en de moraal is hiermee duidelijk. Gernande spreekt over zijn immoraliteit, die gefundeerd is op zijn atheïsme. Is dit geen contradictie met het gegeven dat we bij Sade over een amoreel denken spreken? Ik heb er al op gewezen dat Sade moreel beladen begrippen blijft gebruiken om zijn standpunt duidelijk te maken. Ik denk dat Gernande hier het begrip immoraliteit ook gebruikt om aan te tonen dat hij met plezier de sociale banden en de religie belachelijk maakt. Hij zou beide graag vernietigen. De idee dat ze beide vernietigd moeten worden, doet mij besluiten dat het begrip immoraliteit Sades filosofie niet doet vervallen in een loutere negatie van het morele. Verder komen we op deze discussie terug.

In de omkering van de deugd naar de ondeugd is het logisch dat de christelijke waarden verworpen worden. Deze waarden staan een misdadig leven in de weg. Het is ook interessant om erop te wijzen dat het christendom, sinds Theodosius I, staatsgodsdienst is geworden.³³ Door de grote invloed van deze wereldgodsdienst zijn alle zwakke waarden

³¹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 224.

³² Ibid., pagina's 224-225.

³³ B. Russell, *A History of Western Philosophy*, pagina 353.

verspreid geraakt en leven er heel veel mensen in de onwaarheid. Verneuil beklagt zich erover dat de zwakken niet vertrouwd zijn met de ware principes.

Sade laat Bressac een betoog voeren over de onsterfelijkheid van de ziel. Er wordt verwezen naar Christus:

Jésus lui-même, ce modèle des fourbes et des imposteurs, cet abominable charlatan, n'avait aucune notion de l'immortalité de l'âme ; il ne s'exprime jamais qu'en matérialiste ; et lorsqu'il menace les hommes, on voit que c'est à leurs corps que ses discours s'adressent ; jamais il n'en sépare l'âme*.

Bij deze passage hoort een voetnoot :

« Si votre bras, dit quelque part cet insolent baladin, vous est un objet de scandale, coupez-le et jetez-le loin de vous; car il vaut mieux entrer dans le royaume des cieus avec un bras de moins, que d'être précipité tout entier dans l'enfer. » Est-il rien de plus matérialiste que ce propos ? »³⁴

Ik plaats Blaise Pascals mening over Christus hier tegenover:

Sans Jésus-Christ, il faut que l'homme soit dans le vice et dans la misère ; avec Jésus-Christ, l'homme est exempt de vice et de misère. En lui est toute notre vertu et toute notre félicité; hors de lui il n'y a que vice, misère, erreur, ténèbres, mort, désespoir.³⁵

De omkering van de deugd naar de ondeugd laat zich in deze tegenstelling zien, daar waar Sade wijst op het materialisme van Christus. Dat Sade hier verzaakt aan een metaforische benadering van *De Bijbel* laat ik hier buiten beschouwing. Hij bekritiseert het christendom en zoekt naar aanwijzingen dat het zichzelf tegenspreekt. Daarom plaats ik er ook Pascal tegenover. Hij gelooft dat een deugdzaam leven door Christus mogelijk gemaakt kan worden. De deugden die Pascal beschrijft zijn net die deugden die Sade verwerpt. Sade roept op om misdadig te leven en niet te geloven dat een gelukkig leven mogelijk gemaakt kan worden door de 'Zoon van God'. We hebben hier te maken met twee fundamenteel verschillende denkwijzen. Pascal komt via het denken tot God en Sade komt zo tot de Mens. Le Brun wijst ons hierop in *Soudain un bloc d'abîme*:

³⁴ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 216.

³⁵ B. Pascal, *Pensées*, pagina 1301.

« Ce n'est point de l'espace que je dois chercher ma dignité, mais c'est du règlement de ma pensée. Je n'aurais pas davantage en possédant des terres. Par l'espace, l'univers me comprend et m'engloutit comme un point; par la pensée, je le comprends », dit Pascal. Paradoxalement, c'est en se réclamant pareillement de la force de la pensée que Sade fonde son athéisme :

« O Juliette! », dit Madame Delbène, « n'en doutons pas, ce n'est qu'aux bornes de notre esprit qu'est due la chimère d'un Dieu; ne sachant à qui attribuer ce que nous voyons, dans l'extrême impossibilité d'expliquer les inintelligibles mystères de la nature, nous avons gratuitement placé au-dessus d'elle un être revêtu du pouvoir de produire tous les effets dont les causes nous étaient inconnues. »³⁶

Het denken is eigen aan de mens. De moderne tijd wordt ingeluid met de cartesiaanse twijfel. Het cogito wordt het uitgangspunt in het filosofische denken. Pascal gaat mee in deze evolutie, maar hij is op zijn hoede. Hij ziet de gevaren van het denken. Hij ziet het als een groots geschenk dat de mens over redelijke vermogens beschikt. Ze stellen hem in staat God beter te begrijpen. Sade (°1740-†1814) staat natuurlijk verder in de evolutie van de moderne tijd. Hij is 78 jaar na de dood van Pascal (°1623-†1662) geboren. De wetenschap is al een heel stuk verder gevorderd.

In Sades denken is de biologie belangrijk. In 'Hoofdstuk 3' komt dit uitgebreid aan bod. Het is dan ook geen verrassing als hij op zoek gaat naar argumenten om Christus een materialisme in de schoenen te schuiven. Hij beseft dat een inwerking van een transcendentie in het dagelijkse leven problematisch is. Hij verwerpt die transcendentie dan ook. Hij verwijst bijvoorbeeld naar de Egyptenaren. Dat volk was, in zijn ogen, een bijgelovig volk dat nog niet over voldoende wetenschap beschikte en daarom in een hiernamaals geloofde. Net als Nietzsche spreekt Bressac over een hier-nu-maals: 'Qu'elle se console de sa misère par un avenir chimérique : nous, heureux du présent, tranquilles sur ce qui le suit, n'aimant que nous, ne rapportant tout qu'à nous, les plus piquantes [...]

³⁷ Verder behandel ik het verband tussen Sade en Nietzsche.

³⁶ A. Le Brun, *Soudain un bloc d'abîme*, pagina 64.

³⁷ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 224.

Liefde en Vriendschap

‘At the same time he both hates and adores the injustice in the social world around him. He denies the laws of ethics, but vows friendship and love for his liberated heroes.’³⁸

Timo Airaksinens boek: *The Philosophy of the Marquis de Sade* gebruik ik om, ten eerste, het liefdesconcept bij Sade te bespreken en ten tweede, om de relatie tussen de deugd en de ondeugd te verhelderen. Liefde is een geschenk. Je moet je ervoor openstellen. Je ontvangt liefde, omdat iemand je liefde wil geven. Je kunt het niet eisen. Genot, echter, kan je wel eisen. Je kunt iemand dwingen om je seksueel te bevredigen. Als de persoon in kwestie je afwijst, kan je die folteren tot die door de knieën gaat, maar je kunt deze persoon nooit dwingen van je te houden. Sades helden hebben de Liefde dan ook helemaal niet nodig en verwachten ook geen affectie. Ze willen louter genieten en daartoe zijn er middelen genoeg. In Sades ogen is liefde iets gevaarlijks, omdat het je tot een slachtoffer van de sterke kan maken. Het is een te groot risico. Dubourg en Justine discussiëren over de vaderliefde:

Que fait à un père l’amour des enfants qui le gênent !
Il vaudrait donc mieux qu’on nous eût étouffés dès le berceau ?
Assurément: c’est l’usage dans beaucoup de pays; c’était la coutume des Grecs;
c’est celle des Chinois: là, les enfants malheureux s’exposent ou se mettent à mort.³⁹

De familiebanden moeten het dus ontgelden. Justine heeft lange tijd bij Bressac ingewoond, omdat ze was aangesteld als dienstmeisje door mevrouw Bressac. Bressac wil zijn moeder doden en legt Justine uit dat het doden van familieleden geen misdaad betreft. Hij zegt dat er volstrekt geen twijfel over bestaat, dat de wellust die de moeder verwacht van de geslachtsdaad het enige motief is voor haar handelen. Als dit zo is, vraagt Bressac zich af hoe in het hart van de vrucht van deze egoïstische daad dankbaarheid kan opbloeien. Heeft de moeder door de geslachtsdaad te stellen voor zichzelf of voor haar kind gehandeld? Bressac denkt niet dat hierover twijfel kan bestaan. Het kind komt ter wereld en de moeder voedt het. Zouden we in deze tweede handeling

³⁸ T. Airaksinen, *The Philosophy of the Marquis*, pagina 94.

³⁹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine I*, pagina 40.

een reden kunnen zien voor het gevoel van dankbaarheid? Volgens Bressac heel zeker niet. Als de moeder het kind deze dienst bewijst, kunnen we er zeker van zijn dat ze daartoe uitsluitend wordt aangezet door het natuurlijke gevoel dat haar ertoe brengt zich te ontdoen van een uitscheiding die haar anders fataal zou kunnen worden. Ze handelt net als de wijfjesdieren, die door hun eigen melk zouden worden gedood als ze er zich niet net als zij onmiddellijk van ontteden. Het spreekt voor zich dat als de moeder haar melk toch kwijt moet, dat ze het dan aan haar kind geeft. Het is dus het kind dat de moeder een grote dienst bewijst.⁴⁰ Na het zogen wordt de opvoeding door de moeder louter uit trots voortgezet. De opvoeding is dan ook overbodig. Het kind verzwakt zo en is beter af zonder de moeder. Er is dus geen reden om dankbaar te zijn, integendeel. Het is wel zo dat het pasgeboren kind afhankelijk is van de moeder zolang het moedermelk nodig heeft. De natuur geeft het moederinstinct in, zodat het kind kan leven. Eens het sterk genoeg is, kan het doen wat het wil. Bijvoorbeeld dus de moeder ter dood brengen.⁴¹ Bressac verplicht Justine toe te kijken, wanneer hij zijn moeder laat verscheuren door zijn honden.⁴²

Het doden van familieleden is bij Sade dus geen taboe. Zoals gezegd heeft Rodin er ook geen enkel probleem mee zijn dochter Rosalie zwaar te pijnigen, alvorens haar de dood in te jagen. Justine komt in het achtste hoofdstuk bij een roversbende terecht. Roger, een bendelid, doodt zijn broer. Hij zegt: 'N'importe! je ne me repens point; mon action vous prouvera, mes camarades, que vos intérêts me sont plus chers que tous les liens de la nature, et que je sacrifierai toujours tout, dès qu'il s'agira de vous servir.'⁴³

Zijn kameraden staan boven de natuurlijke band met zijn broer. Volgens mij dient hier de natuurlijke band ironisch opgevat te worden. De natuur, in Sades opinie, geeft ons niet in om respect te hebben voor de familiebanden. Dat is al duidelijk uit het bovenstaande. Verder wordt, volgens mij, het woord 'kameraden' gebruikt als synoniem voor bondgenoten. Airaksinen zegt: 'At Silling, the friends make an agreement not to harm each other or to harm the cooks.'⁴⁴ In mijn ogen is er dus bij de libertijnen geen sprake

⁴⁰ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina's 150-151.

⁴¹ Ibid., pagina's 151-152.

⁴² Ibid., pagina's 159-162.

⁴³ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 271.

⁴⁴ T. Airaksinen, *The Philosophy of the Marquis de Sade.*, pagina 99.

van vriendschap, laat staan van liefde. Er kan enkel een verbond tussen hen bestaan. Ik geef nog een voorbeeld:

Quels épouvantables sophismes! dit Cœur-de-Fer. Ce n'est pas la vertu qui soutient les associations criminelles : c'est l'intérêt, c'est l'égoïsme. Il porte donc à faux, Justine, cet éloge de la vertu, que vous avez tiré d'une chimérique hypothèse. Ce n'est nullement par vertu que, me croyant, je le suppose, le plus fort de la troupe, je ne poignarde pas mes camarades pour les dépouiller ; c'est parce que, me trouvant seul alors, je me priverais des moyens qui peuvent assurer la fortune que j'attends de leurs secours.⁴⁵

Elk lid van de bende van Cœur-de-Fer is een egoïst. Ze zijn maar een bende omdat ze zo samen meer rijkdom kunnen vergaren. Niemand zal het in zijn hoofd halen om 's nachts Cœur-de-Fer de keel over te snijden. Hij is een sterke leider, die ervoor zorgt dat de bende het goed heeft. Ook tussen de libertijnen in Silling heerst er zo een verbond, maar de idee achter de afspraak verschilt fundamenteel van de idee achter het contract van bijvoorbeeld Hobbes. Hobbes wil een contract om iedereen veilig te stellen. Sade stelt enkel de sterken veilig. De libertijnen in Silling beleven veel plezier aan hun afspraak, en zo is het ook met de roversbende. Toch schrijft Airaksinen: 'Betrayal is the peril hidden in any Sadean friendship.'⁴⁶ Bij Sade is de vriendschap een soort van afspraak, die geschonden wordt zodra een personage daar baat bij heeft.

Airaksinen citeert bijvoorbeeld een passage uit *Histoire de Juliette*. Juliette vergiftigt Clairwil, omdat die laatste Juliette wil vermoorden om haar bezittingen te bemachtigen.⁴⁷ Stel dat de bendeleden van Cœur-de-Fer een andere bende zouden ontmoeten, die ervoor kan zorgen dat ze nog meer geld zouden kunnen verdienen. Waarom zouden ze dan 'bevriend' blijven met hun eerste leider? Daar is geen enkele reden toe, en Cœur-de-Fer zou het onderspit moeten delven. Bij de libertijnen in Silling ligt het een beetje anders. Op het einde worden de slachtoffers die hun verblijf overleefd hebben vrijgelaten. Wat nu volgt, gebeurt niet, maar je zou je kunnen voorstellen dat de libertijnen als laatste genot de koks toch zouden doden. Ze zouden immers van geen nut meer zijn en daarom ook opgeofferd kunnen worden. Mijn standpunt is dat er in het werk van Sade niet over

⁴⁵ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 89.

⁴⁶ T. Airaksinen, *The Philosophy of the Marquis de Sade*, pagina 113.

⁴⁷ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 2*, pagina's 422-425.

vriendschap en liefde gesproken kan worden. Airaksinen beweert dat Sade de sociale onrechtvaardigheid zowel haat als liefheeft.⁴⁸ Waarom spreekt Airaksinen over vriendschap tussen de libertijnen? Het is inderdaad zo dat de personages in Sades verhalen elkaar soms vrienden noemen, maar als we goed naar de context kijken waarin dat gebeurt, dan interpreteer ik die vriendschap, zoals gezegd, als een verbond. Op het sociaal contract kom ik in het laatste hoofdstuk terug. Ik geef nog een laatste voorbeeld van verraad. Justine raakt ‘bevriend’ met de priester Gareau van de bedelaarsbende waar Justine bij verzeild is geraakt. Hij belooft haar te zullen helpen met ontsnappen. In ruil moet ze met Gareau huwen. Hij wint dus haar vertrouwen, maar het huwelijk is hier louter een verbond. Het heeft niets met liefde te maken. Uiteindelijk tracht Justine te ontsnappen, maar ze wordt betrappt door Gaspard, de leider van de bende:

Oh! monsieur, s’écria Justine, quoi! ce monstre...
Il vous a trahie; il a fait son devoir.
Mais il parlait d’amour... et la délicatesse...
Comment avez-vous pu croire que de tels sentiments pussent naître dans l’âme d’un individu de notre profession... et d’un prêtre surtout ? Gareau s’est amusé de vous, ma fille ; il a voulu démêler votre manière de penser... arracher votre secret, et nous le dévoiler.⁴⁹

Een vriendschap is een verbond, maar soms ook gewoon een uitvlucht om iemand te kwellen, zoals hier bij Justine. Liefde is hier onbestaande. Gareau heeft nooit van Justine gehouden. Hij wilde enkel met haar huwen om haar te doen geloven dat hij iets voor haar voelde.

De verwerping van de deugd

⁴⁸ Supra.

⁴⁹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 267.

Blijft de deugd een noodzakelijk kwaad bij Sade? We kunnen zeggen wat we willen, maar uiteindelijk kan de mensheid niet helemaal zonder de deugd.⁵⁰ Dat heeft verstrekkende gevolgen. Elke libertijn in Sades verhaal wil in een volledig ondeugdzame wereld leven, maar dat is niet mogelijk. De natuur zal altijd een evenwicht bewerkstelligen tussen de deugdzamen en de ondeugdzamen. Dat hebben we al gezien in de discussie tussen Dubois en Justine.⁵¹

Aan het begin van *La Nouvelle Justine* leren we Delmonse kennen. Deze wulpse dame is een vriendin van de bordeelhoudster, Desroches, waar Justine noodgedwongen bij verblijft aan het begin van het verhaal. Delmonse probeert Justine te overhalen zich aan de grillen van Dubourg over te leveren. Deze laatste is een doorgewinterde libertijn en heeft veel geld. Hij kan Justine helpen, maar dan moet ze zich wel onderwerpen aan zijn bizarre seksuele geneugten. Dat weigert ze natuurlijk. In een discussie tussen Delmonse en Justine zegt deze eerste:

Ne vous y trompez pas, Justine; ce n'est pas la vertu que l'on exige de nous, ce n'est que son masque; et, pourvu que nous sachions feindre, on ne nous demande rien de plus. Celle d'entre nous qui serait sage, avec le renom d'une coquine, serait infiniment moins heureuse que celle qui se livrerait à tous les excès de la débauche, en conservant la réputation d'une honnête femme ; car, encore une fois, ce n'est pas le sacrifice qu'on fait de ses sens à la vertu qui rend heureux : sans doute il ne peut y avoir de félicité dans une telle contrainte.⁵²

Delmonse beseft dat ze niet in een volledig ondeugdzame wereld leeft. Ze weet dat ze de schijn van een deugdzame leven moet ophouden. Een deugdzame vrouw die voor een hoer doorgaat is veel ongelukkiger dan degene die zich overgeeft aan alle excessen van de wellust en de reputatie van een fatsoenlijke vrouw weet op te houden. Delmonse kent haar wereld. Ze weet hoe die in elkaar in zit. Ze weet, als ze een misdaad pleegt, dat ze daarvoor gestraft kan worden. Ze vindt het oneerlijk dat ze de gevangenis in moet als ze bijvoorbeeld iemand bestolen heeft. De Staat eist dat men deugdzame leeft of toch tenminste doet alsof.

⁵⁰ Supra.

⁵¹ Supra.

⁵² D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina's 45-46.

De noodzaak van de deugd brengt een probleem met zich mee. In een amoreel denken maak je geen onderscheid tussen de deugd en de ondeugd. Ik moet dit nuanceren. Zoals gezegd, zijn dat de begrippen die in het morele systeem van Sades tijd gangbaar waren. Sade herneemt de termen, maar hij vernietigt ze ook. De vraag is nu of dit wel waar is. Ik ben ervan overtuigd dat we over een anti-moraalfilosofie bij Sade kunnen blijven spreken, maar heeft Sade de deugd niet nodig om de ondeugd te ondersteunen? Doordat ik de vraag zo formuleer, ga ik al uit van een verschil tussen goed en kwaad. Ik herhaal de vraag: waarom verlangt de natuur naar evenwicht tussen deugdzamen en ondeugdzamen? Een eerste antwoord is al gegeven in de discussie met Dubois. De barones heeft het verlangen om in een volledig ondeugdzame wereld te leven, die gerechtvaardigd is door de natuur. Er werd al gezegd dat de natuur ons bedeed heeft met een hoeveelheid talenten en een temperament. Deze twee zaken zijn fundamenteel voor elk nieuw geboren kind. De vraag, waarom de natuur deugdzame mensen geboren laat worden, is een zinloze vraag. De natuur maakt geen verschil tussen wie de deugd en wie de ondeugd nastreeft. Zij schept gewoon uit de elementen die ze in haar bezit heeft. Het is de mens zelf die zijn temperament ontwikkelt tot een karakter, die zijn talenten aanwendt voor wat hij ze kan gebruiken. De natuur streeft overal naar evenwicht, en dus is het logisch dat er mensen geboren worden die potentieel de deugd nastreven en mensen die de ondeugd kunnen nastreven. We komen hier zeer dicht bij het werk van Immanuel Kant. Kant geeft in de *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* een voorbeeld over een winkelier om aan te tonen wat hij met de term plicht bedoelt :

Es ist allerdings pflichtmäßig, daß der Krämer seinen unerfahrenen Käufer nicht überteure, und, wo viel Verkehr ist, tut dieses auch der kluge Kaufmann nicht, sondern hält einen festgesetzten allgemeinen Preis für jedermann, so daß ein Kind ebenso gut bei ihm kauft als jeder andere. Man wird also *ehrlich* bedient; allein das ist lange nicht genug, um deswegen zu glauben, der Kaufmann habe aus Pflicht und Grundsätzen der Ehrlichkeit so verfahren; sein Vorteil erforderte es; daß er aber überdem noch eine unmittelbare Neigung zu den Käufern haben sollte, um gleichsam aus Liebe keinem vor dem anderen im Preise den Vorzug zu geben, läßt sich hier nicht annehmen. Also war die Handlung weder aus Pflicht, noch aus unmittelbarer Neigung, sondern bloß in eigennütziger Absicht geschehen.⁵³

⁵³ I. Kant, *Grundlegung*, pagina 16.

Bij Kant heeft de handelaar een keuze. Hij kan zelf beslissen om autonoom te zijn en zijn maxims in overeenstemming te brengen met de categorische imperatief. Als hij dit doet, dan is hij een moreel wezen. Bij Sade ligt dit anders. Hij zegt dat het de natuur niet uitmaakt of een persoon deugdzzaam leeft of niet, hoewel het voor de natuur interessanter is dat er ondeugdzzaam geleefd wordt.⁵⁴ Bij Sade kan er niet gekozen worden. Mensen worden als sterke of zwakke wezens geboren. De sterke leeft volgens de neigingen die de natuur hem ingeeft en de zwakke creëert een cultuur om zich tegen de sterke te beschermen. Het is de cultuur die de temperamenten omgevormd heeft tot zwakke karakters. De zwakke ontplooit zijn talenten niet ten volle. Stel dat de handelaar, in het citaat van Kant, welbespraakt is. Hij kan dat talent misbruiken en vele mensen bedriegen. Sade zou zeggen dat de handelaar zo zijn talent ten volle ontwikkelt. Zijn temperament groeit uit tot een sterk karakter. De man zou zó leven volgens de ondeugd, bijgevolg zou hij zeer rijk worden. Het morele komt hier niet bij kijken. De vraag naar de deugd als ondersteuning van de ondeugd is dus zinloos.

Airaksinen voert argumenten aan voor de stelling dat bij Sade de deugd niet zomaar vervangen kan worden door de ondeugd. Hij bespreekt John Rawls' 'plan of life'⁵⁵. Volgens deze laatste heeft ieder persoon een levensplan met daarin morele waarden, verlangens enz. Een persoon dient rekening te houden met zijn sociale omgeving en zoekt zijn weg doorheen het leven. Hij komt terecht in sociale relaties en deelt zijn morele waarden met anderen. Een waarde is maar een waarde als ze gedeeld kan worden. Sade denkt er, volgens Airaksinen, helemaal anders over. Airaksinen schrijft: 'On the contrary, to them a person is an individual and his career is an expression of this mysterious uniqueness.'⁵⁶ Een persoon is een individu. Het individu dient met niemand rekening te houden en doet zijn zin. Airaksinen trekt volgende conclusie:

As I have already argued, what Sade calls virtue does not resemble the standard idea of virtue; he means by it the original state of innocence and virginity. In the same way, what is evil does not constitute a coherent motive. The point is, simply, that all moral motivation is unavailable in the Sadean universe.⁵⁷

⁵⁴ Supra.

⁵⁵ T. Airaksinen, *The Philosophy of the Marquis de Sade*, pagina 95.

⁵⁶ Ibid., pagina 97.

⁵⁷ T. Airaksinen, *The Philosophy of the Marquis de Sade*, pagina 101.

Airaksinen onderschrijft hier de anti-moraalfilosofie van Sade. Een persoon in de theorie van Rawls voegt zich naar de standaardopvatting van de deugd. Het individu bij Sade niet. De motivatie om moreel te zijn, hangt samen met de idealen die in het levensplan belangrijk zijn. Sade stelt dat de ondeugd meer oplevert. Airaksinen zegt dat we hier toch niet uit mogen besluiten dat Sade de ondeugd zomaar in de plaats van de deugd stelt.

My point is: a virtuous character exists only in a context of virtue, a reasonable social order, and sensible planning. None of these conditions is present in Sade's fictional world. Therefore vice cannot be made virtuous, that is, it cannot take the place of virtue in the core of a person's life plan. Since the person has no reasonable plan, therefore he has no virtues, not even such functional analogies of virtues as might be satisfied by means of vicious actions. The baroque life-style, as one can see, is drastically different from the good life and its virtues.

Of course, it cannot be denied that Sade states in many places that virtue is vice and vice is virtue. Hackel says, "Not only does virtue assume the role of vice, but vice will often assume the role of virtue. The vicious Franlo in *Faxelange* treats his wife with respect. The debauched Granwell in *Miss Henriette Stralson* has several outbursts of generosity." The correct interpretation of such transformations is, however, that the evil world is capricious and out of control. Real values disappear from the scene. Therefore, evil as the mere counterimage of goodness does not get off the ground. Yet if it suits the actors, they may also add more sophisticated conceptual moves to their perverse repertoire.⁵⁸

Airaksinen spreekt hier over een deugdzame karakter. Zo een karakter kan enkel maar bestaan in een deugdzame context, in een redelijke sociale orde en in een redelijke structuur. Deze voorwaarden zouden dus ontbreken in Sades fictieve wereld. Dat is het grondargument om de volledige omkering van de deugd naar de ondeugd te verwerpen. Volgens mij slaagt Sade er wel in de ondeugd te poneren als leidraad voor de mens zonder hierbij in een immoreel denken te vervallen. Sade weet wat een deugdzame context is en hij heeft ook oog voor het redelijke aspect. Dat betekent daarom niet dat de libertijnen deugdzam zouden zijn. Mijn standpunt is dat Sade erin geslaagd is een filosofie uiteen te zetten die gestoeld is op het principe van de ondeugd. De libertijn die leeft volgens de ondeugd laat zich leiden door neigingen van de natuur. Er is geen verschil meer tussen de deugd en de ondeugd. De deugd is de ondeugd en de ondeugd is de deugd.⁵⁹ Ik denk dat Airaksinen in de overgang van de deugd naar de ondeugd blijft

⁵⁸ Ibid., pagina 102.

⁵⁹ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 1*, pagina 66.

vastzitten. Hij volgt Sade tot vlak vóór het moment dat de omkering zich verwerkelijkt. Zo komt hij op het laatste moment terug uit op de tegenstelling tussen het morele en het immorele. Hij heeft gelijk dat de libertijnse levensstijl volledig verschilt van het ‘goede leven’, maar dat is ook Sades bedoeling. Sade analyseert eerst de deugd om ze later te verwerpen. De omkering van de deugd naar de ondeugd houdt een verwerping van de deugd in. Waarom spreekt hij dan nog over ondeugd? Zoals eerder gezegd doet hij dat om geen verwarring te veroorzaken.

Ik geef een voorbeeld dat ik reeds hierboven heb gebruikt: ‘L’ingratitude, au lieu d’être un vice, est donc la vertu des âmes fières, aussi certainement que la reconnaissance n’est que celle des âmes faibles’.⁶⁰ De ondankbaarheid is dus de deugd van de trotse zielen, net zoals de dankbaarheid dat is van de zwakke zielen. De ondankbaarheid is dus geen ondeugd, maar een deugd. Daar leid ik uit af dat Sade ervan overtuigd is dat de ondeugd gelijk is aan de deugd en de deugd gelijk aan de ondeugd. Juliette zegt in *Histoire de Juliette* tegen Clairwil op een bepaald moment: ‘Dès que nous ne croyons pas en Dieu, ma chère, lui dis-je, les profanations que tu désires ne sont plus que des enfantillages absolument inutiles’.⁶¹ Clairwil wil naar de kerk gaan om er een pater op te vrijen, want heiligschennis vindt ze opwindend. Juliette heeft het toppunt van haar atheïsme bereikt. Dat is duidelijk uit haar antwoord op Clairwil. Ze doet enkel mee omdat Clairwil het leuk vindt. Ze vindt het helemaal niet noodzakelijk en het draagt niet bij tot de waarheid.⁶² Sade heeft geen God nodig om aan te tonen dat hij de religie verafschuwt. Sade wil de religie met de wortel uittrekken. Hij is ervan overtuigd dat er geen God is en dat de godsdienst bijgevolg ook niet zou mogen bestaan. Zó is het volgens mij ook met deugd en de ondeugd. De ondeugd is maar ondeugd in de ogen van de zwakke. Voor de sterke is de deugd hetzelfde als de ondeugd en omgekeerd. Er moet geen deugdzame context zijn om ‘ondeugdzaam’ te leven.

Bovendien is zijn wereld niet zo wispelturig en bevat ze wel controle. Dat controle belangrijk is in Sades werk toont Airaksinen zelf aan met zijn punt *Educating vice*. Hier

⁶⁰ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina’s 297-298.

⁶¹ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 1*, pagina 471.

⁶² Ibid.

staat Eugénie uit *La Philosophie dans le boudoir* centraal. Op één dag maakt ze de evolutie door van een bedeesd kind naar een beest.⁶³ Ze wordt opgeleid door Sainte-Ange. Er heerst discipline. Eerst aanschouwt ze een aantal gruweldaden. Dan mag ze er zelf aan deelnemen om uiteindelijk het heft volledig in eigen handen te nemen en zich te wreken op haar eigen moeder. In *La Nouvelle Justine* vinden we een soortgelijke opleiding bij de jonge Victor. Hij is de zoon van Verneuil. Eerst kijkt hij naar de orgieën, waar zijn vader aan deelneemt. Daarna neemt hij ook zelf deel en uiteindelijk mag hij zelf beslissen over het leven van zijn zuster.⁶⁴ Een zeer duidelijk voorbeeld van orde is ook de gemeenschap van de geestelijken in Sainte-Marie-des-Bois. Zoals gezegd in de ‘Inleiding’ hebben ze een huishoudelijk reglement. Er is een duidelijke hiërarchie. De paters heersen over de slachtoffers. Er zijn een aantal oncontroleerbare elementen terug te vinden in het reglement, maar de idee van controle blijft overeind. Ik wil hier toch nog even benadrukken dat het reglement zo opgesteld is, dat de paters een zo groot mogelijke vrijheid hebben om te kunnen doen wat ze willen. Als dat niet het geval zou zijn, dan zou Sade in moeilijkheden komen met de libertijnse levensstijl die hij zich voorstelt.

Mijn standpunt is dat Airaksinen niet helemaal ongelijk heeft, maar hij aanvaardt de omkering van de deugd naar de ondeugd niet helemaal. Hij blijft vasthouden aan het gangbare concept van de deugd, gestoeld op Rawls, waardoor hij dus de verwerping van de deugd door Sade over het hoofd ziet. Dubois beseft dat er een evenwicht verlangd wordt door de natuur tussen deugdzamen en ondeugdzamen, maar dat houdt haar niet tegen de deugd te verwerpen. Het is haar wens de deugd voor eens en altijd te vernietigen. Daaruit volgt dat ze ook de natuur in haar geheel wil vernietigen. De natuur is te machtig. Een libertijn wil de machtigste zijn. Misschien moeten we de tegenstelling: ‘[...] at the same time he both hates and adores the injustice in the social world around him. He denies the laws of ethics, but vows friendship and love for his liberated heroes’⁶⁵, die ik in het bovenstaande reeds aanhaalde, ook zo begrijpen. Sade aanvaardt de sociale orde, want zo kan het genot enkel maar verhoogd worden, maar hij haat ze ook omdat ze het ultieme genot in de weg staat, namelijk de volledige vernietiging van de natuur. Op deze gedachte kom ik later terug.

⁶³ T. Airaksinen, *The Philosophy of the Marquis de Sade*, pagina 105 : “During this day she changes from a timid child to a beast”.

⁶⁴ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina’s 202-204.

⁶⁵ T. Airaksinen, *The Philosophy of the Marquis de Sade*, pagina 94.

Hoofdstuk 2:

De omkering in het denken over de criminaliteit

Sade roept op om een ondeugdzaam leven te leiden. Om beter te begrijpen wat Sade met een ondeugdzaam leven bedoelt, is het belangrijk om stil te staan bij zijn opvatting over de criminaliteit. Ik ga in dit hoofdstuk proberen aan te tonen wat de omkering in het denken over de criminaliteit inhoudt. Sade geeft in *La Nouvelle Justine* een definitie van de misdaad. Deze definitie heeft verstrekkende gevolgen. Ik zal ook trachten aan te tonen welke invloed het verbod nog op de libertijnen heeft. Er is sprake van een transgressie van het verbod, maar wordt er ook naar het verbod teruggekeerd? Ook de relatie tussen het geweld en de erotiek is van belang in het denken over de criminaliteit. Is de erotiek, bij Sade, het wezenlijke domein van het geweld?

De libertijnen plegen misdaden met één enkel doel, namelijk zoveel mogelijk genieten. Het genot is van fundamenteel belang voor het geluk. Om te kunnen genieten, mogen er geen beperkingen zijn en moet bijvoorbeeld het geweten uitgeschakeld worden. Een libertijn met een schuldgevoel bestaat niet. De levensstijl van de libertijn is, volgens Sade, de enige levensstijl die kan leiden tot de waarheid. Sades anti-moraalfilosofie is zowel een praktische als een theoretische filosofie. Het is de taak van de filosofie om de mens op zijn levenspad te begeleiden en hem te behouden voor dwalingen. Via de rede wordt bijvoorbeeld aangetoond dat de moraal verworpen moet worden om in overeenstemming te kunnen leven met de ware natuur van de mens. Als de mens zich laten leiden door de neigingen die de natuur hem ingeeft, dan leeft hij in de waarheid. Ook als dit betekent dat hij zijn medemens moet bedriegen, verraden of zelfs doden.

Wat is een misdaad?

‘Qu’est-ce qu’un crime? C’est l’action qui, nous assouplissant les hommes, nous élève infailliblement au-dessus d’eux; c’est l’action qui nous rend les maîtres de la vie et de la fortune des autres, et qui, d’après cela, ajoute à la portion du bonheur dont nous jouissons celle de l’être sacrifié.’⁶⁶

De misdaad is de daad die de libertijn onfeilbaar boven zijn slachtoffers verheft. Het is de daad die hem tot heer en meester maakt van het leven en het lot van de anderen. Het geluk dat hieruit voortvloeit wordt vermeerderd omdat de dosis van het slachtoffer er aan toegevoegd wordt. De misdaad is hier een daad. Dat is het eerste wat opvalt. Een misdaad is een (ernstig) strafbaar feit. Bij Sade is een misdaad niet strafbaar. Dat kan ook niet anders. Er is, zoals boven aangetoond, bij Sade geen objectief verschil tussen goed en kwaad. Sade spreekt over daden en niet over misdaden. Hij gebruikt het woord ‘misdad’, maar hier gaat dezelfde redenering op als bij het gebruik van de moreel beladen begrippen. Hij blijft de begrippen gebruiken om, zoals gezegd, verwarring te vermijden.

De relatie tussen de sterke en de zwakke wordt hier in deze definitie ook weer aangehaald. De misdaad is een daad die de sterke boven de zwakke verheft. De sterke wordt heer en meester van het leven. Ik verwijs hier weer naar het recht van de sterke om te mogen doden. Het spreekt voor zich dat stelen ook maar een daad is, die gesteld mag worden door wie stelen wil. De misdaad leidt dus tot het geluk. Dat verbaast ons allerminst, omdat we reeds gezien hebben dat een ondeugdzaam leven tot het geluk leidt. De invulling van een ondeugdzaam leven is natuurlijk een leven dat gepaard gaat met het plegen van misdaden. In *La philosophie dans le pressoir* schrijft Philippe Roger het volgende: ‘Les horreurs ne sont pas des crimes, dit le libertin. Car le blasphème, le sacrilège, le crime n’offensent que des « idoles » ; et les meurtres, les tortures ne lèsent que des « créatures ». La Loi, la Création sont intouchables.’⁶⁷

⁶⁶ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 102.

⁶⁷ P.Roger, *La philosophie dans le pressoir*, pagina 138.

Roger spreekt hier over de relatie tussen de libertijn en zijn slachtoffer. Hij citeert Bressac. Deze laatste reageert op een stelling van Dorothée d'Esterval. Roger neemt de stelling van Dorothée niet op in zijn betoog. Dorothée zegt dat ze hard lijdt onder het bewind van de natuur. Het liefst van al zou ze de natuur volledig willen vernietigen. De omkering van de natuur naar de tegen-natuur staat in het volgende hoofdstuk centraal. Ik vermeld ze hier al. Roger wijst op een passage waar Bressac zegt: 'Voilà ce qui prouve qu'il n'y a point de crime, dit Bressac; le mot ne conviendrait qu'aux actions qu'établit ici Dorothée, et vous voyez qu'elles nous sont impossibles : vengeons-nous-en sur ce qui nous est offert, et multiplions nos horreurs, ne pouvant les améliorer.'⁶⁸

Dorothée heeft een verlangen dat ingegeven is door de natuur. Als dat verlangen dan inhoudt dat de natuur moet vernietigd worden, kan er geen sprake zijn van een misdaad, want het is dus de natuur zelf die dat verlangen heeft ingegeven. De libertijn haat daarom de natuur, omdat ze zó haar macht laat voelen. De libertijn is immers niet bij machte om het verlangen naar de totale natuurvernietiging te bevredigen. Roger citeert ook een passage waar Justine zegt: 'Hélas! répondit Justine, je suis faite à la peine; il n'y a qu'aux horreurs que je ne puis m'habituer.'⁶⁹ Hier zien we het contrast van Justines denkwijze met die van de libertijn. Justine beklagt zich erover dat ze al aan elke mogelijke gruweldaad werd bloot gesteld. Ze vraagt zich af waarom. Ze zoekt antwoorden bij haar God, waardoor ze moet besluiten dat het Gods wil is. Ze blijft zich aan Hem onderwerpen. Ze slaagt er niet in haar leven om te keren op de wijze zoals de libertijn dat doet. De libertijn stelt voor dat ze zich aan hem onderwerpt. Zo kan ze zelf meer uit het leven halen. Dat weigert ze, omdat ze blijft geloven dat er een verschil bestaat tussen goed en kwaad.

⁶⁸ P.Roger, *La philosophie dans le pressoir*, pagina 137.

⁶⁹ Ibid., pagina 138.

Het geweld en de erotiek

Het spreekt voor zich dat bij Sade bovenstaande opvatting van de misdaad verstrekkende gevolgen heeft voor het geweld en de erotiek. Wat dat laatste betreft, is het interessant om even met Roland Barthes mee te denken:

Sade est un auteur « érotique », on nous le dit sans cesse. Mais qu'est-ce que l'érotisme ? Ce n'est jamais qu'une parole, puisque les pratiques ne peuvent en être codées que si elles sont connues, c'est-à-dire parlées ; or notre société n'énonce jamais aucune pratique érotique, seulement des désirs, des préambules, des contextes, des suggestions, des sublimations ambiguës, en sorte que pour nous l'érotisme ne peut être défini que par une parole perpétuellement allusive.⁷⁰

Ook Georges Bataille heeft een grootse bijdrage geleverd aan de studie van Sades werk. In Batailles denken over Sade staan erotiek en geweld centraal. Volgens Bataille leidt dat laatste bij Sade altijd tot moord:

L'érotisme dément à ses yeux, s'il mène à l'accord, le mouvement de violence et de mort qu'il est en principe. Dans sa profondeur, l'union sexuelle est compromise, elle est demi-mesure entre la vie et la mort : c'est à la condition de briser une communion qui le limite que l'érotisme révèle enfin la violence qui en est la vérité, et dont l'accomplissement répond seul à l'image souveraine de l'homme.⁷¹

Henk Oosterling zegt in zijn boek *De opstand van het lichaam* dat er volgens Bataille te weinig aandacht is voor het geweld. Bataille gelooft niet dat de toekomst meer vrede en minder geweld met zich mee zal brengen. Dit houdt verband met zijn opvatting dat geweld inherent is aan de menselijke natuur. 'Het domein van de erotiek is wezenlijk het domein van het geweld [violence], het domein van de verkrachting [violation].'⁷² Wat bedoelt Bataille met deze uitspraak? In het werk van Sade sterven inderdaad de meeste slachtoffers. Het ene slachtoffer al vroeger dan het andere. Bij Bataille is geweld iets sociaal hanteerbaars via het ritueel. Een voorbeeld hiervan is de seksualiteit tussen man en vrouw. De vrouw is het slachtoffer en de man de offeraar. Seksualiteit gaat altijd

⁷⁰ R. Barthes, *Sade, Fourier, Loyola*, pagina's 31-32.

⁷¹ G. Bataille, *L'érotisme*, pagina 167.

⁷² H. Oosterling, *De opstand van het lichaam*, pagina 97.

gepaard met een minimum aan geweld. We denken hierbij aan de ontmaagding, maar bijvoorbeeld ook aan het orgasme. In het Frans wordt dat laatste vertaald als ‘La petite mort.’⁷³ Er wordt heel wat energie verspild vooraleer het orgasme bereikt wordt. Er is een fundamenteel verschil tussen onze erotische en onze dagelijkse handelingen.⁷⁴ We proberen zo efficiënt mogelijk te leven. We verdienen geld waar we allerlei zaken mee kopen. Het geld dat overblijft, storten we op een bankrekening. In de erotiek wordt er niet gespaard. Het zaad van de man wordt tijdens het erotische spel verspild. Het is niet de bedoeling dat we ons tijdens dit spel voortplanten. Buiten het zaad worden er nog andere stoffen verspild, zoals bijvoorbeeld vetstoffen. Er vindt ook een verhoging van de hartslag plaats. Na het orgasme is het lichaam vermoeid. Het lichaam is even ‘gestorven’. Op zich bekeken heeft het seksuele spel enkel genot verschaft. We zijn er niet rijker door geworden en fysiek zijn we verzwakt⁷⁵.

La conduite érotique s’oppose à l’habituelle, comme la dépense à l’acquisition. Si nous nous conduisons selon la raison, nous tentons d’acquérir des biens de toutes sortes, nous travaillons en vue d’accroître nos ressources — ou nos connaissances —, nous nous efforçons par tous les moyens de nous enrichir, et de posséder davantage.⁷⁶

Het belangrijkste vermogen van de mens is in de erotiek niet terug te vinden, namelijk de rede. De seksuele activiteit van dieren heeft niets met de erotiek te maken. Ik wees er al op dat de erotiek niets te maken heeft met de voortplanting. Enkel een bewust wezen beleeft erotiek: ‘Évidemment, Sade ne tendit pas seul sa volonté à cette fin: l’érotisme diffère de la sexualité animale en ce que des images saisissables se détachent, pour un homme excité, avec la clarté distincte des choses, l’érotisme est l’activité sexuelle d’un être conscient.’⁷⁷ Toch staat de erotiek buiten de rede. Sades opvatting van de erotiek

⁷³ H. Oosterling, *De opstand van het lichaam*, pagina 96.

⁷⁴ G. Bataille, *L’érotisme*, pagina 168.

⁷⁵ A. Le Brun, *Soudain un bloc d’abîme*, pagina 46 : De erotiek kan wel bijdragen tot de gezondheid van het lichaam. Mannen die lange tijd geen seks hebben, kunnen problemen krijgen met hun prostaat. Zoals gezegd in de ‘Inleiding’ had Sade zelf prostaatklachten. Le Brun leidt dit af uit een brief van Sade aan zijn vrouw: “Renseignements pris deux siècles après, il paraîtrait, à considérer les symptômes de cette « crise », que Sade aurait été alors affecté d’une infection du carrefour prostatovésiculaire qui a pour effet de modifier l’aspect et la consistance des sécrétions (le sperme devient épais et granuleux) et de rendre toute éjaculation extrêmement douloureuse et même anhédonique.”

⁷⁶ G. Bataille, *L’érotisme*, pagina 169.

⁷⁷ G. Bataille, *L’érotisme*, pagina 192.

wordt gekenmerkt door het exces. Bataille zegt: ‘En son entier, la pensée de Sade est la conséquence de ces moments qu’ignore la raison.’⁷⁸

De rituele inkadering is belangrijk. Het staat buiten kijf dat Sade een zeer sterk atheïsme verdedigt, maar toch heeft hij een grote belangstelling voor het ritueel. De rituelen die in Sades werk uitgevoerd worden zijn parodieën op hun oorspronkelijke vorm. Een duidelijke voorbeeld is de communie. Bataille schrijft in zijn open brief ‘La valeur d’usage de D.A.F. de Sade’ het volgende: ‘Verneuil fait chier, il mange l’étron et veut qu’on mange le sien. Celle à qui il fait manger sa merde vomit, il avale ce qu’elle rend.’⁷⁹

Justine is de persoon die haar ontlasting moet verorberen.⁸⁰ Bataille haalt deze passage dus aan in verband met de communie. Hij zegt dat de elementaire vorm van toewijding gelegen is in de orale consumptie. Deze consumptie is sacraal als de heterogeniteit van het voedsel overstegen of bij wijze van conventie vernietigd wordt.⁸¹ Het was oorspronkelijk het gebruik dat de hostie, het lichaam van Christus, door de priester in de mond van de gelovige werd gelegd. Het was verboden om op het lichaam te bijten.⁸² Het is evident dat de communie een sacraal karakter heeft. Volgens mij heeft de marteling die hierboven beschreven staat een ritueel karakter, maar geen sacraal. Justine is geen libertijn. Verneuil is wel een libertijn en hij eet haar ontlasting. Hij geniet daarvan. Voor Justine is het daarentegen vernederend. Volgens mij is het een ritueel waarbij de libertijn het slachtoffer volledig opneemt in de orgie. Aanvankelijk weigert Justine, want ze kan het niet. Het is pas als haar leven bedreigd wordt dat ze toegeeft. Roland Barthes besteedt ook aandacht aan de rituelen in Sades werk:

La clôture du lieu sadien a une autre fonction: elle fonde une autarcie sociale. Une fois enfermés, les libertins, leurs aides et leurs sujets forment une société complète, pourvue d’une économie, d’une morale, d’une parole et d’un temps, articulé en horaires, en travaux et en fêtes.⁸³

⁷⁸ Ibid., pagina 168.

⁷⁹ G. Bataille, ‘La valeur d’usage 1’, pagina 59.

⁸⁰ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina’s 195-196.

⁸¹ Ibid., pagina’s 59-60.

⁸² A. Verheul, ‘De communieritus’, pagina’s 312-324.

⁸³ R. Barthes, *Sade, Fourier, Loyola*, pagina 23.

We vinden hier dezelfde gedachte als bij Bataille, namelijk dat het belangrijk is dat de libertijnen zich met elkaar verbonden voelen. Het gebruik van bepaalde kledingstukken draagt hiertoe bij. Bij elke orgie wordt er door Sade een beschrijving gegeven per personage. Het uiterlijk en de kleding staan hierbij centraal. Het zijn vooral de slachtoffers die aan de hand van hun kleding goed te onderscheiden zijn. Sade beschrijft bijvoorbeeld de gewoontes die gangbaar zijn in het klooster Sainte-Marie-des-Bois:

Les dix-huit garçons étaient divisés en trois classes de six individus chacune: les deux premières s'appelaient *classes des gitons* ; la troisième, *classe des agents*. La première classe des gitons renfermait six sujets de sept à douze ans ; ils avaient le gris de lin pour couleur et pour costume une matelote. Dans la seconde on voyait six jeunes gens de douze à dix-huit ans, habillés à la grecque, couleur pourpre. Dans la classe des agents se remarquaient six sujets de dix-neuf à vingt-cinq ans; cette classe était vêtue de fracs à l'européenne, couleur mordorée.⁸⁴

De kledij zorgt niet alleen voor een groepsgevoel, maar heeft ook een nuttige functie. De libertijnen kunnen zo gemakkelijk onderscheiden welke functie het slachtoffer in de orgie zal vervullen. De orgieën beginnen ook altijd volgens een vast patroon, dat vastgelegd is in hun huishoudelijk reglement. Er is dus zeker sprake van een rituele inkleding in Sades oeuvre.

Ik ben het eens met Bataille dat de erotiek bij Sade inderdaad het domein bij uitstek is waar het geweld centraal staat. Sade wil, volgens mij, via zijn erotiek duidelijk maken dat de mens niets anders begeert dan passie en lust. Het verhogen van het genot is het hoogste doel. Dat kan het best gebeuren via een ondeugdzaam leven, waarin de criminaliteit hoog in het vaandel gedragen wordt. Dat was reeds duidelijk uit het voorgaande. In zekere zin wil Sade het geweld ook sociaal aanvaardbaar maken, maar dan door een maatschappij te verdedigen waarin het recht van de sterkste heerst. Dat is uiteraard niet het project dat Bataille voor ogen heeft. Barthes geeft zelf nog een verder antwoord op zijn vraag: 'Mais qu'est-ce que l'érotisme?'⁸⁵ Er is niet zomaar sprake van

⁸⁴ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 258.

⁸⁵ R. Barthes, *Sade, Fourier, Loyola*, pagina 31.

de erotiek bij Sade. Niet alleen de vraag van Barthes doet ons dit vermoeden, maar ook hetgeen ik net uiteengezet heb over Bataille. Barthes schrijft het volgende:

La différence ne tient pas à ce que l'érotique sadienne est criminelle et la nôtre inoffensive, mais à ce que la première est assertive, combinatoire tandis que la seconde est suggestive, métaphorique. Pour Sade, il n'y a d'érotique que si l'on « *raisonne le crime* » ; *raisonner*, cela veut dire philosopher, disserter, haranguer, bref soumettre le crime (terme générique qui désigne toutes les passions sadiennes) au système du langage articulé...⁸⁶

Verder wijst Bataille op een interessant probleem, dat nauw aansluit bij hetgeen we net besproken hebben, namelijk dat van de transgressie. De transgressie houdt in dat er iets verbroken wordt, dat er iets overschreden wordt.⁸⁷ Hoewel Sade vooral voor zijn ideeën het grootste deel van zijn leven in verschillende gevangenissen heeft doorgebracht, zijn er toch enkele uitpattingen waar hij mee in de problemen is gekomen. Het schandaal te Arcueil is er daar een van. Rose Keller was een zesendertigjarige vrouw die afkomstig was uit Straatsburg. Ze werd door Sade meegelokt van op de 'place des Victoires'. De vrouw was een bedelaarster en Sade stelde haar voor om zijn huishoudster te worden. Eerst gingen ze naar een huis in de buurt en daarna gingen ze per koets naar Sades villa te Arcueil. Rose Keller moest zich uitkleden en werd nadien meerdere malen gezeseld. Als dat achter de rug was, bracht de Markies haar kleine insneden toe over heel haar lichaam. Uiteindelijk schroefde Sade de wonden dicht met hete was. Hij liet haar zich wassen en bood haar een maaltijd aan. Nadien werd ze opgesloten. Ze slaagde erin te ontsnappen en klacht in te dienen bij de plaatselijke autoriteiten.⁸⁸ Dit schandaal is echt gebeurd. Zijn fictieve verhalen gaan nog veel verder. In de 'Inleiding' zei ik al dat Sade, aldus Bataille, in zijn denken niet terugkeert naar het verbod. Het verbod verdwijnt in het grenzeloze geweld.⁸⁹ Het probleem dat we krijgen, is dat er bij Sade iets overschreden wordt dat niet bestaat. Ik bedoel dat als er geen verbod is, dat er dan ook geen overschrijding kan zijn. De transgressie hangt samen met de effectiviteit van een verbod. Het verbod is effectief omdat het overschreden kan worden. Bijvoorbeeld: Sade spreekt over het gif als een geschenk van de natuur. Pater Jérôme zet Véronique aan om haar ouders en haar zus

⁸⁶ Ibid., pagina 32.

⁸⁷ G. Bataille, *L'érotisme*, pagina 73 en H. Oosterling, *De opstand van het lichaam*, pagina 39.

⁸⁸ Het Arcueil-schandaal staat onder andere beschreven in M. Lever, *Sade*, pagina 161.

⁸⁹ H. Oosterling, *De opstand van het lichaam*, pagina 97.

Camille te vermoorden. Hij heeft haar wijsgemaakt dat haar ouders Camille boven haar verkiezen. Daarenboven zou Camille haar willen doden, omdat Jérôme meer van haar zou houden.⁹⁰ Jérôme heeft het recht, volgens Sade, om iedereen zo te bedriegen en via deze omweg mensen te doden. Uiteraard staan er op bedrog en moord straffen. Er is dus een overschrijding mogelijk. Dat betekent dat de verboden effectief zijn. Let wel: het verbod moet niet overschreden worden om effectief te zijn. De mogelijkheid dat het overschreden kan worden, is een voldoende voorwaarde om over een effectief verbod te spreken. Wordt het overschreden, dan gaat dit gepaard met geweld.

Mijn standpunt is dat Bataille uitgaat van een situatie waarin men van een verbod kan spreken. Dat is bij Sade dus niet het geval. Deze laatste hecht geen belang aan de verboden. Sade heeft toen hij Rose Keller martelde het verbod op mishandeling overschreden in de ogen van zijn tijdgenoten. In zijn verhalen worden verboden overschreden in de ogen van de deugdzamen. De ondeugdzamen hebben geen verboden. Hierbij dien ik wel op te merken dat ze desondanks wel rekening houden met de verboden. Bijvoorbeeld Roland maakt zich in *La Nouvelle Justine* ernstig zorgen over de galg. Hij hangt zichzelf voor enkele minuten op. Als Justine ziet dat hij een erectie heeft, moet ze het touw doorsnijden. Hij besluit dat zó een dood geweldig is en hij gaat verder met het uitvoeren van zijn frauduleuze zaakjes.⁹¹ Hij houdt er dus rekening mee dat hij gestraft kan worden voor zijn daden, maar hij erkent niet dat zijn daden strafbaar zijn. Hij wil er zeker van zijn dat hij, als hij gearresteerd wordt, een genotvolle dood sterft. In Sades anti-moraalfilosofie verdwijnt het verbod dus niet helemaal in het grenzeloze geweld. Henk Oosterling heeft Bataille zo geïnterpreteerd dat het verbod bij Sade wel in het grenzeloze geweld verdwijnt.⁹² Volgens mij heeft Oosterling ongelijk. Sade keert het denken over het verbod om. Het verbod blijft bestaan, maar de grond waarop het geformuleerd is wordt verworpen, zodat we terechtkomen in een amorele wereld. Dat betekent dus dat Sade zich soms noodgedwongen moet inleven in het perspectief van de wetgever en dat hij zijn personages verboden laat overschrijden. De personages keren terug naar het verbod, omdat ze er rekening mee moeten houden dat ze gearresteerd

⁹⁰ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina's 22-23.

⁹¹ Ibid., pagina's 318-319.

⁹² H. Oosterling, *De opstand van het lichaam*, pagina 97.

kunnen worden. Ze blijven hun gruweldaden in alle hevigheid verder zetten en zijn niet bang voor de autoriteiten:

Si cette action influe sur le malheur de notre vie, parce qu'elle a été découverte, appliquons tout notre esprit à démêler, à combiner les causes qui ont pu la faire découvrir ; et sans nous repentir d'une chose qu'il n'a pas été en nous de pouvoir arranger autrement, mettons tout en œuvre pour ne pas manquer de prudence à l'avenir, tirons du malheur qui a pu nous arriver de cette faute l'expérience nécessaire à améliorer nos moyens, et nous assurer dorénavant l'impunité, au moyen de l'épaisseur des voiles que nous jeterons sur l'involontaire dérèglement de notre conduite.⁹³

Delbène waarschuwt Juliette dat deze laatste zich niet mag overgeven aan schuldgevoelens. Als ze ooit de pech heeft om gearresteerd te worden, dan moet ze in het vervolg beter opletten. De reden dat ze geen schuldgevoelens kan hebben, is de volgende: 'Avant que de commettre cette action, nous avons bien prévu le mal qu'en ressentiraient les autres; cette pensée ne nous a pourtant point arrêtés : au contraire, le plus souvent elle nous a fait plaisir.'⁹⁴

De misdaden die hier centraal staan zijn er allemaal met voorbedachten rade. Waarom zou men zich schuldig voelen? Daar is geen enkele reden toe. In de volledig ondeugdzame wereld die Sade op het oog heeft, wordt er niet teruggekeerd naar het verbod. Kunnen we dan nog over een anti-moraalfilosofie blijven spreken? Volgens mij wel, want er vindt een omkering in de hiërarchie plaats. In Sades utopische wereld hebben de libertijnen het voor het zeggen. De moraal wordt er verworpen en men leeft er volgens de neigingen die de natuur de libertijnen ingeeft. Verdwijnt het verbod dan in het eindeloze geweld? In Sades ideale wereld wordt het verbod omgekeerd tot een gebod, maar het verdwijnt ook daar niet in het grenzeloze geweld. Trouwens het geweld bij Sade is niet grenzeloos. De libertijn krijgt te maken met een aantal belangrijke beperkingen.⁹⁵ In deze wereld zou de anti-moraalfilosofie in de praktijk gebracht zijn. Dat betekent bijvoorbeeld dat de verboden een andere invulling krijgen. Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan een mogelijk verbod op het eren van God. Ik keer nu terug naar de tekst van waarin

⁹³ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 1*, pagina 65.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Infra.

de volledig ondeugdame wereld nog geen feit is. In deze ‘onvolmaakte’ wereld kan de mens nog altijd te kampen krijgen met een schuldgevoel:

Telle est la situation où l’on peut le mieux juger les hommes. Est-ce un novice emporté par la fougue de ses passions ? Le remords sera peint sur son visage, lorsqu’il examinera dans le calme les funestes effets de son délire. Est-ce un libertin gangrené de toute la corruption du vice ? De telles suites ne l’effraieront pas ; il les observe sans peine, comme sans regret... peut-être même encore avec quelques émotions de l’infâme volupté que produisit sa coupable ivresse”.

Mais si, comme on ne saurait en douter, le plus coupable devient le plus heureux, parce que ses plaisirs ne seront point troublés de remords, il résultera donc de là, que le crime contribuera plus au bonheur que la vertu. Quelles funestes conséquences pour les moralistes !⁹⁶

De libertijn geniet na en de beginneling voelt zich schuldig. Eens deze laatste een libertijn wordt in hart en nieren, dan zal ook hij nagenieten en niet meer toegeven aan het nutteloze gevoel van wroeging. Het is evident dat er in Sades anti-moraalfilosofie geen plaats is voor wroeging. Het staat een misdadig leven in de weg. Verder werk ik het verband tussen het geweten en het genot uit. Volgens mij voltrekt Sades denken zich in drie fases. De eerste is dat hij begrijpt wat moraliteit is. Hij ziet bijvoorbeeld in hoe het politieke systeem van zijn tijd gebaseerd is op de moraal. De tweede fase is het uitdenken van een verhaal. Hij bedenkt personages die hij via de erotiek een leven laat leiden dat als immoreel overkomt. Dat maakt ook dat Bataille zegt: ‘L’imagination de Sade a porté au pire ce désordre et cet excès. Personne à moins de rester sourd n’achève les *Cent Vingt Journées* que malade: le plus malade est bien celui que cette lecture énerve sensuellement.’⁹⁷

Een persoon die ziek wordt, omdat hij *Les cent vingt journées* leest, is in mijn ogen, een persoon die een groot belang hecht aan de moraal. Hetzelfde geldt voor iemand die *La Nouvelle Justine* of *Histoire de Juliette* leest. Rosalie, waar ik al eerder naar verwees, wordt door Rodin en zijn vriend Rombeau zwaar gefolterd. Ze snijden, terwijl ze nog bij leven is, haar maagdevlies eruit.⁹⁸ De omkering in het denken over de criminaliteit

⁹⁶ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 149.

⁹⁷ G. Bataille, *La littérature et le mal*, pagina 254.

⁹⁸ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina’s 216-217.

voltrekt zich hier. Het folteren van Rosalie is een daad en geen misdaad. Dat is de derde fase, die we in Sades denken kunnen lezen namelijk de verwerping van de moraal.

Ik kan deze redenering bewijzen door Le Brun en Bataille aan te halen. In de ‘Inleiding’ wees ik reeds, via Le Brun, op de poëtische benadering van Sade. Le Brun gaat voor een stuk mee in de redenering van Robbe-Grillet. Deze laatste heeft het over de schoonheid bij Sade. Sade zou het conventionele beeld van de schoonheid hanteren, enkel en alleen maar om het daarna om te keren in zijn erotische taferelen. Een soortgelijke beweging zouden we, bij Sade, ook in het sociale leven vinden. Le Brun is het hier dus niet volledig mee eens. Ze zegt: ‘Ici non plus, le propos de Sade ne peut se réduire à la simple négation des valeurs admises.’⁹⁹ Ze haalt, in de zin die erop volgt, ook Bataille aan: ‘Pas plus qu’il ne correspond à la thèse de Georges Bataille, voyant dans l’ erotique sadienne le « monde renversé », « le monde à l’envers » que « nous voulons », et cela dans la mesure où « la vérité de l’ érotisme est trahison » et où « le système de Sade est la forme ruineuse de l’ érotisme ».’¹⁰⁰

Bataille zegt in *La littérature et le mal*: ‘Etendons-nous; rien ne serait plus vain que de prendre Sade, à la lettre, au sérieux.’¹⁰¹ Le Brun verwijst op het einde van de inleiding van *Soudain un bloc d’ abîme* ook naar deze gedachte van Bataille. Sades denken is geen systeemdenken zoals we dat bijvoorbeeld vinden bij Kant. Bataille schetst Sades opvatting van de erotiek als een omkering van de gangbare erotiek. Bataille ziet het belang in om Sade niet te letterlijk te nemen. Le Brun is het met Bataille eens dat Sade niet te letterlijk geïnterpreteerd mag worden, maar ze verwijt Bataille wel dat hij zijn ideeën over de erotiek projecteert op die van Sade. Ze verwijst naar een bekende formule uit *L’ érotisme*. Ik paraphraseer: ‘Over de erotiek, ze is de erkenning van het leven zelfs tot na de dood’. Bataille wil de paradox, die in deze stelling vervat zit, verhelderen door naar Sade te verwijzen. Le Brun vermeldt twee passages, waarin Bataille zich door Sade bevestigd acht. De eerste passage luidt: ‘Le secret n’ est malheureusement que trop sûr, observe Sade, et il n’ y a pas un libertin un peu ancré dans le vice qui ne sache combien le

⁹⁹ A. Le Brun, *Soudain un bloc d’ abîme*, pagina 148.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ G. Bataille, *La littérature et le mal*, pagina 245.

meurtre a d'empire sur les sens...' De tweede passage is de volgende: 'Il n'est pas de meilleur moyen pour se familiariser avec la mort que de l'allier à une idée libertine.'¹⁰²

Ik ben, net als Le Brun, niet overtuigd dat deze twee passages van Sade Bataille onvoorwaardelijk gelijk geven. Le Brun gaat verder in haar kritiek op Bataille en uiteindelijk trekt ze het besluit dat Bataille zijn ideeën over de dood te sterk op het werk van Sade projecteert. De dood en de erotiek behoren tot de belangrijkste onderwerpen bij Bataille. De moord, bijvoorbeeld, betekent bij Sade iets anders dan bij Bataille. Annie Le Brun zegt dat er in het werk van Sade geen aanwijzingen te vinden zijn die erop zouden wijzen dat Sade een fundamentele fascinatie voor de dood had. De twee passages, die Bataille aanhaalt, zijn daar dan ook zeker geen bewijs van. Sade beschouwt, volgens Le Brun, de moord als één van de sterkste belevenissen die een mens kan ondergaan, maar hij ziet ze niet als de ontkenning die ons naar de grenzen van de werkelijkheid brengt. De idee van de moord als zó een ontkenning is een gedachte die Bataille graag bevestigd zou zien.¹⁰³

Le Brun heeft, volgens mij, gelijk dat de moord voor de libertijn één van de sterkst mogelijke belevenissen is. Een libertijn moet onmiddellijk na het moorden tot andere criminele praktijken overgaan, omdat een dood slachtoffer voor hem van geen nut meer is. Dat zien we bijvoorbeeld aan het einde van de orgieën bij Gernande. Ter ultieme afsluiting gaan de libertijnen mevrouw Gernande voor een laatste maal folteren. Het is de bedoeling dat ze na dit laatste exces sterft. Ze is nog maar net dood of Gernande maakt al bekend dat hij een nieuwe vrouw tot slachtoffer gaat maken. Het moorden is voor de libertijn een grote bron van genot, maar daarmee is niet alles gezegd. De moordende libertijn is ook een middel in de handen van de natuur. Ik heb al aangetoond dat het de natuur verder helpt als de libertijn een moord pleegt. In Bressacs uiteenzetting over moord om Justine te overhalen haar meesters te verraden, zegt hij het volgende: 'Les destructions lui deviennent-elles nécessaires? elle place dans nos cœurs la vengeance, l'avarice, la luxure, l'ambition: voilà des meurtres. Mais elle a toujours travaillé pour elle, et nous sommes devenus, sans nous en douter, les débiles agents de ses moindres

¹⁰² A. Le Brun, *Soudain un bloc d'abîme*, pagina's 149-150.

¹⁰³ *Ibid.*, pagina's 150-151.

caprices.¹⁰⁴ Verder in *La Nouvelle Justine* vinden we volgende passage : ‘Or, si le crime assaisonne une jouissance, détaché de cette jouissance, il peut donc en donner lui-même. Il y aura donc alors une jouissance certaine dans le crime seul ; car il est impossible que ce qui prête du sel n’en soit pas très pourvu soi-même.’¹⁰⁵

Sades werk is niet louter een negatie van het morele. Hij laat de rede haar werk doen en bouwt een redenering op zoals bijvoorbeeld hier in de twee bovenstaande citaten. Als de misdaad het genot verhoogt, dan moet het genot al in de misdaden besloten liggen. Sade vergelijkt het met de smaak.¹⁰⁶ Ik denk hierbij aan kruiden. Kruiden brengen het gerecht op smaak, maar dan moet er ook reeds een bepaalde smaak in het respectievelijke kruid besloten liggen. Sades filosofie zet, zoals eerder gezegd, een aantal theoretische stellingen uiteen, maar de kracht van zijn denken ligt in zijn praktische filosofie. Hij denkt een formele filosofie uit, die in staat is praktisch geluk te schenken aan de mens. Bij Kant moet de mens er zelfstandig voor kiezen om zijn wil in overeenstemming te brengen met de categorische imperatief.¹⁰⁷ De mens slaagt er niet altijd in Kants strenge formalisme te verwerkelijken, terwijl een ieder van ons erin kan slagen een libertijns leven te leiden. Sades anti-moraalfilosofie biedt een praktische uitweg in het denken over de moraal. De waarheid ligt besloten in het toegeven aan de neigingen die genot schenken.

Het genot

Het genot is heel belangrijk bij Sade. Hoeveel keren schreeuwen de personages het niet uit van genot! De bisschoppen, de priesters, de rechters, de herbergiers, de prostituees enz. ‘Voilà comme j’aime le plaisir! dit Verneuil ; si celui qui veut le goûter n’écarter pas tous les freins, il ne l’atteindra jamais... Qu’il est délicieux de se repaître ainsi du crime que l’on vient de commettre !... Voilà comme il est bon, le crime : c’est en le savourant,

¹⁰⁴ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina’s 145-146.

¹⁰⁵ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 309.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ I. Kant, *Grundlegung*, pagina 36.

c'est en se délectant de ses suites...'¹⁰⁸ Op het eerste zicht zouden we kunnen spreken van een hedonisme bij Sade, maar Roland Barthes waarschuwt ons: 'La nourriture libertine est tantôt signe du luxe sans lequel il n'est pas de libertinage, non parce que le luxe est voluptueux « en soi » — le système sadien n'est pas simplement hédoniste —, mais parce que l'argent qui lui est nécessaire assure le partage des pauvres et des riches, des esclaves et des maîtres [...]'¹⁰⁹

De libertijnen zetten elkaar aan om zoveel mogelijk te genieten en er zijn geen grenzen aan het genot. Alcohol moet vloeien, voedsel moet met hopen aangevoerd worden, vrouwen moeten verkracht worden, sodomie is het hoogste seksuele genot enz. Als we kijken naar het epicurisme, dan zien we dat de matigheid het hoogste goed is.¹¹⁰ Bij Sade is het echter de onmatigheid die tot moeder aller ondeugden verheven wordt: 'Assurément, dit Bressac, s'il est vrai, comme nous n'en saurions douter, que l'intempérance soit la mère de tous les vices, et que le borbier des vices soit le paradis terrestre de l'homme, il n'y a rien que nous ne devions faire pour exciter en nous ce qui peut le mieux nous conduire à l'intempérance.'¹¹¹

We worden in de twee verhalen, *La Nouvelle Justine* en *Histoire de Juliette*, dus ondergedompeld in een wereld van genot. In het eerste boek leren we het genot kennen in contrast met het zondige. Justine houdt vast aan de kuisheid. Zo mist ze veel genot. Door de ogen van onze preutse heldin zien we hoe de libertijnen van en met elkaar genieten. In het tweede verhaal zien we alles door de ogen van de onzedige Juliette. Ze verwijt haar zuster dat ze niet toegeeft aan haar verlangens, aan haar passies. Het leven is zoveel mooier als men zich laat gaan. Ik verwees reeds naar de masturbatie-scène aan het begin van *La Nouvelle Justine*, waar Juliette zich volledig verliest in het genot om haar tegenslagen te vergeten.¹¹² Het genot is dus het middel om je goed en gelukkig te voelen, maar toch is het niet altijd even evident om aan het genot toe te geven. De rede is noodzakelijk om ervoor te zorgen dat de mens niet verleid wordt door hersenschimmige

¹⁰⁸ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 214.

¹⁰⁹ R. Barthes, *Sade, Fourier, Loyola*, pagina 23.

¹¹⁰ A.A. Long, *Hellenistic Philosophy*, pagina's 61-68.

¹¹¹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 136.

¹¹² Supra.

gevoelens zoals wroeging of schuldgevoel. In het bovenstaande sprak ik over het verschil tussen de libertijn die van zijn daden kan nagenieten en de beginneling die zich schuldig voelt. Justine vraagt zich af of Dubois soms last heeft van wroeging:

Le remords est une chimère, reprit la Dubois; il n'est, ma chère Justine, que le murmure imbécile de l'âme assez timorée pour n'oser pas l'anéantir.

L'anéantir! Le peut-on?

Rien de plus aisé. On ne se repent que de ce qu'on n'est pas dans l'habitude de faire : renouvez sans cesse ce qui vous donne des remords, et vous les éteindrez facilement ; opposez-leur le flambeau des passions, les lois puissantes de l'intérêt, vous les aurez bientôt dissipés. Le remords ne prouve pas le crime ; il dénote seulement une âme facile à subjuguier.¹¹³

Juliette wordt onderwezen door Delbène. Deze laatste is de abdis van het klooster waar de zussen, zoals gezegd, hun opvoeding genieten.¹¹⁴ In volgend citaat heeft Delbène het over het geweten. Het is immers belangrijk dat de ondeugdzame mens zich niet laat beperken door zijn geweten. Hij zou dan niet tot de ondeugd in staat zijn als hij zich na elke misdaad schuldig zou voelen. Delbène wil Juliette opleiden tot een ondeugdzame vrouw, die zich enkel maar zal laten leiden door het genot. De omkering in het denken over de criminaliteit veronderstelt dat de misdadige mens zich niet laat leiden door het geweten en daarom behandel ik het ook in dit hoofdstuk. Delbène zegt:

Car la conscience, poursuivait cette femme remplie d'esprit, n'est pas une chose uniforme; elle est presque toujours le résultat des mœurs et de l'influence des climats, puisqu'il est de fait que les Chinois, par exemple, ne répugnent nullement à des actions qui nous feraient frémir en France. Si donc cet organe flexible peut se prêter à des extrêmes, seulement en raison du degré de latitude, il est donc de la vraie sagesse d'adopter un milieu raisonnable entre des extravagances et des chimères, et de se faire des opinions compatibles à la fois aux penchants qu'on a reçus de la nature et aux lois du gouvernement qu'on habite ; et ces opinions doivent créer notre conscience.¹¹⁵

Het geweten is dus vervormbaar. Het is het product van zeden, gewoonten en van de invloeden van het klimaat. Deze gedachte vinden we ook bij Dubois terug. In de discussie

¹¹³ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 334.

¹¹⁴ Ze verlaten aan het begin van *La Nouvelle Justine* dit klooster. Aan het begin van *Histoire de Juliette* hebben ze het klooster nog niet verlaten. Beide boeken verhalen, zoals gezegd, het leven van elk van de zussen.

¹¹⁵ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 1*, pagina 59.

tussen Justine en Dubois waar ik net uit geciteerd heb, vinden we een paar regels verder het volgende:

Il faut commencer par une analyse complète de tout ce que les hommes appellent crime; par se convaincre que ce qu'ils nomment ainsi n'est que la très juste infraction à leurs absurdes conventions sociales... que ce qu'on taxe crime en France cesse de l'être à deux cents lieues de là; je dis plus: que le même siècle voit souvent honorer, sur sa fin, ce qu'on aurait puni dans son commencement. Quelle meilleure preuve de ce que je dis que la révolution des empires, qui, se métamorphosant en républiques, couronnent souvent le régicide qu'eût écartelé le despotisme!¹¹⁶

Sade maakt ons hier duidelijk dat het geweten wordt gevormd door onze opvoeding en ook door de omgeving waar we ons in bevinden. Wat in Frankrijk als misdaad bestempeld wordt, is bijvoorbeeld in China een normaal gebruik. Het is allemaal relatief. Delbène waarschuwt Juliette dat ze altijd op haar hoede moet zijn. Ze moet toegeven aan alle neigingen die haar van nature meegegeven zijn, maar ook rekening houden met het feit dat er wetten zijn. Delbène zegt bijvoorbeeld niet: "Leef volgens de wetten van je land." Neen, ze waarschuwt Juliette dat de wetten er zijn. Ze moet leren die wetten te omzeilen, zodat ze ze zich nog meer aan de ondeugd kan overgeven. Om het genot op alle vlakken en in alle vormen te kunnen beleven, moet je de wroeging die het geweten je bezorgt, overwinnen. Het geweten is maar de som van een aantal gewoontes, waar enkel zwakke zielen aan toegeven. De kunst om gelukkig te leven bestaat erin de misdaad tot gewoonte te maken. Wie zo een levenswijze tot de zijne maakt, is niet alleen gelukkig, maar leeft ook in de waarheid. Bataille citeert Maurice Blanchot:

La morale de Sade, a dit Maurice Blanchot, « est fondée sur le fait premier de la solitude absolue. Sade l'a dit et l'a répété sous toutes les formes ; la nature nous fait naître seuls, il n'y a aucune sorte de rapports d'un homme à un autre. La seule règle de conduite, c'est donc que je préfère tout ce qui m'affecte heureusement et que je tiens pour rien tout ce qui de ma préférence peut résulter de mauvais pour autrui. La plus grande douleur des autres compte toujours moins que mon plaisir. Qu'importe si je dois acheter la plus faible jouissance par un assemblage inouï de forfaits, car la jouissance me flatte, elle est en moi, mais l'effet de crime ne me touche pas, il est hors de moi. »¹¹⁷

¹¹⁶ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine* 2, pagina's 334-335.

¹¹⁷ G. Bataille, *L'érotisme*, pagina's 167-168.

Bataille is het eens met Blanchot, maar hij vindt het denken van Sade artificieel. Volgens Bataille is er geen menselijk leven mogelijk als we het denken van Sade in praktijk zouden brengen. Toch is het belangrijk dat we Sades denken niet uit de weg gaan. Volgens Bataille ontkent Sades denken de basis van het leven, maar toch zijn er in ons leven excessieve momenten die ons door elkaar schudden: ‘C’est bien au contraire en niant de tels moments que nous méconnaîtrions ce que nous sommes.’¹¹⁸ Als we over deze excessen niet durven nadenken, dan ontkennen we onze eigen natuur. Bataille zegt dat er aan het menselijke leven twee belangrijke aspecten zijn:

Aux extrêmes, en un sens, l’existence est, de façon fondamentale, honnête et régulière : le travail, le souci des enfants, la bienveillance et la loyauté règlent les rapports des hommes entre eux ; en un sens contraire, la violence sévit, sans pitié : les conditions données, les mêmes hommes pillent et incendient, ils tuent, violent et supplicient. L’excès s’oppose à la raison.¹¹⁹

Langs de ene kant is de mens een liefhebbend wezen dat zijn kinderen goed verzorgt, maar langs de andere kant kan de mens een moordenaar en een verkrachter worden. We vinden ook hier weer de tegenstelling tussen het excès en de rede. Toch verschaft de koelbloedige misdaad het meeste genot. Bijvoorbeeld een moord met voorbedachten rade. Volgens mij heeft zo een moord niets te maken met de rede, maar met het verstand. Het verstand kan berekenen welke middelen het meest geschikt zijn om een bepaald doel te bereiken, terwijl de rede een vermogen is dat meer doet dan louter de juiste oplossing voor een probleem aanbieden. Het excès staat dus buiten de rede. Het volgende citaat heb ik al aangehaald: ‘En son entier, la pensée de Sade est la conséquence de ces moments qu’ignore la raison.’¹²⁰ Het hoort bij het bovenstaande citaat waarin gezegd wordt dat de excessieve momenten in het menselijke leven niet miskend mogen worden. Deze momenten hebben niets redelijks in zich. Bataille zegt dat de rede gebonden is aan het dagelijkse werk en de andere doelgerichte activiteiten die de wetgever vastgelegd heeft in wetten. Het genot daarentegen heeft geen oog voor werk, want dit laatste staat het intense genot in de weg. Genot wordt nagestreefd omwille van het genot zelf. Het heeft geen doel buiten zichzelf. Bataille zegt verder dat Sade deze principes niet expliciteert, maar dat ze

¹¹⁸ Ibid., pagina 168.

¹¹⁹ Ibid., pagina 184.

¹²⁰ Supra.

wel impliciet in zijn werk terug te vinden zijn. Sade was ervan overtuigd dat zijn denken een grootse bijdrage was aan de wetenschap. ‘Le crime, faisant parvenir l’homme à la plus grande satisfaction voluptueuse, à l’assouvissement du désir le plus fort, rien importerait-il plus que de nier la solidarité, qui s’oppose au crime et empêche d’en jouir ?’¹²¹

De relatie met de andere is ook van fundamenteel belang in Sades denken. In verscheidene citaten, die ik in dit hoofdstuk al heb aangehaald, vinden we de idee dat de andere een belemmering is voor het eigen genot. Toch is de andere noodzakelijk. Een libertijn die genot beleeft aan de gruwelijkste foltering en heeft nog altijd een slachtoffer nodig dat lijdt. Ik parafraseer Bataille: ‘De sleutel tot Sades systeem is dat Sades helden op unieke wijze egocentrisch zijn en dat de slachtoffers geen rechten hebben.’¹²² Bataille zegt ook dat de apathie heel belangrijk is in verband met deze gedachte. Het is door de apathie dat de libertijn zo wreed is. De apathie is dus noodzakelijk om al de potentialiteit die de libertijn in zich draagt te kunnen actualiseren.¹²³

Le crime importe plus que la luxure; le crime de sang-froid est plus grand que le crime exécuté dans l’ardeur des sentiments; mais le crime « commis dans l’endurcissement de la partie sensitive », crime sombre et secret, importe plus que tout, parce qu’il est l’acte d’une âme qui, ayant tout détruit en elle, a accumulé une force immense, laquelle s’identifie complètement avec le mouvement de destruction totale qu’elle prépare.¹²⁴

Zoals gezegd verschaft de koelbloedige misdaad een groter genot en heeft ze een hogere waarde dan een passionele misdaad die in het heetst van de strijd gepleegd werd. De ziel, die de misdaad tot gewoonte heeft gemaakt, is in staat de meest intense misdaden te verzinnen. De libertijn heeft zó een bepaalde apathie in zich die hem in staat stelt koelbloedig te handelen. Het is natuurlijk wel zo dat hij wil genieten. De libertijn is niet ongevoelig in het prikkelen van zijn zintuigen. Het is geen apathie in de zin van

¹²¹ G. Bataille, *L’érotisme*, pagina’s 168-169.

¹²² *Ibid.*, pagina 167.

¹²³ *Ibid.*, pagina’s 171-172.

¹²⁴ G. Bataille, *L’érotisme*, pagina’s 171-172.

lusteloosheid of het afzweren van verlangens.¹²⁵ Zoals reeds in ‘Hoofdstuk 1’ aangehaald, heeft Sade het niet hoog op met de christelijke waarden zoals bijvoorbeeld de ascese, het vasten of de naastenliefde. Bataille zegt dat Sade het respect voor de andere ziet als een hindernis voor de libertijn. Deze laatste zou zijn misdaden daardoor niet ten uitvoer kunnen brengen en heeft daarom natuurlijk geen respect voor de andere.¹²⁶ De andere wordt dus tot op een zekere hoogte genegeerd. Doordat de libertijn de andere negeert, loochent hij zijn eigen zelf:

La négation des autres, à l’extrême, devient négation de soi-même. Dans la violence de ce mouvement, la jouissance personnelle ne compte plus, seul compte le crime et il n’importe pas d’en être la victime : il importe seulement que le crime atteigne le sommet du crime. Cette exigence est extérieurement à l’individu, du moins place-t-elle au-dessus de l’individu le mouvement qu’il a lui-même mis en branle, qui se détache de lui et qui le dépasse. Sade ne peut éviter de mettre en jeu, par delà l’égoïsme personnel, un égoïsme en quelque sorte impersonnel. Nous n’avons pas à rendre au monde de la possibilité ce qu’une fiction lui permet seule de concevoir. Mais nous apercevons la nécessité où il fut, malgré ses principes, de lier au crime, de lier à la transgression le dépassement de l’être personnel. Est-il rien de plus troublant que le passage de l’égoïsme à la volonté d’être consumé à son tour dans le brasier qu’alluma l’égoïsme.¹²⁷

De waarheid

‘Mais la philosophie, Justine, n’est point l’art de consoler les faibles ; elle n’a d’autre but que de donner de la justesse à l’esprit et d’en déraciner les préjugés. Je ne suis point consolant, moi, Justine ; je suis vrai.’¹²⁸ Zoals ik al aanhaalde, is er bij Sade geen sprake van een louter theoretische waarheid. In zijn teksten doet hij een aanspraak op de waarheid zoals in bovenstaand citaat. Het is Bandole die aan het woord is. Hij heeft Justine gevangen genomen, omdat ze hem betrapt heeft bij een poging tot het verdrinken van een pasgeboren kind. Bandole zegt dus dat de filosofie als taak heeft onze geest te

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Ibid., pagina’s 170-171.

¹²⁷ Ibid., pagina 174.

¹²⁸ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 235.

scherpen en onze vooroordelen te elimineren. Hij is geen persoon die troost brengt, maar iemand die waarachtig is. In het volgende citaat komt niet alleen het theoretische, maar ook het praktische aspect van de filosofie aan bod:

Le chef-d'œuvre de la philosophie serait de développer les moyens dont la fortune se sert pour parvenir aux fins qu'elles se propose sur l'homme, et de tracer d'après cela quelques plans de conduite qui pussent faire connaître à ce malheureux individu bipède la manière dont il faut qu'il marche dans la carrière épineuse de la vie, a fin de prévenir les caprices bizarres de cette fortune qu'on a nommée tour à tour Destin, Dieu, Providence, Fatalité, Hasard, toutes dénominations aussi vicieuses, aussi dénuées, de bon sens les unes que les autres, et qui n'apportent à l'esprit que des idées vagues et purement objectives.¹²⁹

De filosofie moet uiteenzetten wat de middelen van het lot zijn om het doel te bereiken dat het met de mens voorheeft. Verder moet ze een paar gedragsregels opstellen om de mens te helpen op zijn levenspad. Er wordt ook nog voorgeschreven dat de 'vreemde grillen van het lot' maar beter niet geïnterpreteerd worden als Lotsbestemming, God enz. Het theoretische element is dus een denken over de mens en zijn wereld. Het praktische element omvat een aantal regels hoe we ons gedrag richting moeten geven. Het is een formeel element. Wie leeft volgens de principes van de ondeugd bewerkstelligt de waarheid in zijn leven. Een leven gefundeerd op de ondeugd is een leven volgens de waarheid. De misdaad is de sleutel tot de waarheid. Wie genot beleeft aan zijn daden, wordt gelukkig. Wie gelukkig is, heeft een ondeugdzaam leven. Wie een ondeugdzaam leven heeft, heeft de waarheid in pacht. Justine zal nooit de waarheid vinden, omdat ze verstrikt blijft zitten in vooroordelen. Ze is te vroom. Juliette daarentegen heeft de waarheid in pacht. Zij leeft ondeugdzaam. Zij beseft dat als ze toegeeft aan het genot, dat ze het dan ver zal brengen. Philippe Roger schrijft het volgende over de waarheid bij Sade:

Avec la complicité de Juliette, Sade réhabilite l'ordalie, non comme « jugement de Dieu », mais comme mode d'apparition particulier d'une vérité autre que la *vérité-connaissance*, d'une vérité plus ancienne, que Michel Foucault a appelée, justement, la *vérité-foudre*. Au savoir scientifique en général, pour lequel il y a partout « de la vérité » qu'il suffit de chercher, Michael Foucault oppose une vérité discontinue et dispersée, « qui ne nous attend pas » ; position plus archaïque d'une « vérité-événement », qui se manifeste comme pouvoir, dans les paroles de

¹²⁹ Ibid., pagina 31.

la Sybille, dans la crise du malade où s'affrontent corps et *morbus*, dans le moment alchimique, dans les pratiques judiciaires du Moyen Age.¹³⁰

[...] Elle [la vérité-foudre] témoigne pour le grand absent de la vérité-connaissance: le corps.

A répéter que toute connaissance vient des sens, le matérialisme philosophique s'estimait quitte de ce côté-là. Mais ce corps en qui l'on se contentait de reconnaître l'origine de tout savoir, avant de passer à autre chose, Sade décide de le faire parler. C'est lui qui pisse, qui chie, qui décharge... pour faire bref, car à l'œil du lecteur, ces mots sont toujours aussi durs à lire, c'est lui qui tonne en la vérité-foudre.¹³¹

Ik ben het eens met het waarheidsconcept dat hier naar voor wordt geschoven. Foucault noemt ze 'la vérité-foudre'. Deze waarheid onderscheidt zich van 'la vérité-connaissance' en 'la vérité-événement'. Ze is versplinterd. Ze heeft betrekking op het fysische, namelijk op het lichaam. De mens kan enkel maar kennis vergaren dankzij zijn zintuigen.

Juliette weet dit alles van aan het begin. Justine zal dit nooit beseffen. Ze blijft zelfs tot vlak voor haar dood trouw zweren aan haar God. Ze sterft in de onwetendheid. Juliette en haar gezelschap vinden dit zielig. Als bewijs dat zij de waarheid in pacht hebben, verlustigen ze zich nog een laatste maal in haar levenloze lichaam: 'Et le méchant abbé répond en s'introduisant jusqu'aux couilles dans cette masse inanimée. L'exemple est bientôt suivi ; tous les quatre, l'un après l'autre, insultent aux cendres de cette chère fille ; l'exécrable Juliette se branle, en les voyant faire ; ils se retirent, la laissent, et lui refusent jusqu'aux derniers devoirs.'¹³²

Nadat ze haar een laatste maal onteerd hebben, laten ze Justines verkoolde lichaam gewoon liggen. Ze weigeren haar de laatste eer te bewijzen. Juliette heeft zich tijdens het hele gebeuren gemasturbeerd. Zelfs na haar dood blijft Justine het slachtoffer van haar dwaze leerstellingen. Als ze had geluisterd naar Juliette was ze waarschijnlijk even rijk geweest als haar zuster en had ze gebed in de waarheid. Nu ligt ze te rotten in de onwetendheid en ze zal door de natuur bij beetjes terug opgenomen worden.

¹³⁰ P. Roger, *La philosophie dans le pressoir*, pagina's 149-150.

¹³¹ Ibid., pagina's 150-151.

¹³² D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 2*, pagina 580.

In *La Nouvelle Justine* en *Histoire de Juliette* is er een circulariteit van praxis naar theorie en van theorie naar praxis. Verschillende libertijnen geven in beide verhalen een uitgebreid betoog. Ik heb meermaals naar zulke uiteenzettingen verwezen. Ik vermeld enkele namen: Rodin, Bandole, Bressac, Pius VI, Verneuil enz. Ook de bisschop van Grenoble geeft zo een uiteenzetting. Hij pijnigt samen met Dubois Eulalie en Justine. Er is bij het orgie ook nog een pastoor aanwezig, die voor de bisschop werkt. Nadat de libertijnen zich hebben verlustigd in Eulalie is het de beurt aan Justine. Het probleem is echter dat de pastoor de marteling, die voor Justine uitgekozen wordt, te zacht vindt. De bisschop wordt er door de pastoor op gewezen dat als de bisschop in de regering zou zitten de terechtstellingen van misdadigers veel strenger en talrijker zouden zijn. De bisschop geeft naar aanleiding van deze gedachte zijn uiteenzetting. De folteringen worden gestaakt en hij vleit zich neer in een sofa. In het betoog moet de democratie eraan geloven en hij verdedigt een autoriteir regime dat het volk onder de knoet moet houden. De bisschop, de pastoor en Dubois raken opgewonden door het betoog en geven zich weer over aan hun wellust.¹³³

Het is de natuur die hen aanzet tot het pijnigen van hun slachtoffers en het is ook de natuur die de sterke het recht geeft om het volk te onderdrukken. Doordat deze neigingen er zijn kunnen ze ook zó een samenleving uitdenken. De praxis van de libertijn leidt dus tot de waarheid. Sade ontkent niet dat de mens begiftigd is met de rede en bijgevolg kan de libertijn ook zijn filosofie ontwikkelen. Zo krijgen we de theorie. Het theoretische wordt bevestigd door de daden die de libertijn stelt. In de verhalen worden de passages van praxis naar theorie en omgekeerd heel de tijd afgewisseld. Bressacs betoog over de onsterfelijkheid van de ziel is daar het mooiste voorbeeld van. Zoals gezegd zet hij uiteen waarom de ziel niet onsterfelijk kan zijn. Kort daarop schrikt Victor van het lijk van mevrouw Gernande, dat stuiptrekkingen vertoont. Bressac vliegt uit tegen Victor en zegt dat deze stuiptrekkingen zijn theorie bevestigen. De theorie wordt dus onmiddellijk bevestigd door de praxis en het is uit de praxis dat Bressac kan afleiden dat een lichaam nog beweegt, ook nadat het gestorven is.¹³⁴

¹³³ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 354-366.

¹³⁴ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 226.

Hoofdstuk 3:

De omkering van de natuur naar de tegen-natuur

Oh ! madame, qui aurait pu croire qu'une personne aussi respectable que vous paraissez l'être pût se livrer à des atrocités de cette espèce ? N'emploie donc point de telles expressions, dit Mme d'Esterval en riant de pitié; il n'y a rien que de très simple à ce que nous faisons : jamais on ne s'écarte de la nature quand on suit ses penchants, et je te réponds que c'est d'elle seule que nous avons reçu, mon époux et moi, tous ceux où nous nous livrons.¹³⁵

Dorothee d'Esterval is hier aan het woord. Ze verdedigt haar levensstijl, die gebaseerd is op de principes van de natuur. Het is in dit hoofdstuk de bedoeling de omkering van de natuur naar de tegen-natuur te onderzoeken. Ik heb ook al aangegeven dat de libertijnen een paradoxale verhouding hebben met de natuur. Langs de ene kant wordt ze gebruikt ter verdediging van hun gruweldaden, terwijl de libertijnen haar langs de andere kant het liefst van al zouden willen vernietigen.¹³⁶ De natuur is de oorzaak van alles:

« Tu veux analyser les lois de la nature, et ton cœur, ton cœur où elle se grave, est lui-même une énigme dont tu ne peux donner de solution ! Tu veux les définir, ces lois, et tu ne peux pas me dire comment il se fait que de petits vaisseaux trop gonflés renversent à l'instant une tête et fassent dans la même journée un scélérat du plus honnête des hommes. »¹³⁷

Met dit citaat, dat zij uit *Étrennes philosophiques* haalt, laat Annie Le Brun zien dat Sade zeer sterk beïnvloed is door de filosofische biologie¹³⁸ van zijn tijd. Deze biologie stelt hem in staat alles, wat omgaat in de natuur, beter te begrijpen. Daarenboven biedt ze hem de kans zijn atheïsme op een objectieve en fysische wijze te legitimeren. Waar Sade wijst

¹³⁵ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 93.

¹³⁶ Supra.

¹³⁷ A. Le Brun, *Soudain un bloc d'abîme*, pagina 84.

¹³⁸ J. Deprun, 'Sade et la philosophie biologique', pagina 189 : 'De term 'biologie' is pas geïntroduceerd geworden in Frankrijk in 1802 door Lamarck. Sade gebruikt deze term nergens in zijn oeuvre.

op de eigenheid van de mens, wijst bijvoorbeeld Pascal op de nietigheid van de mens tegenover de grootheid van God:

Car enfin qu'est-ce que l'homme dans la nature? Un néant à l'égard de l'infini, un tout à l'égard du néant, un milieu entre rien et tout. Infiniment éloigné de comprendre les extrêmes, la fin des choses et leur principe sont pour lui invinciblement cachés dans un secret impénétrable, également incapable de voir le néant d'où il est tiré, et l'infini où il est englouti.¹³⁹

Blanchot schrijft het volgende in 'La raison de Sade':

Cet esprit de destruction s'identifie, dans le système de Sade, avec la nature. Sur ce point, sa pensée a beaucoup tâtonné, il lui a fallu en effet se débarrasser des philosophies athées à la mode, pour lesquelles il ne pouvait qu'éprouver de la sympathie et où sa raison, avide d'arguments, trouvait des ressources inépuisables. Mais dans la mesure où il a su dépasser l'idéologie naturaliste, où il n'a pas été dupe d'analogies extérieures, il nous donne la preuve qu'en lui la logique est allée jusqu'au bout et ne s'est pas dérobée devant les formes obscures qui la soutenaient. La nature est l'un des mots que, comme tant d'écrivains de son temps, il écrit le plus volontiers. C'est au nom de la nature qu'il mène la lutte contre Dieu et contre tout ce que Dieu représente, en particulier la morale.¹⁴⁰

Dit citaat zouden we als een aanvulling kunnen zien op de gedachte die Le Brun hierboven formuleert over het atheïsme bij Sade. Blanchot gaat niet voorbij aan de belangrijke rol van de natuur. Hij zegt dat Sade via de natuur God van zijn troon heeft gestoten. Een andere vooraanstaande denker in deze richting was d'Holbach. Hij heeft Sade sterk beïnvloed. Dat verband werk ik verder uit aan de hand van twee artikels van Jean Deprun 'Sade et la philosophie biologique de son temps' en 'Quand Sade récrit Fréret, Voltaire et d'Holbach'.

Het belang van de biologie

¹³⁹ B. Pascal, *Pensées*, pagina's 1106-1107.

¹⁴⁰ M. Blanchot, 'La raison de Sade', pagina 39.

Om dit alles beter te begrijpen, moeten we Sade in relatie met zijn tijd bestuderen. Zoals Le Brun zegt, speelt het atheïsme een heel belangrijke rol samen met de opkomst van de wetenschappen. Ik heb reeds eerder aangehaald dat Sade zeer geïnteresseerd was in de biologie van zijn tijd. Jean Deprun heeft aangetoond dat Sade een aantal cruciale argumenten van Fréret, Voltaire en d'Holbach herschreven heeft.¹⁴¹ Op het gebied van de biologie is het vooral d'Holbach die sterk naar voren komt. Deprun stelt zich de vraag: 'Qu'est-ce, d'abord, que la vie?'¹⁴² Sades antwoord valt uiteen in twee belangrijke aspecten. Ten eerste wijst hij op het evenwicht dat de natuur overal in haar werk nastreeft en ten tweede is de elektriciteit, die we bijvoorbeeld vinden in onze zenuwen, belangrijk. Het evenwicht is in het bovenstaande al meermaals aan bod gekomen. Om het belang van het concept van de elektriciteit aan te tonen, parafraseer ik een voetnoot uit *La Nouvelle Justine*, waarin Sade de zenuw analyseert. De zenuw is, voor Sade, het onderdeel van het menselijke lichaam dat op een wit koord lijkt, en soms rond, soms plat is. Ze ontspringt meestal in de hersenen. Er is volgens de Markies geen interessanter deel van het menselijke lichaam dan de zenuw. Hij verwijst naar La Martinière, die zegt dat de zenuw tot weinig actiefs in staat lijkt. De zenuw is voor Sade de zetel van het organisme. Het is in de zenuw dat het levensprincipe, de ziel, zich schuil houdt. De ziel is dus volledig stoffelijk en bijgevolg dus ook sterfelijk. Het is dankzij de zenuw dat de libertijn kan genieten. Hoe sterker de zenuw geprikkeld wordt des te groter het genot. Wie zich laten leiden door de aangename prikkels, zoals die bijvoorbeeld door de erotiek veroorzaakt worden, zal gelukkig worden. Degene die bijvoorbeeld in het ideaal van de kuisheid gelooft, zal nooit het ware genot proeven en bijgevolg ook nooit gelukkig worden.¹⁴³

Deprun geeft in 'Sade et la philosophie biologique' de referenties van de passages, die Sade herschreven heeft uit d'Holbachs *Système de la nature*. In 'Quand Sade récrit' neemt Deprun een passage op over de onsterfelijkheid van de ziel. Ik citeer deze passage om op een heldere manier aan te tonen hoe Sade d'Holbach herschreven heeft:

'Au paragraphe 103 du *Bon Sens*, d'Holbach avait écrit' :

¹⁴¹ J. Deprun, 'Quand Sade récrit Fréret, Voltaire et d'Holbach'.

¹⁴² Ibid., pagina 190.

¹⁴³ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina's 104-105.

« Le dogme de l'immortalité de l'âme pose que l'âme est une substance simple, en un mot un esprit. Mais je demanderai toujours ce que c'est qu'un esprit. C'est, direz-vous, une substance privée d'étendue, incorruptible, qui n'a rien de commun avec la matière. Mais, si cela est, comment votre âme naît-elle, s'accroît-elle, se fortifie-t-elle, s'affaiblit-elle, se dérange-t-elle, vieillit-elle dans la même progression que votre corps ? »

'On notera qu'il y a déjà un début de mise en scène dramatique dans cette page. Mais cette dramatisation virtuelle passe à l'acte dans *Juliette* lorsque l'Abbesse travaille à déconvertir sa jeune pensionnaire.'

« Le dogme de l'immortalité de l'âme suppose que l'âme est une substance simple, en un mot un esprit: mais je demanderai toujours ce que c'est qu'un esprit. On m'a appris, *répondis-je à Mme Delbène*, qu'un esprit était une substance privée d'étendue, incorruptible, et qui n'a rien de commun avec la matière. — Mais si cela est, *reprit avec vivacité mon institutrice*, comment ton âme naît-elle, s'accroît-elle, se fortifie-t-elle, se dérange-t-elle, vieillit-elle, dans les mêmes proportions que ton corps ? »¹⁴⁴

Ik denk dat dit citaat een mooie illustratie is om aan te tonen dat Sade stukken uit het werk van d'Holbach heeft herschreven. Deprun wijst er ook op dat Sade niet zomaar afgeschilderd kan worden als een auteur die plagiaat gepleegd heeft. Sade heeft inderdaad verschillende auteurs herschreven, maar het was in Sades tijd gebruikelijk om referenties naar andere auteurs weg te laten.¹⁴⁵

In de lange voetnoot die ik hierboven geciteerd heb, vinden we in de laatste regels een vergelijking tussen de moraal, die een inwerking kan hebben op het lichamelijke genot, en het lichamelijke genot op zich. De moraal wordt verworpen omdat die niet in staat is een zelfde graad van genot bij de mens teweeg te brengen als het lichamelijke genot tout court. Waarom zouden we een moreel leven nastreven als een amoreel leven ons veel meer genot verschaft? Deze tegenstelling is daarenboven nog niet voldoende. Deprun haalt een passage aan uit *Histoire de Juliette* die sterk overeenkomt met een passage uit *La Nouvelle Justine*, deze passage gaat vooraf aan de hierboven aangehaalde voetnoot. Ik citeer beide:

¹⁴⁴ J. Deprun, 'Quand Sade récrit Fréret, Voltaire et d'Holbach', pagina 335.

¹⁴⁵ Ibid., pagina 331.

« Le plaisir n'est que le choc des atomes voluptueux, ou émanés d'objets voluptueux embrasant les particules électriques circulant dans la concavité de nos nerfs. Il faut donc, pour que le plaisir soit complet, que le choc soit le plus violent possible. » Sacrilège et cruauté, seuls capables de produire de tels chocs, reçoivent ainsi une fonction biologique précise : ils raniment en nous le feu vital ; grâce à eux, nous vivons *intensément*, non seulement au sens figuré, mais au sens propre.¹⁴⁶

Mais cette médiocrité d'opinion n'est point admissible dans un être organisé comme je le suis; et, si mon bonheur ne peut exister que dans l'infortune des autres, c'est que je trouve dans cette infortune l'unique stimulant qui picote fortement mes nerfs, et qui, d'après la violence de ce choc, détermine plus certainement au plaisir les atomes électriques qui circulent dans leur cavité.¹⁴⁷

Deze voorbeelden laten zien dat de mens in staat is het leven in eigen handen te nemen en te genieten van en met zichzelf. De mens moet zich, volgens Sade, bewust worden van het feit dat hij genoeg heeft aan zijn eigen lichaam. Dat sluit dan uiteraard de noodzakelijkheid van God uit. Waarom nog heil verlangen van een transcendent wezen, als alle middelen tot het geluk in de mens zelf besloten liggen? Hierbij merk ik wel op dat dit geluk uiteindelijk maar voor een kleine groep mensen is weggelegd, namelijk voor de elite van de sterken. De zwakke moet zijn plaats kennen en zich onderwerpen. In het volgende hoofdstuk meer daarover.

De onmogelijkheid van de onsterfelijkheid van de ziel is al een paar keer ter sprake gekomen. Deze gedachte vinden we op verschillende plaatsen in *La Nouvelle Justine* en *Histoire de Juliette*. Daarom denk ik dat het interessant is om hier nog enige aandacht aan te besteden. Via *Lust, dood en duivel* van Mario Praz stuit ik op een verband tussen Edgar Allan Poe en Sade. Praz citeert een passage die door Baudelaire vertaald is uit Poe's *The Black Cat*.¹⁴⁸ Ik citeer het Engelse origineel:

And then came, as if to my final and irrevocable overthrow, the spirit of PERVERSENESS[sic]. Of this spirit philosophy takes no account. Yet I am not more sure that my soul lives, than I am that perverseness is one of the primitive impulses of the human heart—one of the indivisible primary faculties, or sentiments, which give direction to the character of Man. Who has not, a hundred

¹⁴⁶ J. Deprun, 'Sade et la philosophie biologique', pagina 191.

¹⁴⁷ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina's 103-104.

¹⁴⁸ M. Praz, *Lust, dood en duivel*, pagina's 134-135.

times, found himself committing a vile or a stupid action, for no other reason than because he knows he should *not*? Have we not a perpetual inclination, in the teeth of our best judgment, to violate that which is *Law*, merely because we understand it to be such? This spirit of perverseness, I say, came to my final overthrow. It was this unfathomable longing of the soul *to vex itself*—to offer violence to its own nature—to do wrong for the wrong’s sake only—that urged me to continue and finally to consummate the injury I had inflicted upon the unoffending brute. One morning, in cold blood, I slipped a noose about its neck and hung it to the limb of a tree;—hung it with the tears streaming from my eyes, and with the bitterest remorse at my heart;—hung it *because* I knew that it had loved me, and *because* I felt it had given me no reason of offence;—hung it *because* I knew that in so doing I was committing a sin—a deadly sin that would so jeopardize my immortal soul as to place it—if such a thing were possible—even beyond the reach of the infinite mercy of the Most Merciful and Most Terrible God.¹⁴⁹

Praz zegt dat Sade deze passage had kunnen schrijven.¹⁵⁰ Er zijn inderdaad sterke overeenkomsten met Sade. Zo heeft Poe het in de eerste zin over ‘de kracht van de perversiteit’. De filosofie houdt met deze kracht geen rekening en toch behoort de perversiteit, volgens Poe, tot de primitieve impulsen van de natuur. Meer nog: ze draagt zelfs bij tot de vorming van het karakter. Dat is een sterke gelijkenis met Sade. Sades libertijnen hebben allerlei perverse wensen. Het is de natuur die hen deze perversiteiten heeft ingegeven. Doordat de libertijnen een ondeugdzaam leven leiden, kunnen deze perversiteiten ook aan bod komen.

Poe kaart ook het probleem van de wet aan. Hij spreekt hier over het feit dat iedereen in zijn leven al wel eens iets fouts heeft gedaan gewoon om iets fouts te doen. Zelf geeft hij het voorbeeld dat hij een eland gedood heeft. Nadien heeft hij het dier opgehangen aan de tak van een boom. Hij beschrijft dan zeer treffend hoe hij zich voelde na deze zinloze daad. Hij geeft verschillende redenen aan, maar uiteindelijk besluit hij dat hij het deed omdat hij wist dat het fout was. Een nodeloze verspilling die zijn onsterfelijke ziel zó in gevaar kan brengen dat geen God, hoe genadig of verschrikkelijk ook, hem nog kan helpen. Poe wijst er dus ook op dat de wetten, uitgevaardigd door de mens, niet altijd in overeenstemming zijn met de natuur van de mens. Poe wordt door de kracht van de perversiteit gedreven om de eland te doden. Als hij het dier aan de tak van een boom hangt, beseft hij dat het doden van die eland zinloos is. Hij voelt zich schuldig, maar weet

¹⁴⁹ E.A. Poe, ‘The Black Cat’, pagina’s 224-225.

¹⁵⁰ M. Praz, *Lust, dood en duivel*, pagina 135.

dat hij niet anders kon dan het dier te doden. Om het in Sades woorden te zeggen: het is de natuur die het Poe ingaf het dier te doden. Het is inderdaad een zinloze daad, maar wel een waar de natuur veel mee kan doen. Ze kan namelijk uit het kadaver weer nieuwe dingen scheppen.¹⁵¹

Poe vreest dat hij zijn onsterfelijke ziel in gevaar heeft gebracht. Dat betekent dus, volgens Poe, dat de mens de verantwoordelijkheid heeft om aan de kracht van de perversiteit te weerstaan. Ik laat het in het midden dat Poe in de onsterfelijke van de ziel geloofde. Bij Sade bestaat er geen twijfel. Hij maakt via het betoog van Bressac duidelijk dat de ziel niet onsterfelijk kan zijn. Bressac baseert zijn argumenten op de bevindingen van de wetenschap. Zoals gezegd, blijft het lichaam ook na de dood nog altijd in beweging. Bressac toont daarmee aan dat het lichaam geen bezieling nodig heeft en bijgevolg is er dan ook geen onsterfelijke ziel.¹⁵²

Ook in *Histoire de Juliette* vinden we deze gedachte terug. Saint-Fond gelooft, hoewel hij een libertijn is, in de onsterfelijke van de ziel. Daarom foltert hij zijn slachtoffers op een welbepaalde manier. Het slachtoffer moet zijn ziel aan de Duivel verkopen door, met bloed uit zijn eigen hartstreek, een briefje aan Satan te schrijven. Saint-Fond gelooft dat het slachtoffer zó voor eeuwig in de hel zal moeten lijden. Aanvankelijk houdt hij zijn geloof in de onsterfelijke van de ziel geheim, maar geeft het uiteindelijk toch prijs aan Juliette en Clairwil. De beide meisjes vinden deze foltering wel een prikkelend idee, maar verwijten Saint-Fond dat hij niet voldoende filosofisch onderlegd is. Juliette zegt dat er geen leven in het hiernamaals kan bestaan. Ze beroept zich hier op de grondbeginselen van de filosofie die ze zich herinnert uit haar kinderjaren. Ze zegt dat het drogbeeld van de onsterfelijke van de ziel voortkomt uit de verbeelding van de mensen. De mensen die in de onsterfelijke van de ziel geloven, denken dat ze in het hiernamaals een beter leven kunnen krijgen dan op aarde. Juliette zegt dat ze te zwak zijn om nu intens te leven. Ze wijst ook op de absurde idee van het geloof in God. Ook Hij is een verbeelding van de zwakke. De zwakke heeft een heiland nodig, omdat hij niet opgewassen is tegen het leven. Daarenboven vindt Juliette het maar een vreemde gedachte dat God in staat zou zijn de mensen zó te verdoemen dat ze eeuwig zouden moeten lijden.¹⁵³ Ze zegt: ‘Je sais

¹⁵¹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 206.

¹⁵² Supra.

¹⁵³ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 1*, pagina's 394-396.

bien qu'on s'en tire en disant que, pour lors, la bonté de ce Dieu fera place à sa justice; mais une bonté qui fait place à la cruauté la plus terrible n'est pas une bonté infinie. D'ailleurs, un Dieu qui, après avoir été infiniment bon, devient infiniment méchant, peut-il être regardé comme un être immuable ?'¹⁵⁴ Ze toont verder aan hoe de theologie berust op de zieke verbeelding van de theoloog. Ik citeer : 'Bien loin de composer un Dieu parfait, les théologiens n'ont donc formé que la plus dégoûtante chimère ; et ils ont achevé de dégrader leur ouvrage en prêtant à cet abominable Dieu l'invention de l'éternité des peines.'¹⁵⁵.

De problematiek van de onsterfelijkheid van de ziel kan vanuit verschillende perspectieven benaderd worden. Juliette probeert Saint-Fond met theoretische argumenten te weerleggen. In *La Nouvelle Justine* beroept Bressac zich, daarentegen, op de empirische ervaring. Sade heeft trouwens in het betoog van Bressac een stuk uit *Le Bon Sens* van d'Holbach herschreven.¹⁵⁶ Juliettes argumenten, die ik in het bovenstaande heb aangehaald, vinden we terug in *Histoire de Juliette*. Ze beroept zich op de grondbeginselen van de filosofie, die ze zich herinnert uit haar kinderjaren. Het is Delbène die Juliette deze grondbeginselen heeft bijgebracht. Ook het betoog van Dèlbene is gebaseerd op passages uit *Le Bon Sens* van d'Holbach.¹⁵⁷

De natuur

Een andere interessante benadering van Sades natuuropvatting vinden we bij Pierre Klossowski. Hij baseert zich in *Sade, mon prochain* op het gesprek dat Juliette in Rome voert met paus Pius VI. De paus wilt zijn seksuele verlangens met Juliette bevredigen.

¹⁵⁴ Ibid., pagina 396.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ J. Deprun, 'Quand Sade récrit Fréret, Voltaire et d'Holbach', pagina 332.

¹⁵⁷ Ibid.

Deze laatste stelt daarom een aantal voorwaarden aan de paus. Juliette verlangt van de paus een filosofische uiteenzetting over de moord. Ze heeft zich dikwijls met die daad bezoedeld en ze wil graag weten waaraan ze zich wat dat betreft te houden heeft.¹⁵⁸ Klossowski wijst op volgende passage uit deze verhandeling: ‘Que la Nature se trouve soumise à d’autres lois, les créatures qui résultent des lois actuelles n’existeront plus, et la Nature existera toujours quoique par des lois différentes. » Les créatures « ni belles, ni bonnes, ni précieuses » ne sont que le résultat de ses lois aveugles.’¹⁵⁹

Als de natuur om welke reden ook aan andere wetten onderworpen wordt, dan zal dit gevolgen hebben voor de schepsels van de natuur. De natuur zelf blijft echter eeuwig bestaan. De paus vergelijkt de mens met de damp die vrijkomt uit een vloeistof die in een vat door verhitting vervluchtigd wordt. Deze damp is een epifenomeen. Het is maar een gevolg. Het is niet de bedoeling de vloeistof zo te verhitten dat er damp vrijkomt. Als bijvoorbeeld een andere trilling dan de warmte het element wijzigt dan zal er geen damp meer zijn. De mens staat op zichzelf vanaf het moment dat hij werd voortgebracht. Hij heeft dan geen band meer met de natuur. Hij is niet speciaal, niet waardevol en, zoals reeds eerder gezegd, ook niet geschapen door God. Hij is gewoon het gevolg van de blinde wetten van de natuur.¹⁶⁰ Dat betekent dat de paus nog een aantal verdere controversiële besluiten moet trekken. Klossowski citeert volgende passage:

« Si l’homme se multiplie, il a raison suivant lui; s’il se détruit il a tort toujours d’après lui; mais aux yeux de la Nature tout cela change; s’il se multiplie il a tort; car il enlève à la Nature l’honneur d’un phénomène nouveau, le résultat de ses lois étant nécessairement des créatures; si celles qui sont lancées ne se propageaient point, elle en lancerait de nouveaux et jouirait comme faculté qu’elle n’a plus... » En se multipliant, l’homme, ne suivant qu’une loi inhérente à lui seul, nuit donc décidément aux phénomènes naturels dont la Nature est capable.’¹⁶¹

Als de mens zich voortplant dan maakt hij de natuur als het ware werkeloos. De natuur is altijd nuttig bezig. Ze zal nooit iets zinloos doen. Daarom is het voor haar ook beter als een mens een medemens om het leven brengt. Zoals we al weten, kan ze dan uit het

¹⁵⁸ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 2*, pagina’s 156-157.

¹⁵⁹ P. Klossowski, *Sade, mon prochain*, pagina 117.

¹⁶⁰ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 2*, pagina 167.

¹⁶¹ P. Klossowski, *Sade, mon prochain*, pagina 118.

gestorven lichaam nieuwe dingen scheppen. De vraag is natuurlijk waarom de mens dan voorzien is van geslachtsorganen. De paus stelt zelf deze vraag en geeft ook een antwoord:

Vous objecterez peut-être à cela qui si cette possibilité de se propager, qu'elle a laissée à ses créatures, lui nuisait, elle ne la lui aurait pas donnée... Mais observez donc qu'elle n'est pas maîtresse, qu'elle est la première esclave de ses lois... qu'elle est enchaînée par ses lois, qu'elle n'y peut rien changer, qu'une de ses lois est l'élan des créatures une fois fait, et la possibilité à ces créatures lancées de se propager.¹⁶²

De voortplanting werkt de natuur dus tegen. Dat is een zeer merkwaardige gedachte. De natuur kan niet anders dan de geschapen wezens geslachtsorganen meegeven. Klossowski schrijft het volgende:

La multiplication n'est donc plus considérée comme une loi à laquelle la créature ne saurait se soustraire, elle n'est qu'une faculté faisant concurrence à la faculté originelle de la Nature. De plus en plus, à mesure que le discours décrit le conflit, la Nature, d'abord admise comme obéissant à des lois aveugles, se révèle comme intentionnelle: comme « *évolution créatrice* ».¹⁶³

Het conflict tussen de natuur en de mens heeft in Sades denken de bedoeling af te rekenen met de gangbare opvatting die er heerst over het verband tussen het menselijke zijn en het universum. Sade probeert zo de solidariteit te doorbreken en wil uiteindelijk al het menselijke vernietigen. De natuur heeft echter een middel gevonden om aan haar eigen wetten te ontsnappen. De mens kan zich wel voortplanten, maar dat houdt de natuur niet tegen om bijvoorbeeld oorlog te veroorzaken tussen twee bevolkingsgroepen.¹⁶⁴ Sade droomt ervan om net als de natuur een uitweg te vinden en totaal vrij te zijn.¹⁶⁵ De libertijnen willen ook allen vrij zijn. Zoals gezegd imiteren ze de natuur. Ze beseffen dat het geen zin heeft om zich tegen de natuur te verzetten. Dankzij de natuur kunnen ze immers zoveel genieten van hun gruweldaden als ze maar willen. Het probleem is echter wel dat hun genot eindig is. Telkens moeten ze weer nieuwe slachtoffers vinden, want de meeste vinden de dood. Ze moeten keer op keer creatief zijn en nieuwe daden verzinnen.

¹⁶² D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 2*, pagina 168.

¹⁶³ P. Klossowski, *Sade, mon prochain*, pagina's 118-119.

¹⁶⁴ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 2*, pagina's 168-169.

¹⁶⁵ P. Klossowski, *Sade, mon prochain*, pagina 120.

Desondanks kan de natuur op talloze manieren geïmiteerd worden. Dat is duidelijk als we Sades verhalen ter hand nemen.

Sades opvatting over de dood laat ons ook bepaalde interessante aspecten van zijn natuuropvatting zien. Ik verwijs hier weer naar het gesprek tussen Juliette en de paus:

Le principe de la vie, dans tous les êtres, n'est autre que celui de la mort ; nous les recevons et les nourrissons dans nous, tous deux à la fois. A cet instant que nous appelons *mort*, tout paraît se dissoudre ; nous le croyons, par l'excessive différence qui se trouve alors entre cette portion de matière, qui ne paraît plus animée ; mais cette mort n'est qu'imaginaire, elle n'existe que figurativement et sans aucune réalité. La matière, privée de cette autre portion subtile de matière qui lui communiquait le mouvement, ne se détruit pas pour cela ; elle ne fait que changer de forme, elle se corrompt, et voilà déjà une preuve de mouvement qu'elle conserve ; elle fournit des sucs à la terre, la fertilise, et sert à la régénération des autres règnes, comme à la sienne. Il n'y a enfin nulle différence essentielle entre cette première vie que nous recevons, et cette seconde qui est celle que nous appelons mort.¹⁶⁶

In het vorige onderdeel 'Het belang van de biologie' liet ik het verband zien tussen Sade en zijn tijdgenoten op het gebied van de biologische ontdekkingen van de achttiende eeuw. Ik wil er nog eens op wijzen dat Sade de dood ziet als een verandering van leven. Volgens Sade wordt de dood foutief opgevat. Uiteindelijk verandert er, volgens Sade, maar weinig. Het feit dat een 'dood' lichaam ontbindt, is het bewijs dat er nog beweging in het lichaam is. Dat impliceert leven, want beweging is leven. Dat bewijst het volgende citaat uit *La Nouvelle Justine*, dat ik reeds in 'Hoofdstuk 1' heb aangehaald. Ik neem er weer een kort stuk uit op:

Mon enfant, lui disait-il, le mouvement est l'essence du monde; cependant, il ne peut y avoir de mouvement sans destruction: donc la destruction est nécessaire aux lois de la nature; donc celui qui détruit le plus, étant celui qui impose le plus de mouvement à la matière, est en même temps celui qui sert le mieux les lois de la nature.¹⁶⁷

De beweging is de essentie van de wereld. Zonder beweging komen we 'letterlijk' geen stap vooruit. Alles blijft in beweging, zelfs het 'dode' lichaam. Bressac vliegt zoals

¹⁶⁶ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 2*, pagina 170.

¹⁶⁷ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina's 105-106.

gezegd uit tegen Victor, omdat deze laatste schrikt als het lichaam van mevrouw Gernande, na haar marteldood, nog een laatste stuiptrekking vertoont. Bressac geeft ongeveer dezelfde uitleg als de paus hierboven aan Juliette. Sade voegt aan het betoog van Bressac over de onsterfelijkheid van de ziel een voetnoot toe. Beide verwerpen ze de idee van de onsterfelijkheid van de ziel en tonen ze aan dat de materie geen bezieling nodig heeft om te bewegen. Het fysische heeft aan zichzelf genoeg om te bewegen. Een medemens sterft en daarmee verandert hij zeer sterk. Hij kan niet meer lachen of iets zeggen en daarom heeft de mens het idee dat hij niet meer bestaat. Volgens Sade is niets minder waar. Het lichaam leeft verder, maar in een andere vorm. Het beweegt op een andere manier dan in zijn eerste bestaansvorm. Het kan nooit helemaal tot stilstand komen. Sade geeft ook aan dat dit nefast is voor de menselijke moraal.¹⁶⁸ Deze argumentatie sluit nauw aan bij hetgeen we reeds over de moord aanhaalden. Het is trouwens een gevolg van deze opvatting dat de moord louter gezien wordt als een verandering van elementen. De natuur geeft zelf ook voorbeelden aan. De kat verscheurt de muis en ze wordt zelf ook verscheurd door andere dieren. De natuur doet niet anders dan wezens tegen elkaar opzetten. Waarom zou de mens dan ook niet onderhevig zijn aan deze neigingen?¹⁶⁹

Incest is bijvoorbeeld ook ingegeven door de natuur. Dat past mooi bij de idee dat de natuur meer gediend wordt als de man zijn zaad verspilt ten gevolge van bijvoorbeeld een orgie, dan dat hij het gebruikt om zich voor te planten.¹⁷⁰ Sade maakt zijn stellingen hard door te verwijzen naar andere culturen. Incest kan geen misdaad zijn, want het grijpt overal ter wereld plaats. In Azië is het bijvoorbeeld geen taboe, evenals in het grootste deel van Afrika en zelfs niet in Amerika. Het heeft, volgens Sade, een politieke oorzaak waarom incest in Frankrijk verboden is. Men vreesde dat bepaalde grote families te machtig zouden worden als er gehuwd werd met de eigen familieleden. Maar wetten gebaseerd op politieke bekommernissen kunnen niet op tegen de natuurwetten. Gernande probeert Justine met deze argumenten te overtuigen dat incest geen misdaad is. Justine haalt het christelijke geloof aan om haar bij te staan, maar verder dan dat God Gernande

¹⁶⁸ Ibid., pagina 226.

¹⁶⁹ Ibid., pagina 34.

¹⁷⁰ Supra.

zal straffen voor deze gedachten en daden geraakt ze niet. Deze laatste zegt dan ook dat ze in de woestijn predikt. Ze kan niet op tegen zijn onweerlegbare waarheden.¹⁷¹ Mario Praz schrijft dat Baudelaire het eens is met Sade dat de ‘zonde’ in de natuur besloten ligt:

‘Misdaad is voor hem[Baudelaire], net als voor Sade, de normale, natuurlijke gang van zaken, deugd is de kunstmatige reactie van de menselijke rede. Alleen was Baudelaire een te subtiel logicus om niet te zien waar de fout lag’¹⁷²:

La plupart des erreurs relatives au beau naissent de la fausse conception du dix-huitième siècle relative à la morale. La nature fut prise dans ce temps-là comme base, source et type de tout bien et de tout beau possibles. La négation du péché originel ne fut pas pour peu de chose dans l’aveuglement général de cette époque...

C’est (la nature) qui pousse l’homme à tuer son semblable, à le manger, à le séquestrer, à le torturer; car, sitôt que nous sortons de l’ordre des nécessités et des besoins pour entrer dans celui du luxe et des plaisirs, nous voyons que la nature ne peut conseiller que le crime. C’est cette infallible nature qui a créé le parricide et l’anthropophagie, et mille autres abominations que la pudeur et la délicatesse nous empêchent de nommer.... Passez en revue, analysez tout ce qui est naturel, toutes les actions et les désirs du pur homme naturel, vous ne trouverez rien que d’affreux. Tout ce qui est beau et noble est le résultat de la raison et du calcul. Le crime, dont l’animal humain a puisé le goût dans le ventre de sa mère, est originellement naturel....¹⁷³

Baudelaire steunt Sade dus in de gedachte dat men in de achttiende eeuw een verkeerd begrip had van de moraal. Dat men bijvoorbeeld niet inzag dat de mens zijn medemens moest opofferen om te kunnen eten. Kortom: er heerst, om het nogmaals in de woorden van Hobbes te zeggen, een ‘oorlog van allen tegen allen’.¹⁷⁴ In het citaat van Baudelaire wordt gezegd dat de menselijke rede de oorzaak is van alles wat mooi en vreedevol is, want ze legt de natuur aan banden. De rol van de misdaad, zoals besproken in het vorige hoofdstuk, wordt ook hier nog eens benadrukt. Praz wijst ook op het verband tussen Swinburne en Sade. Praz zegt dat Lafourcade heeft aangetoond dat Swinburne zich heeft laten beïnvloeden door *Justine en Juliette*.¹⁷⁵ Swinburne schrijft: ‘And what are the worst sins we can do—we who live for a day and die in a night? a few murders...’¹⁷⁶

¹⁷¹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina’s 178-179.

¹⁷² M. Praz, *Lust, dood en duivel*, pagina 136.

¹⁷³ C. Baudelaire, *L’Art romantique*, pagina’s 247-248. In *Lust, dood en duivel* is de passage niet in de originele taal opgenomen.

¹⁷⁴ T. Hobbes, *Leviathan*, pagina 82.

¹⁷⁵ M. Praz, *Lust, dood en duivel*, pagina 185.

Ik verwees al in het voorgaande naar Justines dood. Ze wordt door de bliksem getroffen, en nadien verlustigen Juliettes vrienden zich nog een laatste maal in het levenloze lichaam van haar zuster. Als het gezelschap terug naar het kasteel gaat, zegt Lorsange:

En vérité, s'écrie Mme de Lorsange en retournant avec ses amis au château, voilà qui m'affermite plus que jamais dans la carrière que j'ai parcourue toute ma vie. O Nature ! s'écria-t-elle dans son enthousiasme, il est donc nécessaire à tes plans, ce crime contre lequel les sots s'avisent de sévir ! tu le désires donc, puisque ta main punit, de cette manière, ceux qui le craignent ou ne s'y livrent pas... Oh ! voilà des événements qui comblent mon bonheur, et perfectionnent ma tranquillité.¹⁷⁷

Zo is het, denk ik, duidelijk welke rol de natuur voor Sade en zijn personages speelt. Ze is de basis van zijn anti-moraalfilosofie. Zoals ik al eerder vermeld heb, doet er zich een vreemde omkering voor. Sade keert zich tegen de natuur en beschrijft hoe zijn libertijnen de natuur graag zouden willen vernietigen.

De tegen-natuur

Klossowski wijst erop dat als Sade de mens als volledig verschillend van de natuur gaat beschouwen, dat dit in tegenstelling is tot alles wat hij bevestigd ziet door de gewoonte. Sade doet dat in de eerste plaats om een diepgaand verschil te benadrukken tussen het menselijke zijn en het universum. Daarbij wil Sade ook uitleggen hoezeer de natuur poogt haar rechten te verdedigen. Zowel de natuur als de mens krijgen dus te maken met onmacht. Zoals gezegd probeert de natuur aan bepaalde wetten te ontsnappen. De mens, met name de libertijn, wil de natuur vernietigen.¹⁷⁸ Zoals ik al aanhaalde in het voorgaande is de ultieme misdaad deze vernietiging. Volgens de paus zijn er maar twee misdaden die de naam misdaad waardig zijn, namelijk de weigering van de mens om zich

¹⁷⁶ M. Praz, *The Romantic Agony*, pagina 234. In *Lust, dood en duivel* is de passage niet in de originele taal opgenomen.

¹⁷⁷ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 2*, pagina 580.

¹⁷⁸ P. Klossowski, *Sade, mon prochain*, pagina's 120-121.

voor te planten en de vernietiging van de natuur.¹⁷⁹ In deze uitspraak zien we de maximale spanning tussen de mens en de natuur. De onmacht van beiden komt hier sterk naar voren. Misschien heeft de libertijn de wens om de natuur te vernietigen wel ontwikkeld, omdat hij beseft dat de natuur ook met onmacht te kampen heeft. Daarenboven beweert de libertijn dat de mens los van de natuur staat.

De wens om de natuur te vernietigen vinden we het best uitgedrukt bij Almani, een Italiaanse scheikundige, die Jérôme tegenkomt tijdens dat deze laatste verblijft op Sicilië. Ze hebben allebei een zeer destructieve wens: ‘Un jour, examinant l’Etna, dont le sein vomissait des flammes, je [Jérôme] désirais être ce célèbre volcan. “Bouche des enfers, m’écraiai-je en le considérant, si comme toi je pouvais engloutir toutes les villes qui m’entourent, que de larmes je ferais couler”!’¹⁸⁰ Almani geeft ook zijn motief aan waarom hij het eens is met Jérôme en waarom hij zich zo graag aan het ‘kwade’ overgeeft:

[...] Le motif qui m’engage à me livrer au mal est né chez moi de la profonde étude que j’ai faite de la nature. Plus j’ai cherché à surprendre ses secrets, plus je l’ai vue uniquement occupée de nuire aux hommes. Suivez-la dans toutes ses opérations: vous ne la trouverez jamais que vorace, destructive et méchante, jamais qu’inconséquente, contrariante et dévastatrice. [...]¹⁸¹

Almani zegt dat hij al heel zijn leven tracht om de geheimen van de natuur te onthullen. Hij heeft al ongelooflijk veel wetenschappelijk onderzoek verricht en hoe meer geheimen hij ontdekt, des te harder hij de natuur gaat haten. Waarom? Omdat zijn onmacht als mens dan telkens weer wordt bevestigd. Daarenboven is zijn redenering zó, dat als de natuur gemene en wrede streken uithaalt met de wezens die zij geschapen heeft, waarom zou de mens zich dan moeten inhouden? Zoals gezegd is het dus de onmacht van de libertijn om sterker te zijn dan de natuur, die hem ertoe drijft een positie tegen de natuur in te nemen.

¹⁷⁹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 172.

¹⁸⁰ *Ibid.*, pagina 41.

¹⁸¹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 42.

Sades anti-moraalfilosofie elimineert de moraal. We hebben gezien dat er geen dankbaarheid verwacht kan worden van de kinderen tegenover de ouders. De ouders daarentegen mogen ook hun kinderen opofferen wanneer ze dat willen, omdat zij hun het leven geschonken hebben. Als we deze argumenten verbinden met het argument dat elke band tussen mens en natuur onbestaande is, waarom zouden we dan respect hebben voor de natuur en al wat daarin leeft? De omkering van de natuur naar de tegen-natuur is een belangrijke stap in het denken van Sade over de moraal. Dat houdt in dat Sade de natuur wel aanvaardt als eeuwige oorzaak van al wat is, maar dat hij niet aanvaardt dat ze eeuwig moet blijven bestaan. Als de natuur de mens aan zijn lot overlaat, heeft de mens het recht de natuur te vernietigen.

Daarom spreek ik ook over het concept van de tegen-natuur. Sade denkt in zijn anti-moraalfilosofie tegennatuurlijk, omdat de libertijn aanvankelijk in overeenstemming leeft met de natuur, maar nadien zich tegen de natuur verzet. Dat betekent, volgens mij, dan ook dat er geen sprake kan zijn van de moraal. Als de mens het recht verwerft om de natuur te mogen vernietigen, waarom zouden we dan moeten leven volgens de moraal? Waarom zouden we dan elkaar sparen?

Graag zou ik Sades opvatting over de rol van de voortplanting verder verduidelijken. De natuur teistert de mens met allerlei rampen, epidemieën enz., omdat ze de voortplantingsdrang van de mens wil compenseren. Ik verwijst hier weer naar Deprun. Hij heeft over Sades opvatting van de voortplanting geschreven in 'Sade et la philosophie biologique'. Hij bespreekt er de gangbare theorieën van de achttiende eeuw over de bevruchting. Er was de strekking van het animalculisme of spermatisme, met als belangrijkste vertegenwoordigers Leeuwenhoek en Hartsoeker. Bij hen wordt ervan uitgegaan dat het individu reeds in de spermatozoïde aanwezig is. Een andere strekking is het ovisme, met als belangrijke aanhangers Charles Bonnet en Albert von Haller. Zij geloofden dat het individu zich reeds in de eikel bevond. De derde strekking, van Maupertuis en Buffon, vond het belangrijk om rekening te houden met de familiegelekenissen tussen mensen.¹⁸² Het is van belang te weten dat Sade zich vooral door de eerste strekking liet beïnvloeden. Volgens Deprun is het animalculisme de basis

¹⁸² J. Deprun, 'Quand Sade récrit Fréret, Voltaire et d'Holbach', pagina 193.

van Sades stelling dat de man een superieur wezen is tegenover de vrouw. Deprun zegt dat Sade ook La Mettrie's *L'Homme-machine* gelezen heeft, waarin staat: 'Je serais tenté de croire que la semence de la femme est inutile à la génération.'¹⁸³ Het spreekt voor zich dat het op basis van dergelijke lectuur niet moeilijk is om de degradatie van de vrouw te bewerkstelligen. Sade zegt, zoals al aangehaald, dat de vrouw tot de klasse van de zwakste wezens behoort. Daarenboven is, volgens hem, haar rol in de voortplanting louter beperkt tot het dragen van het individu dat zijn oorsprong vindt in het zaad van de man. Zo is het op basis van de wetenschap bewezen dat de natuur een zwakke klasse voortgebracht heeft. Als daartegenover dan een klasse van sterke wezens bestaat, namelijk de mannen, is de cirkel rond. De man verwerft zo, als superieur wezen, het recht om te oordelen over de dingen rondom hem. Doordat de man, volgens het animalculisme de belangrijkste factor is voor de voortplanting, is ook hij alleen maar in staat de voortplanting te voorkomen. Hij alleen kan een van de twee belangrijkste misdaden, waar Pius VI het over had, voltrekken. De vrouw valt daar volledig buiten.

Als ik de lijn helemaal doortrek, heeft de man macht over de natuur omdat hij in staat is de natuur werkeloos te maken door zich voort te planten. Het kan misschien daarom zijn dat de natuur de man fysisch sterker heeft gemaakt dan de vrouw, omdat hij zo in staat is de neigingen van de natuur beter tot uitvoering te brengen. Ik denk hier bijvoorbeeld aan het oorlog voeren, het moorden, incest plegen enz. Hoewel de biologie van de achttiende eeuw hier weer verhelderend werkt, is het nog niet duidelijk waarom de mens van de natuur de mogelijkheid heeft meegekregen om zich voort te planten. We weten ondertussen dat de natuur er niet onderuit kan om de wezens die ze schept met geslachtsdelen uit te rusten. Volgens mij moet het antwoord niet te ver gezocht worden. De natuur is machtig omdat ze fauna en flora heeft om over te regeren. De enige manier om een minimum aan heerschappij te hebben, is ervoor te zorgen dat de aarde begroeid geraakt en dat er wezens zijn die zich kunnen voortplanten. Misschien bedoelt Pius VI dit wel met de gedachte dat de natuur niet kan ontsnappen aan haar eigen wetten. Het is de libertijn die een volledige vernietiging op het oog heeft en niet de natuur. Als de natuur zichzelf zou willen vernietigen waarom zou ze dan nog moeite doen om dingen te scheppen?

¹⁸³ Ibid., pagina 194.

De omkering van de natuur naar de tegen-natuur veronderstelt de noodzakelijkheid van de destructieve wens van de libertijn tegenover het behoud van de scheppingsdrang van de natuur. Deprun merkt op:

La fête sadienne, où s'entassent les cadavres, couronne ainsi l'œuvre du Marquis sous le double signe de la folie et de la raison. Paroxysme passionnel, la fête sadienne est aussi la répétition générale d'une fin du monde, ou de la fin d'un monde, le dernier acte d'une tragédie et le premier acte d'une palingénésie, le sacrifice sanglant des formes présentes aux formes futures. Mais cette fête s'achève sur un échec: ni dans *Juliette* ni dans *Les Cent Vingt Journées*, ni dans aucune œuvre de Sade, la vie ne succède à la mort, la parousie au sacrifice ; le crime y est, en fin de compte, stérile.¹⁸⁴

Sade heeft dus zijn eigen versie van het einde der tijden. Het verschil met het christendom is dat Sade niet aangeeft wanneer zo een einde der tijden zal aanbreken. Zoals Le Brun zegt, moet het werk van Sade vooral poëtisch en niet te wetenschappelijk benaderd worden.¹⁸⁵ Sades praktische filosofie houdt in, zoals uitgewerkt in het vorige hoofdstuk, dat de enige mogelijkheid om tot de waarheid te komen het leven van een ondeugdzaam leven is. Daarmee doet hij, volgens mij, geen wetenschappelijke uitspraken over het verloop van de toekomst. Sade beseft dat er grenzen zijn aan de macht van de libertijn en dat deze onmacht dit 'einde der tijden' in de weg staat, maar daarmee is Sade niet van de tafel geveegd. Integendeel, de spanning blijft bestaan tussen de ondeugdzame mens en de natuur. Zo is bijvoorbeeld Almani wel in staat de Siciliaanse bevolking te teisteren met een lavastroom. De paters in Sainte-Marie-des-Bois kunnen bijvoorbeeld ook hun bloeddorstige orgieën houden, maar geen enkele libertijn is in staat de natuur in haar geheel te vernietigen. Sade kan hen dan ook niet hun gang laten gaan. Het zou een te grote inconsequentie zijn om bijvoorbeeld Almani het diepste magma uit de aarde te laten opstijgen en de aarde in een dampende massa te laten vergaan. Daarvoor is Sade te vroeg geboren. De atoomwapens van nu hadden hem tot zulk een einde van zijn oeuvre in staat kunnen stellen, maar in het denken van een achttiende-eeuwse filosoof was dat niet mogelijk. Dat betekent overigens wel dat we Sade ook niet louter poëtisch moeten opvatten, omdat hij zich in zijn denken ook wel degelijk beroept op wetenschappelijke bronnen. Dat blijkt duidelijk uit het artikel 'Quand Sade récrit' van Deprun.

¹⁸⁴ J. Deprun, 'Quand Sade récrit Fréret, Voltaire et d'Holbach', pagina 203.

¹⁸⁵ Supra.

Ten slotte vat ik twee passages samen, waarin Bressac en Dorothée aan het woord zijn. Ze drukken in deze passages hun onmacht tegenover de natuur zeer duidelijk uit. Bressac kent geen enkele misdaad die voldoende beantwoordt aan de afschuw die hij voelt voor de moraal. Bressac beklagt zich erover dat hij niet tot meer in staat dan een paar ‘kleine’ misdaden. Zijn ‘immorele’ daden worden gereduceerd tot kleine misdaden zoals sodomie, een beetje geweld, wat incest, een paar moorden, enkele godslasteringen enz.¹⁸⁶ Swinburne zegt ook dat dat de mens maar weinig kan uitrichten in zijn leven. De mens leeft maar een dag en sterft in een nacht. Wat zijn dan de ergste zonden die hij kan begaan? Een paar moorden...¹⁸⁷ Dorothée wil graag een man zijn, zó zou zij dan meer macht hebben. Ze vindt het gemeen van de natuur dat ze als vrouw geboren is. Ze haat daarom de natuur en wil meer misdaden kunnen begaan. Haar ultieme wens is de gehele vernietiging van alles dat is.¹⁸⁸

¹⁸⁶ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 225.

¹⁸⁷ Supra.

¹⁸⁸ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 225.

Hoofdstuk 4:

Het recht van de Sterkste

We hebben in het voorgaande gezien dat de natuur altijd een evenwicht tussen sterke en zwakke mensen op het oog heeft. Het verschil tussen man en vrouw is daar een voorbeeld van. Als de natuur had gewild dat de vrouw zich niet moest onderwerpen aan de man, dan had ze de vrouw gelijke krachten gegeven. Ze is van nature zwakker en dat geeft de man het recht om over haar te heersen. De vrouw moet zich zelfs onderwerpen, want dat is noodzakelijk voor het geluk van beide geslachten.¹⁸⁹ Het is in dit hoofdstuk de bedoeling het recht van de sterkste nader te belichten. Dat recht is belangrijk in Sades denken en een noodzakelijk gevolg van zijn anti-moraalfilosofie. Een maatschappij die niet wordt geleid door de moraal heeft een andere leidraad, namelijk de natuur. De natuur heeft bepaalde wezens sterker geschapen, zowel fysisch als mentaal. De zwakke heeft de moraal uitgevonden om zijn zwakheid te compenseren tegenover de sterke. Om die reden verwerpt Sade de moraal. Een maatschappij die zich laat leiden door de moraal is een zwakke maatschappij. Haar leiders zijn dan niet voldoende filosofisch onderlegd. Ze zijn nog niet tot de waarheid gekomen. Zulke samenleving zal aan de ziekte van de moraal ten onder gaan. Volgens Sade kan enkel de navolging van de natuurwetten een maatschappij gezond en sterk houden.

¹⁸⁹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina's 150-152.

De Sterke

Het is interessant om erop te wijzen dat Sade een vijand was van het ‘Ancien Régime’. Hij was als Jacobijn actief als secretaris van een van de secties. Hij had een dubbelzinnige houding tegenover de Franse Revolutie. Langs de ene kant was hij voor de Revolutie, maar langs de andere kant schetst hij in zijn verhalen een beeld van een soevereine heerser die totaal onaanvaardbaar voor het volk zou zijn.¹⁹⁰ Zoals al eerder vermeld verwerpt hij een sociaal verbond dat de zwakke beschermt en de sterke zijn recht om te heersen ontnemt:

En effet, pratiquement, le Puissant sait très bien se servir de la loi pour consolider son arbitraire, mais alors il n’est puissant que par la loi et c’est la loi qui, théoriquement, incarne la puissance. Tant que ne règne pas l’anarchie ou l’état de guerre, le Souverain n’est que le souverain, car même si la loi l’aide à écraser les faibles, c’est, tout de même, par une autorité créée au nom des faibles et substituant à la force de l’homme seul le faux lien d’un pacte, qu’il devient le maître.¹⁹¹

De sterke past zich aan elk regime aan. Dat betekent niet dat hij de wetten aanvaardt die door het regime worden uitgevaardigd. De sterke scheidt zich af van de buitenwereld om zijn levensstijl in het geheim te kunnen beleven:

« La société [des Amis du Crime] respecte le gouvernement sous lequel il vit, et si elle se met au-dessus des lois, c’est parce qu’il est dans ses principes que l’homme n’a pas le pouvoir de faire des lois qui contrarient celles de la nature, mais les désordres de ses membres, toujours intérieurs, ne doivent jamais scandaliser ni les gouvernés ni les gouvernements. »¹⁹²

[...]

Quand il [Sade] invente une société secrète, réglée par des conventions rigoureuses, destinées à y tempérer les excès, il a l’excuse de la mode, car il a vécu dans un temps où la franc-maçonnerie du libertinage, et la franc-maçonnerie tout court, faisait surgir, au sein d’une société en ruine, un grand nombre de petites sociétés, de collèges secrets, fondés sur la complicité des passions et le respect mutuel des idées dangereuses.¹⁹³

¹⁹⁰ G. Bataille, *L’érotisme*, pagina 184.

¹⁹¹ M. Blanchot, ‘La raison de Sade’, pagina 24.

¹⁹² Ibid., pagina 25.

¹⁹³ M. Blanchot, ‘La raison de Sade’, pagina’s 25-26.

De gemeenschap van de paters van het klooster Sainte-Marie-des-Bois, die ik al enkele keren heb vermeld, is een mooie illustratie van hetgeen Blanchot hier zegt. Ik citeer een stuk uit de passage waarin Omphale Justine inlicht over hun toestand in het klooster:

Je te parlerai peu, Justine, des abords de cette affreuse maison; on me les a fait voir éclairés, afin que je puisse en donner l'idée à celles que l'on me charge d'instruire, et les convaincre mieux de toute l'impossibilité de l'évasion. Hier, Severino t'en expliqua une partie ; il ne te trompa point. L'église et le pavillon qui y tient forment ce qu'on appelle le couvent ; mais tu ignores comment est situé le corps de logis que nous habitons, comment on y parvient, le voici :

Au fond de la sacristie est une porte masquée par la boiserie, qu'un ressort ouvre. Cette porte sert d'entrée à un boyau aussi obscur que long, des sinuosités duquel la frayeur en entrant t'empêcha sans doute de t'apercevoir. D'abord, ce boyau descend, parce qu'il faut qu'il passe sous un fossé de trente pieds de profondeur : c'est là que se présente un pont sur lequel tu peux te souvenir d'avoir passé.

[...]

De quelque part qu'on observe cette partie, elle ne peut donc être prise que pour un taillis de la forêt et jamais pour une habitation.¹⁹⁴

De libertijnen houden hun orgieën in het geheim. Ze willen niet in aanvaring komen met het gerecht. De wetten uitgevaardigd door de regering raken hen niet. Het is voor de libertijn een extra stimulans om zijn slachtoffer alle hoop op een eventuele ontsnapping te ontnemen. Als we bovenstaand citaat bestuderen, is het meteen duidelijk dat niemand erin kan slagen zulke hindernissen te overwinnen. Toch is er één persoon die erin slaagt, namelijk Justine. Ze kan in *La Nouvelle Justine* meermaals ontsnappen, maar ze wordt telkens weer het slachtoffer van nieuwe kwellingen.

Blanchot geeft ook zelf een voorbeeld van zo een 'geheime gemeenschap':

La « Société des Amis du Crime » est un essai de ce genre. Ses statuts, longuement analysés et étudiés, interdisent aux membres de la société de s'abandonner, entre eux, aux passions féroces, lesquelles ne peuvent s'assouvir que dans deux sérails dont les classes vertueuses assurent le peuplement. Entre

¹⁹⁴ D.AF. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina's 295-296.

eux, les membres doivent « se prêter à toutes les fantaisies et tout faire », mais, dit Sade, pas de passions cruelles. On voit bien pourquoi : c'est qu'il s'agit à tout prix d'empêcher la rencontre, sur le terrain où le mal deviendrait leur malheur, de ceux qui ne doivent en attendre que du plaisir. Les libertins supérieurs s'allient, mais ne se rencontrent pas.¹⁹⁵

De machtsverhouding tussen de leden van deze gemeenschap springt in het oog. Het principe dat hier staat beschreven geldt bij Sade voor elke libertijnse gemeenschap. Er is, zoals eerder vermeld, een verbond tussen de libertijnen. Ze beloven elkaar dat ze zoveel mogelijk zullen genieten. Alle fantasieën die in hun gedachten opkomen zullen ze uitvoeren. Ze beloven elkaar ook te zullen sparen. Zoals gezegd is dat niet omdat ze respect hebben voor elkaars leven, maar omdat ze zó intenser en meer kunnen genieten.¹⁹⁶ Toch vindt Sade dit compromis niet bevredigend. Er is bij hem altijd de mogelijkheid tot verraad.¹⁹⁷ Toch gebeurt het maar zelden dat een libertijn een andere libertijn daadwerkelijk verklikt:

Ah! j'y compte ; je sais que les scélérats ne se nuisent jamais entre eux ; et sois bien convaincue que sans les affreux soupçons que tu m'avais donnés sur Clairwil, je ne l'aurais pas sacrifiée.
Il entre des regrets dans ce propos, Juliette ?
Eh bien ! non, non, dis-je, en baisant mille et mille fois mon amie, finissons même toute sorte d'explication là-dessus.¹⁹⁸

Juliette heeft geen spijt van de moord op Clairwil, maar ze praat er liever niet over. Het past niet in de libertijnse levensstijl een andere libertijn te doden. Toch is dit in uitzonderlijke gevallen noodzakelijk. Clairwil wilde Juliette doden om haar bezit te bemachtigen. Volgens mij is het noodzakelijk dat Sade de notie van verraad in zijn verhalen binnenbrengt. Anders zou het verbond het karakter van een trouwe vriendschap krijgen. Dat zou dan leiden tot een grote contradictie in zijn denken. Het is volgens mij dus belangrijk dat de libertijnen onderling verraad kunnen plegen.¹⁹⁹

¹⁹⁵ M. Blanchot , 'La raison de Sade', pagina 26.

¹⁹⁶ Supra.

¹⁹⁷ M. Blanchot, 'La raison de Sade', pagina 26.

¹⁹⁸ D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 2*, pagina's 434-435.

¹⁹⁹ T. Airaksinen, *The Philosophy of the Marquis de Sade*, pagina 113 : 'Betrayal is the peril hidden in any Sadean friendship.'

Zoals gezegd wil de libertijn uiteindelijk heel de natuur vernietigen. Dat betekent dan dat elk wezen, inclusief de libertijn, mee vernietigd zal worden. Het wensen van de totale natuurvernietiging houdt dus ook een verraad in van het verbond tussen de libertijnen zelf. Op zich is dat laatste vergezocht, maar het laat zien dat uiteindelijk alles relatief is. Je kan niemand vertrouwen en als je geen gebruik maakt van je macht, dan moet je het onderspit delven. Justines situatie is daar het beste voorbeeld van.

De Zwakke

Friedrich Nietzsche spreekt over de 'vrees voor de naaste'.²⁰⁰ Deze vrees heeft, nadat eerst de maatschappij tegen gevaren van buitenaf beveiligd is, nieuwe perspectieven over de morele waarden in het denken binnengebracht. Hij zegt dat aandriften zoals ondernemingslust, roekeloosheid, wraakzucht, geslepenheid, roofzucht en heerszucht bestempeld worden als immoreel. Dit ondanks het feit dat ze sinds lang geëerd worden, weliswaar onder andere namen dan dat Nietzsche ze beschrijft in dit aforisme. Hij spreekt over het kudde-instinct van de gemeenschap dat bevreesd is voor de enkeling die zich losmaakt van het gemiddelde en boven de 'laagvlakte van het kuddegeweten' oprijst.²⁰¹ We zouden kunnen zeggen dat Sades libertijnen deze enkelingen zijn die gedreven worden door de hierboven beschreven aandriften. Ook Sade spreekt over een zwakke maatschappij:

Eh! non, non, mes amis! ce n'est que pour le peuple que la loi est faite : se trouvant à la fois le plus faible et le plus nombreux, il lui faut absolument des freins dont l'homme puissant n'a que faire, et qui ne peuvent lui convenir sous aucun rapport. La chose essentielle, dans tout gouvernement sage, est que le peuple n'envahisse pas l'autorité des grands ; il ne l'entreprend jamais, sans qu'une foule de malheurs ne bouleversent l'État, et ne le gangrènent pendant des siècles. Mais tant qu'il n'y aura, dans une nation quelconque, d'autre inconvénient que celui de l'abus des pouvoirs du fort sur le faible, comme le résultat n'en est que de river les fers au peuple, cette action deviendra bonne au lieu d'être mauvaise, et toute loi qui la protégera tournera dès lors à la gloire de l'État et à sa prospérité.²⁰²

²⁰⁰ F. Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, pagina 123.

²⁰¹ Ibid.

²⁰² D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina's 208-209.

Sade zegt dus dat het volk, in Nietzsches terminologie de kudde, dient kort gehouden te worden. De sterke heerser moet het volk onderdrukken door een schrikbewind te voeren. Het is vanuit de natuur dat de heerser als sterke naar voren is getreden en het volk moet geen wetten tegen deze sterke uitvaardigen om zich te beschermen. In wezen zijn de net vermelde aandriften niet immoreel, maar amoreel. Dat betekent dat de moraal relatief is. De heerszucht wordt bijvoorbeeld door de sterke als moreel aangezien, terwijl de zwakke de heerszucht als immoreel bestempelt. De zwakke voelt er zich niet goed bij en gaat klagen. Nietzsche omschrijft het zo:

Es giebt Moralen, welche ihren Urheber vor Anderen rechtfertigen sollen; andre Moralen sollen ihn beruhigen und mit sich zufrieden stimmen; mit anderen will er sich selbst an's Kreuz schlagen und demüthigen; mit andern will er Rache üben, mit andern sich verstecken, mit andern sich verklären und hinaus, in die Höhe und Ferne setzen; diese Moral dient ihrem Urheber, um zu vergessen, jene, um sich oder Etwas von sich vergessen zu machen; mancher Moralist möchte an der Menschheit Macht und schöpferische Laune ausüben; manch Anderer, vielleicht gerade auch Kant, giebt mit seiner Moral zu verstehn: „was an mir achtbar ist, das ist, dass ich gehorchen kann, — und bei euch soll es nicht anders stehn, als bei mir!“ — kurz, die Moralen sind auch nur EINE ZEICHENSPRACHE DER AFFEKTE [sic].²⁰³

Sade vindt het verbazend dat de mensen dwaas genoeg zijn om enige waarde aan de moraal te hechten.²⁰⁴ Zowel bij Sade als bij Nietzsche vinden we argumenten om aan te tonen dat de moraal dus relatief is. Nietzsche spreekt over de moraal van het kuddedier:

MORAL IST HEUTE IN EUROPA HEERDENTHIER-MORAL [sic]: — also nur, wie wir die Dinge verstehn, Eine Art von menschlicher Moral, neben der, vor der, nach der viele andere, vor Allem höhere Moralen möglich sind oder sein sollten. Gegen eine solche „Möglichkeit“, gegen ein solches „Sollte“ wehrt sich aber diese Moral mit allen Kräften: sie sagt hartnäckig und unerbittlich „ich bin die Moral selbst, und Nichts ausserdem ist Moral!“ — ja mit Hülfe einer Religion, welche den sublimsten Heerdenthier-Begierden zu Willen war und schmeichelte, ist es dahin gekommen, dass wir selbst in den politischen und gesellschaftlichen Einrichtungen einen immer sichtbareren Ausdruck dieser Moral finden: die demokratische Bewegung macht die Erbschaft der christlichen.²⁰⁵

²⁰³ F. Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, pagina 109.

²⁰⁴ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine*2, pagina 33.

²⁰⁵ F. Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, pagina's 126-127.

Bij Sade luidt het zo: ‘[...] Tout principe de morale universelle est une vraie chimère: il n’y a de vraie morale que la morale relative, et celle-là n’a d’effets que sur nous. Les crimes me délectent, je les adopte; j’abhorre la vertu[...].’²⁰⁶ De overeenkomsten tussen beide denkers zijn duidelijk.²⁰⁷ Volgens Nietzsche beweert de zwakke dat hij een verdienste is voor de samenleving. Op deze stelling maakt de zwakke ten onrechte aanspraak. De cultuur wordt door de zwakke boven de natuur verheven. De zwakke wil de natuur aan banden leggen, omdat hij zijn zwakheid betreurt. Nietzsche noemt de zwakke het lammetje. Het lammetje zegt dat de roofvogels boosaardig zijn, maar de roofvogels vinden van zichzelf dat ze helemaal niet boosaardig zijn. Ze beweren zelfs van de lammetjes te houden, want die zijn zo smakelijk.²⁰⁸ De zwakke kan van de sterke niet eisen dat deze laatste zich niet als sterke uit. Als er van de sterke verwacht wordt dat hij zijn wil om te overheersen en een heerser te worden naast zich neerlegt, dan is dit hetzelfde als eisen dat de zwakke zich als sterke zou moeten uiten. Dat is dus compleet onzinnig.²⁰⁹ Ik heb er reeds in ‘Hoofdstuk 1’ op gewezen dat de sterke er niet voor kiest sterk te zijn, maar van nature uit sterk is. Het is de natuur die de potenties en de kracht verdeeld heeft. De zwakke is zwak en zou zich beter bij dat gegeven neerleggen. Sade zegt dat de zwakke gelukkig kan worden in zijn onderwerping aan de sterke. Ik heb Rosalie aangehaald die een vreselijke dood gestorven is, omdat ze dacht zich boven haar vader te kunnen stellen door in God te geloven.²¹⁰ Dat is wat de zwakke doet. Hij weigert actief te zijn. Hij wil al zijn doelen via omwegen bereiken. Hij zal zich nooit wreken en

²⁰⁶ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 105.

²⁰⁷ J. Phillips, *Sade*, page 22 : Volgens John Phillips, professor aan de London Metropolitan University, zou Nietzsche Sade hebben gelezen: “Yet Sade’s fictional libertine takes on a life of his own, escaping the author’s control to become an iconic superhero for later thinkers. Nietzsche’s superman and Bataille’s ‘sovereign man’, for instance, seem directly inspired by the Sadeian model. Both Nietzsche and Bataille had read Sade’s works and admired them greatly.” Phillips geeft geen bronnen aan om deze informatie te bevestigen. Ik ben er niet van overtuigd dat Nietzsche het werk van Sade zou hebben gelezen. Ik heb geen bronnen gevonden waarin dat wordt bevestigd. Nietzsche zelf verwijst niet naar Sades oeuvre. Praz geeft ook geen rechtstreekse verband aan, maar wijst wel op een verwantschap tussen het controversiële denken van een aantal ‘duistere’ filosofen.

M. Praz, *Lust, dood en duivel*, pagina 400: “Sommige punten van overeenkomst tussen de gedachtenwereld van Blake en die van Sade, tussen die van Dostojevski en die van Nietzsche en Blake komen voort uit het feit dat deze schrijvers min of meer sadisten waren. Hetzelfde geldt voor de ontdekking van zielverwantschap (en uitverkiezing vanwege die verwantschap, *Wahlverwandschaft*): Swinburne herkent zichzelf in Sade, D’Annunzio in Swinburne en Nietzsche, Gide in Nietzsche, Dostojevski en Blake”.

²⁰⁸ F. Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, pagina’s 292-295.

²⁰⁹ *Ibid.*, pagina’s 292-295.

²¹⁰ *Supra*.

zo wordt zijn ressentiment alleen maar groter.²¹¹ Hij is als een insect dat zich voor dood kan houden om daarna weer laag tegen de grond verder te kruipen.²¹² De zwakke kruipt in een kelder, een donkere werkplaats om er idealen te fabriceren. Het stinkt daar in die werkkamer, en de lafheid van de zwakke wordt er de deugd genoemd.²¹³ Nietzsche laat zich, net als Sade, beïnvloeden door de fysiologie en komt ook tot de vaststelling dat het verschil tussen goed en kwaad berust op de interpretatie die respectievelijk de zwakke of de sterke eraan geeft.

Dat de moraal relatief is heb ik daarnet al vermeld. Dit blijkt ook uit Nietzsches etymologisch onderzoek van de begrippen ‘goed’, ‘kwaad’ en ‘slecht’. Hij besluit uit dat onderzoek dat het de zwakke is die zich via de taal als een rechtvaardig en goed wezen is gaan uiten.²¹⁴ In de metafoor van de lammetjes en de roofvogels zeggen de lammetjes dat zij goed zijn en de vogels boosaardig. Waarom? Omdat ze zich zó kunnen beschermen tegen de roofvogels. De zwakke heeft een methode uitgedacht om de sterke verantwoordelijk te stellen voor zijn daden. De zwakke heeft het begrip ‘goed’ hun betekenis gegeven. De zwakke praat de sterke een verantwoordelijkheid aan. De sterke erkent deze verantwoordelijkheid niet en heeft op een veel gezondere basis een betekenis aan het begrip ‘goed’ gegeven. Zijn begrip van het goede heeft een andere kleur. Het begrip ‘goed’ wordt spontaan door de sterke als een voornaam begrip opgevat. De sterke heeft bijvoorbeeld respect voor zijn vijand. Hij zal zijn ongenoegen meteen uiten. Hij zal niets opsparen. Hij koestert geen ressentiment tegenover zijn vijanden.²¹⁵

Het begrip ‘goed’ krijgt, bij Sade, ongeveer dezelfde betekenis als bij Nietzsche. Sade ziet, volgens mij, het losbandig leven als iets goeds. De libertijn heeft het goede uit zichzelf geconcipieerd. Het kwaad of zachter, ‘het slechte’, is datgene wat een losbandig leven in de weg staat. Ik vind Nietzsches denken over het verschil tussen goed en kwaad en het verschil tussen goed en slecht een goede sleutel om Sades gebruik van deze moreel beladen begrippen te interpreteren. Zo is het duidelijk dat er geen absolute moraal kan bestaan en dat elke moraal als relatief opgevat dient te worden. De sterke is voornaam en heeft een gezonde moraal omdat die duidelijk is en de ware aard van de mens niet

²¹¹ F. Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, pagina's 295-297.

²¹² Ibid., pagina's 292-295.

²¹³ Ibid., pagina's 295-297.

²¹⁴ Ibid., pagina's 260-261.

²¹⁵ Ibid., pagina's 288-291.

miskent. De Romeinen lieten bijvoorbeeld het wilde beest in zich los. Door hun veroveringen kwam een groots keizerrijk tot stand. Zo hadden ze een sterke cultuur en konden ze terecht over de barbaren spreken.²¹⁶ Nietzsche wijst op de noodzakelijke omkering van de waarden:

Man nahm den Wert dieser „Werte“ als gegeben, als tatsächlich, als jenseits aller In-Frage-Stellung; man hat bisher auch nicht im entferntesten daran gezweifelt und geschwankt, „den Guten“ für höherwertig als „den Bösen“ anzusetzen, höherwertig im Sinne der Förderung, Nützlichkeit, Gedeihlichkeit in Hinsicht auf den Menschen überhaupt (die Zukunft des Menschen eingerechnet). Wie? wenn das Umgekehrte die Wahrheit wäre? Wie? wenn im „Guten“ auch ein Rückgangssymptom läge, insgleichen eine Gefahr, eine Verführung, ein Gift, ein Narkotikum, durch das etwa die Gegenwart AUF KOSTEN DER ZUKUNFT LEBTE[sic]?²¹⁷

Lang voor Nietzsche, schreef Sade al dat de crimineel wijzer is dan de ‘goede’ mens. Dat is ook duidelijk aan bod gekomen in ‘Hoofdstuk 2’. Sade en Nietzsche komen tot dezelfde conclusie. Het christendom heeft de mens in een neerwaartse spiraal geleid. Het heeft de mens verzwakt en verziekt. Enkel de filosofie kan de mens nog redden. Sade biedt, zoals ik in ‘Hoofdstuk 2’ heb vermeld, al een eerste uitwerking van zo een filosofie aan en ook Nietzsche wijst erop dat de filosoof de taak heeft de mens naar de waarheid te leiden.²¹⁸

Het sociaal contract

Het lijkt me interessant om ook bepaalde werken van Rousseau naast dat van Sade te leggen. Sade heeft zich in zijn werk duidelijk afgezet tegen deze Zwitserse filosoof:

Quel est, je vous prie, le mortel assez imbécile pour oser affirmer, en dépit de l'évidence, que tous les hommes naissent égaux en droits et en force! Il n'appartenait qu'à un misanthrope comme Rousseau d'établir un pareil paradoxe,

²¹⁶ F. Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, pagina's 288-291.

²¹⁷ Ibid., pagina 265.

²¹⁸ Ibid., pagina 128-130.

parce que, très faible lui-même, il aimait mieux rabaisser à lui ceux auxquels il n'osait s'élever.²¹⁹

Rousseau stelt zich in *Du contrat social* volgende vraag:

Le plus fort n'est jamais assez fort pour être toujours le maître, s'il ne transforme sa force en droit et l'obéissance en devoir. De-là le droit du plus fort; droit pris ironiquement en apparence, et réellement établi en principe : Mais ne nous expliquera-t-on jamais ce mot ? La force est une puissance physique; je ne vois point quelle moralité peut résulter de ses effets. Céder à la force est un acte de nécessité, non de volonté; c'est tout au plus un acte de prudence. En quel sens pourra-ce être un devoir ?²²⁰

In de eerste zin wordt, door Rousseau, al gesteld dat de sterke zijn macht goed moet weten te beheren. Hij moet bijvoorbeeld wetten uitvaardigen om gehoorzaamheid te kunnen afdwingen. Verder merkt Rousseau ook op dat macht op noodzakelijkheid wijst en niet op vrije wil. De handelingen die de sterke stelt, berusten ook op bedachtzaamheid. Rousseau geeft toe dat de sterke van nature uit zijn macht heeft meegekregen. Bij Sade is er, zoals gezegd, ook sprake van een determinatie vanuit de natuur. De sterke kiest er niet voor om sterk te zijn. Rousseau wijst er echter wel op dat de sterke verantwoordelijk is voor de macht die hij gekregen heeft. De sterke kan zich verzetten tegen de neigingen van de natuur. Net zoals bij Kant is de sterke, volgens Rousseau, dus verantwoordelijk voor de handelingen die hij stelt. Rousseau geeft wel toe dat het hebben van macht niets met de moraal heeft te maken. Rousseau wil een politiek systeem waarin iedereen gerespecteerd wordt en iedereen zichzelf kan zijn. Hij geeft, net als Hobbes, toe dat er ongelijke krachten heersen in de natuur, maar wil deze aan banden leggen. *En quel sens pourra-ce être un devoir ?* In de passage die volgt op het hierboven aangehaalde citaat, tracht Rousseau duidelijk te maken dat een rechtssysteem dat louter gebaseerd is op macht niets te betekenen heeft. Waarom zou de machtige altijd gelijk hebben? Hij kan zijn gelijk telkens weer afdwingen. Justine onderneemt in *La Nouvelle Justine* vele pogingen om haar gelijk te halen, maar keer op keer kan ze niet anders dan toegeven. Neem bijvoorbeeld Dubourg, waar ik al eerder naar verwees. Hij zou Justine uit de nood kunnen helpen, want hij is een rijk man. Hij weigert liefdadig te zijn. Hij zegt dat het hem

²¹⁹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina's 206-207.

²²⁰ J.J. Rousseau, *Du contrat social*, pagina 354.

niets oplevert. Terwijl Justine aan het huilen is, masturbeert hij zich. Justine verweert zich en zegt dat liefdadigheid een plicht is voor elke mens. Dubourg antwoordt als volgt: ‘Qu’importe! Il y a plus d’individus qu’il ne faut dans le monde; pourvu que la machine ait toujours la même élasticité, que fait à l’État le plus ou le moins de bras qui la pressent ?’²²¹ Dubourg kan doen wat hij wil. Hij heeft Justine volledig in zijn macht. Het is voor Dubourg ook niet belangrijk wie er gelijk heeft, want hij krijgt toch wat hij wil.

De libertijnen vinden het opwindend dat Justine met hen in discussie wil treden. Ze genieten van haar wanhoop. Hoe meer Justine zich tegen de libertijnse ideeën verzet, des te harder wordt ze gekweld. De libertijn kan zijn gelijk aan anderen opleggen, maar als de moraal relatief is, dan heeft niemand gelijk. Het is altijd de mening van de sterkste die zal blijven zegevieren. Rousseau is het hier dus niet mee eens. De sterke heeft geen legitieme grond om zijn macht op te baseren en daarom moet de zwakke ook niet gehoorzamen aan de sterke.²²² Rousseau zegt dat de natuur niemand het recht verleent om andere mensen te onderwerpen. Het is niet omdat iemand sterker is, dat hij daarom zou mogen heersen: ‘Puis qu’aucun homme n’a une autorité naturelle sur son semblable, et puisque la force ne produit aucun droit, restent donc les conventions pour base de toute autorité légitime parmi les hommes.’²²³

Rousseau vindt het ook dwaas te beweren dat een despoot voor een rustige samenleving zou zorgen. Hij zegt dat het onderdrukte volk daar niets bij wint, want ze sterven bijvoorbeeld massaal in oorlogen die enkel maar gevoerd worden om de macht van de despoot uit te breiden. Rousseau neemt ook de slavernij als voorbeeld en vraagt zich af waarom iemand zijn vrijheid zou afstaan om een ander te dienen. Als de meester de slaaf voorziet in zijn levensonderhoud dan is er geen sprake van slavernij, maar van een werkcontract. De slaaf of beter, ‘de knecht’ heeft zich dan aan de meester verkocht, want niemand is zo dwaas, aldus Rousseau, zich gratis aan te bieden. Hij trekt de lijn door en vraagt zich af waarom een volk zich zou verkopen aan een koning? Wat winnen ze daarbij? Hij verwijst naar Rabelais die zegt: ‘Un roi ne vit pas de peu.’²²⁴ De koning

²²¹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine I*, pag 39.

²²² J.J. Rousseau, *Du contrat social*, pagina 355.

²²³ Ibid.

²²⁴ J.J. Rousseau, *Du contrat social*, pagina 355.

voorziet zijn volk in hun levensonderhoud. Hij biedt ze ook bescherming tegen vijandige legers enz.

Sade staat lijnrecht tegenover Rousseau. Zoals gezegd noemt Sade Rousseau een mensenhater.²²⁵ In de passage die daarop volgt, daagt Verneuil de persoon uit die volgende gedachte kan weerleggen:

Mais de quel front, je vous le demande, le Pygmée de quatre pieds deux pouces pourra-t-il s'égaliser à ce modèle de taille et de vigueur à qui la nature accorde et la force et la taille d'Hercule? Ne vaudrait-il pas autant dire que la mouche est égale à l'éléphant? La force, la beauté, la taille, l'éloquence : telles furent les vertus qui, dans l'origine des sociétés, firent décerner l'autorité à ceux qui les gouvernèrent.²²⁶

Het voorbeeld van de pygmee en de Hercules bevat een grote kern van waarheid. Sade verwijst naar het Romeinse Rijk. De grote aanvoerders offerden zoveel slaven op als nodig om het Romeinse Rijk groot en sterk te houden. Elke grote beschaving had een zwak volk onder zich: 'Parcourez l'univers; je vous défie d'y trouver un seul peuple qui n'ait eu sa caste méprisée: les Juifs formaient celle des Égyptiens ; les Ilotes celle des Grecs ; les Parias celle des Brames ; les Nègres celle de l'Europe.'²²⁷ Als we meedenken met Verneuil zouden we kunnen stellen dat de joden een zwak volk waren omdat ze een miraculeuze ontsnapping uit Egypte nodig hadden om vrij te kunnen zijn.²²⁸ Daarna werden ze weer onder de voet gelopen door de Romeinen en in de vorige eeuw kregen ze af te rekenen met het Nazisme. Dat betekent daarom niet dat de zwakke niet belangrijk is voor de sterke. Zoals Hegel zegt, is de meester ook de knecht.²²⁹ Een despoot die geen volk heeft om te onderdrukken is maar een zielige despoot. De kracht van Sades argument is, zoals eerder aangetoond, nu net dat de natuur naar evenwicht verlangt en het niet uitmaakt of de zwakke nu onderworpen wordt of niet. Toch is het voor haar werking beter dat dit wel gebeurt, en daarom geeft ze de sterke ondeugdzame neigingen in.

²²⁵ Supra.

²²⁶ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 207.

²²⁷ Ibid., pagina 206.

²²⁸ *Exodus* 13,17-22 .

²²⁹ G.W.F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, pagina's 145-155.

Rousseau daarentegen gaat uit van de vrijheid van de mens. Alle mensen zijn vanaf hun geboorte vrij: ‘Renoncer à sa liberté c’est renoncer à sa qualité d’homme, aux droits de l’humanité, même à ses devoirs.’²³⁰ Het is de mens zijn plicht om zijn vrijheid te beschermen en zich niet te onderwerpen. We kunnen hier gemakkelijk het verband leggen met de verantwoordelijkheid waar Nietzsche het over heeft. De zwakke praat de sterke een verantwoordelijkheid aan die enkel maar op het leed van de zwakke gebaseerd is. De zwakke denkt onterecht dat hij vrij is en dat hij deze vrijheid moet beschermen. Wat is er fout aan de roofvogel die een lammetje wegkaapt?²³¹ Rousseau gaat uit van een morele keuze die de mens moet maken. Het behoort tot de natuur van de mens, volgens hem, dat hij zijn vrijheid niet wil afstaan.²³² Op zich is dat nog niet problematisch. Reeds uit het voorgaande is het duidelijk dat de mens altijd uit eigenbelang handelt. Iedereen wil inderdaad zo weinig mogelijk van zijn vrijheid prijsgeven. Justine wil keer op keer weer ontsnappen en af en toe lukt dat ook. De fout die zij maakt is dat ze niet wil inzien dat elke ontsnapping weer tot een nieuwe periode van ergernis zal leiden. Er is een duidelijke evolutie te merken in *La Nouvelle Justine*. Het gaat steeds van kwaad naar erger. Op het einde van het boek laat Sade Justine zelf een kleine opsomming van haar kwellingen geven.²³³ Ondanks haar tragisch bestaan blijft ze in God geloven. Ze blijft een misdadig leven afzweren. Door dat te doen blijft ze zwak en biedt ze zichzelf aan als slachtoffer, maar ze heeft geen andere keuze. Het is de natuur die haar zo geschapen heeft en ten gevolge van haar zwakke temperament zal ze ook sterven. Sade verwerpt het sociaal contract, terwijl Rousseau er een sterke voorstander van is. Deze laatste vertrekt van een optimistischer mensbeeld dan Sade en Hobbes:

« Trouver une forme d’association qui défende et protège de toute la force commune la personne et les biens de chaque associé, et par laquelle chacun s’unissant à tous n’obéisse pourtant qu’à lui-même et reste aussi libre qu’auparavant ? » Tel est le problème fondamental dont le contrat social donne la solution.²³⁴

²³⁰ J.J. Rousseau, *Du contrat social*, pagina 356.

²³¹ Supra.

²³² J.J. Rousseau, *Du contrat social*, pagina 356.

²³³ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina’s 400-403.

²³⁴ J.J. Rousseau, *Du contrat social*, pagina 360.

Het sociaal contract is er dus voor iedereen. Elke zwakke moet opgenomen worden. Iedereen moet beschermd worden. Voor Nietzsche leidt dit denken onvermijdelijk tot een verziekte cultuur. De democratie en het christendom nemen de zwakke in hun systeem op. Meer nog: ze stellen hem gelijk aan de sterke.²³⁵ Ik moet daarbij denken aan een mand vol fruit. Alle gezonde appels, peren, bananen enz. liggen daarin te pronken. Als we goed kijken dan zien we dat een van de appels een kleine rotte plek vertoont. Sade en Nietzsche zouden meteen die appel verwijderen, maar de christenen en de democraten nemen het voor die appel op met als gevolg dat de appel blijft. Na verloop van tijd wordt heel de mand rot. Dat is natuurlijk krasse taal, maar dat is de conclusie die we uit het werk van zowel Sade als Nietzsche kunnen trekken. De ondeugdzame neigingen, die de natuur ons ingeeft, worden in het sociaal contract aan banden gelegd:

À l'instant, au lieu de la personne particuliere[sic] de chaque contractant, cet acte d'association produit un corps moral et collectif composé d'autant de membres que l'assemblée a de voix, lequel reçoit de ce même acte son unité, son *moi* commun, sa vie et sa volonté. Cette personne publique qui se forme ainsi par l'union de toutes les autres prenoit autrefois le nom de *Cité*, et prend maintenant celui de *République* ou de *corps politique*, lequel est appelé par ses membres *Etat* quand il est passif, *Souverain* quand il est actif, *Puissance* en le comparant à ses semblables. À l'égard des associés ils prennent collectivement le nom de *peuple*, et s'appellent en particulier *Citoyens* comme participants à l'autorité souveraine, et *Sujets* comme soumis aux lois de l'Etat.²³⁶

Bij Rousseau is dus het morele belangrijk. Dankzij het sociaal contract is het mogelijk om over morele personen te spreken. Zoals we in het citaat kunnen lezen, schetst hij de verschillende namen die belangrijk zijn in de maatschappij. De burgers van een stad, een republiek, een staat enz. voelen zich op een bepaalde manier verbonden. Ze hebben dan ook verschillende namen voor elk type van verbondenheid. Het is evident dat een staat maar kan bestaan als er een sociaal contract aanwezig is. Zoals vermeld in 'Hoofdstuk 2' schrijft Bataille dat veel van Sades ideeën niet in praktijk te brengen zijn. Bij Sade zorgt het recht van de sterkste er voor dat niemand veilig is.

²³⁵ Supra.

²³⁶ J.J. Rousseau, *Du contrat social*, pagina's 361-362.

De oorsprong van de ongelijkheid

De ongelijkheid waar Sade vanuit gaat is voor Rousseau niet zo evident. In *Sur l'origine de l'inégalité* bespreekt deze laatste volgend probleem:

Hobbes prétend que l'homme est naturellement intrépide, et ne cherche qu'à attaquer, et combattre. Un Philosophe illustre [Montesquieu] pense au contraire, et Cumberland et Puffendorff[sic] l'assurent aussi, que rien n'est si timide que l'homme dans l'état de Nature, et qu'il est toujours tremblant, et prêt à fuir au moindre bruit qui le frappe, au moindre mouvement qu'il apperçoit. Cela peut être ainsi pour les objets qu'il ne connoît pas, et je ne doute point qu'il ne soit effrayé par tous les nouveaux Spectacles, qui s'offrent à lui, toutes les fois qu'il ne peut distinguer le bien et le mal Physiques qu'il en doit attendre, ni comparer ses forces avec les dangers qu'il a à toutes choses marchent d'une maniere si uniforme, et où la face de la Terre n'est point sujette à ces changemens[sic] brusques et continuels, qu'y causent les passions, et l'inconstance des Peuples réunis.²³⁷

Cumberland, Pufendorff en Hobbes zijn het erover eens dat de mens een agressieve en vernietigende aard heeft. Rousseau is het hier ook mee eens, maar zegt dat dit enkel het geval is in situaties die de mens vreemd zijn. Volgens de Zwitserse filosoof zijn deze omstandigheden op één hand te tellen. De natuur verloopt als een uniform geheel en de mens wordt niet op geregelde tijdstippen met zulke wrede en onverwachte situaties geconfronteerd. Hij geeft verder het voorbeeld van de primitieve mens die zich kan meten met de wilde dieren. De wilde dieren zullen de primitieve mens niet zomaar durven aan te vallen, omdat ze hebben ervaren dat deze laatste goed van zich af kan bijten. De natuur heeft daarentegen voorzien dat bepaalde dieren andere dieren verscheuren, maar de idee dat Rousseau verdedigt wordt hiermee niet weerlegd. De primitieve mens is deel van de natuur en weet zich aan te passen aan zijn omgeving. Rousseau geeft het voorbeeld van de primitieve mens die zich in bepaalde landen snel weet te verweren tegen barre en koude levensomstandigheden door bijvoorbeeld dierenhuiden te bewerken om er kleding van te maken.²³⁸ Toch geeft Rousseau toe dat er over de ongelijkheid tussen mensen gesproken kan worden.

²³⁷ J.J. Rousseau, *Sur l'origine de l'inégalité*, pagina 136.

²³⁸ J.J. Rousseau, *Sur l'origine de l'inégalité*, pagina 140.

Volgens hem zijn er twee soorten ongelijkheden. De eerste noemt hij de natuurlijke of fysieke ongelijkheid, omdat ze voortgebracht wordt door de natuur. Voorbeelden van deze ongelijkheid zijn het verschil in leeftijd, gezondheid, lichamelijke kracht, en de intelligentie. De tweede ongelijkheid noemt Rousseau de morele of politieke ongelijkheid. Deze steunt op een soort van verbond en is geconstitueerd of toch ten minste goedgekeurd met de instemming van de mens. Het verschil in voorrechten is daar een voorbeeld van. Sommige mensen berokken andere mensen schade, omdat ze zoveel mogelijk rijkdom, eer en macht willen vergaren. Het is volgens Rousseau zinloos om naar de oorsprong van de eerste ongelijkheid te vragen. Het is evident dat de natuurlijke ongelijkheid berust op de verschillen die de natuur tussen de mensen heeft veroorzaakt. Rousseau vindt het ook zinloos om te zoeken naar een essentieel verband tussen de twee ongelijkheden. Hij beweert dat men zich dan enkel afvraagt of de sterke nu werkelijk beter is dan de zwakke en dat mensen die fysisch en mentaal sterker zijn ook werkelijk wijzer en rechtvaardiger zijn dan anderen. Rousseau zegt dat deze vragen misschien interessant zijn voor de slaven en hun meesters, maar zeker niet voor de filosofen. Deze laatsten zijn enkel opzoek naar de waarheid.²³⁹

Rousseau wil laten zien op welk moment de sterke zich moet onderwerpen aan het recht. Hij wil dat moment, waarop het geweld onderdrukt wordt en de natuur zich moet schikken naar de wet, beschrijven en laten zien dat de sterke de zwakke moet dienen in plaats van de zwakke de sterke. Hij wil het volk laten regeren. De tegenstelling tussen Rousseau en Sade is duidelijk. Deze laatste verwerpt zowat alles wat Rousseau verdedigt. We hebben reeds het verschil tussen cultuur en natuur aangehaald. Sade doet een oproep terug dichter naar de natuur toe te komen, maar wil ze uiteindelijk ook vernietigen.²⁴⁰ Rousseau wil de ongelijkheden overwinnen. De sterke moet zijn kracht gebruiken om de zwakke te helpen. De cultuur slaagt erin de natuur aan banden te leggen en het geweld uit te schakelen door wetten uit te vaardigen. Rousseau heeft het gehaald op Sade. Tot op de dag van vandaag heerst het volk, maar wel met alle gevolgen van dien. Bataille heeft er ons op gewezen dat het geweld altijd een uitweg zal zoeken²⁴¹ en als ik alleen nog maar

²³⁹Ibid., pagina's 131-132.

²⁴⁰ Supra.

²⁴¹ Supra.

kijk naar de vorige eeuw dan zijn de voorbeelden legio om deze these te bevestigen. Miljoenen joden vonden de dood in de concentratiekampen van de Nazi's. In de oorlog voordien stierven in de loopgraven duizenden jonge mannen. Talloze dictators hebben mensen laten verdwijnen, enz. Tegenover het argument van Rousseau om de gelijkheid te laten zegevieren, kunnen we volgende vraag van Bandole plaatsen:

Où prends-tu, je te prie, mon enfant, poursuit Bandole, qu'aussitôt que la nature m'a créé le plus fort, et par mon physique et par mon moral, je n'aie pas reçu d'elle, avec ces premiers dons, le pouvoir de traiter mes inférieurs d'après les seules règles de ma volonté?²⁴²

Het is interessant om te lezen dat de tweede ongelijkheid, die Rousseau beschrijft, betrekking heeft op het morele. Bandole zegt hier ook dat hij zowel fysiek als moreel sterker is dan zijn ondergeschikten en dat dit hem het recht verleent zich als heer en meester over hen uit te roepen. Sade erkent de ongelijkheid vanuit de natuur, maar gebruikt de natuur ter verdediging voor de ongelijkheid. In een andere passage beschouwt Verneuil het begrip rechtvaardigheid vanuit het standpunt van de sterke. Iemand die fysiek en moreel gezien sterker is, waarom moet die op dezelfde wijze berecht worden als iemand die zwakker is? Verneuil is tegen een wet die de zwakke gelijkschakelt aan de sterke. Zo een wet is tegennatuurlijk. Ze zou onbillijk zijn. Het is voor hem ondenkbaar dat de wet voor alle mensen zou gelden. Het noemt zo een wet een moreel geneesmiddel. Volgens Verneuil wacht dit geneesmiddel hetzelfde lot als de fysieke medicijnen van een kwakzalver, die slechts een behandelingswijze kent voor alle gestellen. Deze kwakzalver zou een persoon, die zwaar lijdt ten gevolge van constipatie een even sterk purgeermiddel toedienen als aan de saletjuffer die onderhevig is aan appelflauwtes.²⁴³

Het is duidelijk dat Rousseau en Sade lijnrecht tegenover elkaar staan. Rousseau vindt het zinloos om naar het recht van de sterkste te vragen, omdat hij uitgaat van principiële gelijkheid tussen mensen. Sade vindt dat onaanvaardbaar. Hij wijst erop dat de mens wordt voortgebracht door de natuur en dat de mens zijn ware aard niet mag miskennen. Volgens Sade mag bijvoorbeeld de rijke edelmanszoon die van nature uitgerust is met een

²⁴² D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 229.

²⁴³ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 208.

sterk lichaam en een sterke geest aan gelijk wie fysieke en mentale schade berokkenen. Niemand heeft het recht zich tegen deze man te verzetten. Enkel personen die nog sterker zijn dan hem hebben het recht over hem te heersen. Het recht van de sterkste is een fundamenteel recht in de anti-moraalfilosofie van Sade. De moraal kan niet heersen onder sterke mensen, want dan zouden deze mensen zich onderwerpen aan zwakkere mensen. Het spreekt voor zich dat dit voor Sade onaanvaardbaar is.

Besluit

Sade reikt ons tot op de dag van vandaag de hand. Diegene die deze hand durft aan te nemen, wordt meegevoerd in een filosofie die dicht bij de mens staat. Het uitgangspunt van Sades anti-moraalfilosofie is de natuur. De mens is een schepsel van de natuur dat wil genieten. De religie heeft, volgens Sade, de mens niets te bieden. God en de deugd zijn hersenschimmen, die het volk in toom moeten houden. De filosofie weet wel beter en reikt de sterke mens dan ook een levensstijl aan, die gebaseerd is op de ondeugdzaamheid.²⁴⁴ De omkering van de deugd naar de ondeugd heb ik in ‘Hoofdstuk 1’ uitgewerkt. Ik heb erin aangetoond dat Sade beweert dat de mens enkel zijn eigen belang wil waarborgen. De mens kan enkel maar gelukkig worden als hij alleen die handelingen stelt, die hem het meeste genot verschaffen. Sade verwijst naar Hobbes om aan te tonen dat het eigenbelang van nature de mens drijft. Sade sluit alle menslievende gevoelens zoals medelijden, liefdadigheid, dankbaarheid enz. uit. Deze gevoelens staan een gelukkig leven in de weg. Enkel de ondeugd kan ervoor zorgen dat de mens écht gelukkig kan worden. Ik heb Timo Airaksinen aangehaald om de begrippen ‘deugd’ en ‘ondeugd’ te verduidelijken. Ik heb geprobeerd aan te tonen, in tegenstelling tot Airaksinen, dat deze begrippen geen bedreiging vormen voor Sades anti-moraalfilosofie. Sade gebruikt, zoals gezegd, moreel beladen begrippen uit noodzaak om zijn ideeën uit te drukken. Ik blijf verdedigen dat we bij Sade over een anti-moraalfilosofie kunnen spreken. Airaksinen wijst erop dat er in Sades verhalen geen morele oordelen worden geveld. Airaksinen beweert ook dat bij Sade het kwaad niet zomaar tegenover het goede kan geplaatst worden.²⁴⁵ Hoewel deze argumenten kunnen wijzen op een amoreel denken is het zo dat Airaksinen Sades denken als immoreel blijft beschouwen. Hoewel hij toegeeft dat Sade op verscheidene plaatsen zegt dat ‘de deugd de ondeugd is en de ondeugd de deugd’²⁴⁶, beweert hij toch dat Sade dit niet letterlijk bedoelt. Airaksinen zegt dat bij Sade de deugd

²⁴⁴ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 60.

²⁴⁵ T. Airaksinen, *The Philosophy of the Marquis*, pagina’s 101-102.

²⁴⁶ E.g. D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina’s 297-298. en D.A.F. de Sade, *Histoire de Juliette 1*, pagina 66.

nietszeggend is, omdat er bij de Markies geen context is die de deugd betekenis geeft. Dat betekent dus dat Airaksinen de omkering van de deugd naar de ondeugd niet aanvaardt. Hij zegt dat Sade de deugd nodig heeft om de ondeugd te poneren. Het is op basis van deze gedachte dat hij beweert dat bij Sade bijvoorbeeld het kwaad niet tegenover het goede geplaatst kan worden. Volgens mij is er bij Sade wel sprake van de omkering van de deugd naar de ondeugd. Sade voert argumenten aan dat de deugd niets te betekenen heeft voor de mens, maar weet wel wat ze voor de morele persoon betekent.²⁴⁷ Hij spreekt over ondeugd omdat hij zó makkelijker kan aantonen wat hij bijvoorbeeld met een ondeugdzame levensstijl bedoelt. Hierbij heeft hij het verschil tussen het morele en het immorele overstegen. Hij heeft de deugd niet nodig om zijn libertijnen ondeugzaam te laten leven.

Ik heb in ‘Hoofdstuk 2’, in tegenstelling tot Henk Oosterling, gezegd dat het verbod bij Sade niet in het grenzeloze geweld verdwijnt. Sade weet welke rol het verbod in een morele samenleving speelt. Hij laat zijn libertijnen rekening houden met het verbod. Geen enkele libertijn wil bijvoorbeeld in aanraking komen met het gerecht. Sade heeft het verbod niet nodig om een misdadig leven aan te prijzen. Hij vult het begrip anders in. Volgens mij overstijgt hij zo het verschil tussen het morele en het immorele. Zo heb ik in ‘Hoofdstuk 1’ ook aangetoond wat Sade denkt over de vriendschap, de liefde en de christelijke waarden. De liefde en de christelijke waarden worden door Sade allebei verworpen. De eerste is te gevaarlijk, omdat het de mens te zacht maakt. Een sterke die verliefd zou worden kan alleen maar ten onder gaan. We kunnen ons indenken dat het slachtoffer dan bijvoorbeeld wraak zou nemen. De christelijke waarden nemen het op voor de armen, de zieken, de zwakken enz. Ook deze waarden verzwakken de mens en de samenleving waarin die laatste leeft. Zwakke mensen moeten verwijderd worden of toch ten minste genegeerd. Wie ze aandacht geeft, loopt het risico zelf zwak te worden. Dat heb ik in ‘Hoofdstuk 4’ aangetoond.

De vriendschap wordt geïnterpreteerd als een verbond. De libertijnen ontzien elkaar om samen beter te kunnen genieten, hoewel dit verbond ook in uitzonderlijke gevallen

²⁴⁷ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 60.

verbroken kan worden. De relatie tussen Juliette en Clairwil toont bijvoorbeeld aan dat libertijnen elkaar soms wel verraden en soms zelfs ook doden.²⁴⁸

In ‘Hoofdstuk 2’ heb ik ook de omkering in het denken over de criminaliteit besproken. Ik heb gepoogd een antwoord te geven op de vraag wat een misdaad is. Sade beweert dat misdaden zoals moord, incest, diefstal enz. geen misdaden zijn. De natuur geeft de mens neigingen in om deze ‘misdaden’ te plegen. Volgens Sade bewijst dit dat er geen misdaden zijn. Als de natuur van de mens verlangt dat deze laatste misdaden pleegt, waarom zou de mens zich dan moeten onthouden? Het is de zwakke die de sterke van misdaden beschuldigt, omdat deze eerste niet de moed heeft zich bij de wetten van de natuur neer te leggen. Daarom heeft de zwakke ook de moraal uitgevonden. In ‘Hoofdstuk 4’ heb ik Nietzsche aangehaald die erop wijst dat de zwakke de sterke een verantwoordelijkheid aanpraat. Er heerst dus een spanning tussen cultuur en natuur. Sade roept de mens op zich niet langer tegen de natuur te blijven verzetten. Ik heb in ‘Hoofdstuk 2’ aan de hand van Bataille gepoogd het verband tussen het geweld en de erotiek te verduidelijken. De natuur geeft de mens gewelddadige en erotische neigingen in. Hierbij is vooral het exces belangrijk. Zoals gezegd, houdt Sade toch rekening met de transgressie van het verbod. Het exces biedt de libertijn de kans zich volledig uit te leven. De libertijn kan enkel genieten als hij vrij is van alle beperkingen. Deze losbandige beseft dat hij hiermee niet in overeenstemming leeft met de moraal. De sterke heeft geen moraal nodig. Het geweten is bijvoorbeeld het product van de morele opvoeding. Door de misdaad tot gewoonte te maken, schakel je het geweten uit.²⁴⁹ De waarheid kan enkel maar ontdekt worden door diegene die een ondeugdzaam leven leidt. In *La Nouvelle Justine* en *Histoire de Juliette* is er een circulariteit van praxis naar theorie en van theorie naar praxis aanwezig. Volgens Sade is het de taak van de filosofie om de mens wegwijz te maken in het leven. Enkel de filosofie kan de mens redden en daarom is het ook zo belangrijk dat de mens zich niet laat verleiden door hetgeen men het Lot, de Voorzienigheid, God enz. noemt.²⁵⁰

²⁴⁸ Supra.

²⁴⁹ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 2*, pagina 334.

²⁵⁰ D.A.F. de Sade, *La Nouvelle Justine 1*, pagina 235.

In ‘Hoofdsuk 3’ heb ik aangetoond dat Sade zich liet beïnvloeden door de filosofische biologie van zijn tijd. Deprun wijst erop dat Sade veel van d’Holbach heeft herschreven. Het is belangrijk het verband tussen Sade en deze biologie van de achttiende eeuw te benadrukken, omdat Sade, zoals gezegd, de natuur als uitgangspunt van zijn anti-moraalfilosofie neemt. Sade laat de mens het eigen lichaam herontdekken. De mens moet zichzelf zo hevig mogelijk prikkelen, zodat hij ten volle geniet. Dat kan hij natuurlijk het best bereiken door gruwelijke misdaden te plegen.²⁵¹

Sades opvatting over de natuur komt mooi tot uitdrukking in het gesprek tussen Juliette en Pius VI. De paus geeft de plaats aan van de mens in de natuur. Sade brengt, zoals gezegd, de mens terug dichterbij de natuur, maar wijst er via Pius VI toch ook op dat de mens er evengoed niet had kunnen zijn. De mens is geen speciaal wezen. De paus geeft verder aan dat de mens, nadat hij werd voortgebracht, niets meer met de natuur te maken heeft. Zo ontstaat er een grote spanning tussen de mens en de natuur. De natuur moet zich aan haar eigen wetten houden en de mens onder andere voorzien van geslachtsorganen. Toch wil de natuur niet dat de mens zich voortplant. Ze probeert de mens klein te krijgen door ziekten, rampen, oorlogen, enz. te veroorzaken. De libertijn heeft daarom ook een dubbele verhouding met de natuur. De libertijn verwijst naar de principes van de natuur ter verdediging van zijn gruweldaden, maar het liefst van al zou hij haar willen vernietigen. Zoals vermeld, vindt er dus een omkering van de natuur naar de tegen-natuur plaats. Dat houdt in dat Sade de natuur wel aanvaardt als eeuwige oorzaak van al wat is, maar dat hij niet aanvaardt dat ze eeuwig moet blijven bestaan. Als de natuur de mens aan zijn lot overlaat, heeft de mens het recht de natuur te vernietigen. Daarom spreek ik ook over het concept van de tegen-natuur. Sade denkt in zijn anti-moraalfilosofie tegennatuurlijk.

Het recht van de sterke heb ik in ‘Hoofdstuk 4’ besproken. Er is een kleine groep van sterke mensen die met elkaar een verbond sluiten. Ik heb een vergelijking uitgewerkt tussen Sade en Nietzsche om aan te tonen hoe de zwakke zich tegenover de sterke verhoudt. De zwakke wil de sterke een verantwoordelijkheid aanpraten, zodat de zwakke

²⁵¹ Supra.

zich tegen de sterke kan beschermen. Door dit te doen miskent de zwakke zijn natuur. Zowel Sade als Nietzsche verwijten de zwakke dat hij het leven niet durft ter harte nemen en de moraal enkel maar gebruikt om zich niet te moeten onderwerpen.²⁵²

Sade zet zich dan ook af tegen Rousseau. Deze laatste zegt dat alle mensen van nature gelijk zijn. Volgens de Zwitserse filosoof heeft de sterke niet het recht de zwakke te onderdrukken.²⁵³ Rousseau wijst op het belang van een sociaal contract. Elke mens heeft de plicht zijn eigen vrijheid te waarborgen.²⁵⁴ Het sociaal contract is, volgens Rousseau, het ideale middel om ervoor te zorgen dat alle mensen ook werkelijk hun vrijheid kunnen beleven.²⁵⁵ Dat betekent dus dat de mens moet leven volgens de moraal. De moraal betekent bij Rousseau dat er bepaalde waarden zijn zoals bijvoorbeeld het respect, de vrijheid, de gelijkheid, enz. Wie deze waarden niet eerbiedigt, door bijvoorbeeld misdadig te leven, wordt beschouwd als immoreel. Een immoreel persoon brengt het sociaal contract in gevaar en past dus niet in de samenleving.

Sade verzet zich fel hiertegen. Zijn anti-moraalfilosofie wil aantonen dat er geen moraal nodig is. Meer nog, de moraal staat het geluk van de mens in de weg. Hij geeft tal van voorbeelden om aan te tonen dat Rousseau het bij het verkeerde eind heeft. Ik heb verwezen naar het voorbeeld van de pygmee en de Hercules.²⁵⁶

Ik verdedig dus dat Sade het verschil tussen het morele en het immorele overstijgt. Zoals ik in 'Hoofdstuk 1' heb vermeld leven Sades libertijnen in een wereld die meer ondeugdzaam dan deugdzaam is. Dat is de oorzaak waarom ze de deugd verwerpen. De deugd levert hen niets op. In een volledig deugdzame wereld is het verstandig de deugd na te streven, maar in een gedeeltelijke of volledig ondeugdzame wereld is het veel verstandiger de ondeugd hoog in het vaandel te dragen. Het levert veel genot en rijkdom op. Juliette slaagt in het leven en wordt een rijke, bevredigde vrouw. Haar zuster Justine daarentegen sterft als arme en onbevredigde vrouw een tragische dood. Na haar dood blijft haar lichaam gewoon achter op de oprijlaan van een kasteel, terwijl de regen

²⁵² Supra.

²⁵³ J.J. Rousseau, *Du contrat social*, pagina 354.

²⁵⁴ Ibid., pagina 356.

²⁵⁵ Ibid., pagina 360.

²⁵⁶ Supra.

overvloedig uit de hemel stroomt. Justine heeft gefaald in het leven. Ze heeft de waarheid niet achterhaald.

Bibliografie

Primaire bibliografie

WERKEN VAN SADE

Sade, Donatien Alphonse François marquis de, *Œuvres complètes*. Pauvert, Jean-Jacques (ed.), Evreux, Pauvert, 1987.

Tome Premier.	Les cent vingt journées de Sodome. — Cinq écrits de jeunesse. — Quatrième cahier de notes ou réflexions. — Lettre d'Étrennes à Mademoiselle de Rousset. — Dialogue entre un prêtre et un moribond. — Pensée. — Fragments du portefeuille d'un homme de lettres. — La Vérité.
Tome Deuxième.	Historiettes, contes et fabliaux. — Projets et plans. — Les Infortunes de la vertu. — Eugénie de Franval.
Tome Troisième.	Justine, ou les Malheurs de la vertu. — Opuscules politiques. — La Philosophie dans le boudoir. — Cent onze notes pour la Nouvelle Justine.
Tome Quatrième.	Aline et Valcour 1.
Tome Cinquième.	Aline et Valcour 2.
Tome Sixième.	La Nouvelle Justine 1.
Tome Septième.	La Nouvelle Justine 2.
Tome Huitième.	Histoire de Juliette 1.
Tome Neuvième.	Histoire de Juliette 2.
Tome Dixième.	Les Crimes de l'amour. — L'Auteur des crimes de l'amour à Villeterque.
Tome Onzième.	Théâtre I.

- Tome Douzième. Théâtre 2.
- Tome Treizième. La Marquise de Ganges. — Adélaïde de Brunswick. — Isabelle de Bavière.
- Tome Quatorzième. Premières œuvres.
- Tome Quinzième. Notes littéraires. — Notes sur les journées de Florbelle. — Journal inédit. — Histoire de ma détention. — Inédits éventuels. — Documents annexes.

GECITEERDE WERKEN

- Baudelaire, Charles, *L'Art romantique*. Gautier, F.-F. (ed.), Paris, Editions de la Nouvelle Revue Française, *Œuvres complètes*, Tome IV, 1923.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Phänomenologie des Geistes*. Frankfurt am Main, Theorie Werkausgabe Suhrkamp Verlag, Werke 3, 1970.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan, or the matter, forme and power of a commonwealth, ecclesiasticall and civil*. Oxford, Basil Blackwell, 1946.
- Hume, David, *An Enquiry concerning the Principles of Morals*. Beauchamp, Tom L. (ed.), Oxford/New York, Oxford University Press, 1998-2004.
- Kant, Immanuel, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Hamburg, Meiner Philosophische Bibliothek, Band 519, 1999.
- Nietzsche, Friedrich, *Kritische Gesamtausgabe*. Colli, Giorgio, Montinani,azzino (ed.), Berlin, Walter De Gruyter & Co., Sechste Abteilung, Zweiter Band, 1968.
- Pascal, Blaise, *Pensées*. Chevalier, Jacques (ed.), Paris, Bibliothèque de la Pléiade, *Œuvres complètes*, Tome Trente-Quatrième, 1954.
- Poe, Edgar Allan, 'The Black Cat'. In: Edgar Allan Poe, *The Complete Tales and Poems*. 14th edition, London, Penguin, 1982.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Du contrat social*. Gagnebin, Bernard, Raymond, Marcel (ed.), Paris, Gallimard, *Œuvres complètes*, Tome III, 1964.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Sur l'origine de l'inégalité*. Gagnebin, Bernard, Raymond, Marcel (ed.), Paris, Gallimard, *Œuvres complètes*, Tome III, 1964.
- Russel, Bertrand, *A History of Western Philosophy*. London, George Allen and Unwin Ltd., 1946.

Secundaire bibliografie

GEciteerde werken

- Airaksinen, Timo, *The Philosophy of the Marquis de Sade*. London, Routledge, 1995.
- Barthes, Roland, *Sade, Fourier, Loyola*. Paris, Seuil, 1971.
- Bataille, Georges, 'La valeur d'usage de D.A.F. de Sade 1'. In: Denis Hollier, (ed.), *Œuvres complètes*. Paris, Gallimard, Tome II, 1970.
- Bataille, Georges, *La littérature et le mal. Emily Brontë, Baudelaire, Michelet, Blake, Sade, Proust, Kafka, Genet*. Hollier, Denis (ed.), Paris, Gallimard, *Œuvres complètes*, Tome IX, 1970.
- Bataille, Georges, *L'érotisme*. Marmande, Francis (ed.), Paris, Gallimard, *Œuvres complètes*, Tome X, 1970.
- Blanchot, Maurice, 'La raison de Sade'. In: Maurice Blanchot, *Lautréamont et Sade*. Paris, Les Editions de Minuit, 1963.
- Brun, Annie Le, *Soudain un bloc d'abîme, Sade*. Introduction aux œuvres complètes. Poitiers, J.J. Pauvert chez Pauvert, 1989.
- Deprun, Jean, 'Quand Sade récrit Fréret, Voltaire et d'Holbach'. In: MM. Werner Krauss, René Pomeau, Roger Garaudy, Jean Fabre, (ed.), *Roman et lumières au XVIIIe siècle*. Paris, Editions Sociales, 1970.
- Deprun, Jean, 'Sade et la philosophie biologique de son temps'. In: Armand Colin, (ed.), *Le Marquis de Sade*. Paris, Librairie Armand Colin, 1968.
- Klossowski, Pierre, *Sade, mon prochain*. Paris, Seuil, 1967.
- Lever, Maurice, *Donatien Alphonse François, marquis de Sade*. Paris, Fayard, 1991.
- Long, A.A., *Hellenistic Philosophy. Stoics, Epicureans, Sceptics*. London, Duckworth, 1986.
- Oosterling, Henk, *De opstand van het lichaam*. Amsterdam, Sua, 1989.
- Phillips, John, *Sade*. London, Granta Books, 2005.

Praz, Mario, *Lust, dood en duivel in de literatuur van de romantiek*. Haakman, Anton (vert.), Amsterdam, Agon, 1992, [Oorspronkelijke titel: *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*].

Praz, Mario, *The Romantic Agony*. Davidson, Angus (vert.), London, New York, Oxford University Press, 1970, [Oorspronkelijke titel: *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*].

Roger, Philippe, *La philosophie dans le pressoir*. Paris, Grasset, 1976.

Verheul, A. 'De communieritus met HH. Hosties in dezelfde mis geconsacreerd'. *Tijdschrift van Liturgie*, (1966) 50.